ສັພພະຕຳລາຍາດີໄທລື້ອ-ໄທຂືນ

သဗ္ဗတံဝလာယာဒီ‌ၵေလိ-ၵေၽုခှဲ

The Tai Lü - Tai Khün Pharmacopoeia

ดิเรก อินจันทร์

(ผู้ปริวรรต)

ศูนย์ใบลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

สิงหาคม ๒๕๕๘

สัพพะตำรายาดีไทลื้อ-ไทขึน

ᦅᦸᧉᦷᦵᦺᦶᦷᦺᦶᦷᦺᦶᦷ

คำนิยม

ด้วยพันธกิจหลักด้านหนึ่งของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คือการอนุรักษ์ เผยแพร่ และส่งเสริมการศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม จึงมีโครงการปริวรรตและจัดพิมพ์หนังสือองค์ความรู้จากคัมภีร์ใบลานและพับสาเป็นประจำทุกปี อย่างน้อยปีละ ๑ เล่ม ซึ่งในปีนี้ คณะผู้บริหารพร้อมด้วยทีมงานมีความเห็นร่วมกันว่าควรที่จะมีการปริวรรตคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรที่มีอยู่ใน “ฐานข้อมูลคัมภีร์ใบลาน พับสา และเอกสารอักษรไท” แต่เป็นการเลือกปริวรรตเฉพาะประเด็นที่น่าสนใจเท่านั้น

หนังสือ “สัพพะตำรายาไทลื้อ-ไทขึน” เป็นการนำองค์ความรู้ด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยจากพับสาที่บันทึกด้วยอักษรไทลื้อและไทขึนหลายๆ ฉบับมารวมกัน เลือกนำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจมาร้อยเรียงตามประเด็นที่ตั้งไว้ ซึ่งหวังว่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการปริวรรตและศึกษาคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรจากเอกสารโบราณสำหรับผู้สนใจได้นำไปศึกษาค้นคว้า เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาดั้งเดิมให้เป็นเป็นตำรับยาที่ประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน หรือทำให้เข้าในแนวคิด ทฤษฎี และวัฒนธรรมด้านการรักษาสุขภาพของชาวไทลื้อและไทขึนจากคัมภีร์ตำรายาสมุนไพร

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์)
ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

คำนำ

องค์ความรู้จากบรรพชนที่ได้บันทึกไว้ในคัมภีร์ใบลานหรือพับสานั้นมีความหลากหลาย ทั้งด้านคำสอนทางศาสนา กฎหมายโบราณ ประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ภาษาศาสตร์ บทกวีนิพนธ์ และความเชื่อหรือพิธีกรรม รวมถึงวิชาความรู้ว่าด้วยการแพทย์หรือการรักษาโรค ซึ่งเป็นเอกสารที่พบได้ทั่วไป ทั้งในวัดหรือบ้านของหมอสมุนไพร เพราะมีการบันทึกหรือคัดลอกสืบต่อกันมาหลายยุคสมัย ที่ผ่านมามีการปริวรรตหรือแปลคัมภีร์ใบลานที่บันทึกด้วยอักษรโบราณเป็นอักษรไทย เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจได้ศึกษาค้นคว้าแล้วนำไปใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน

ที่ผ่านมามีการปริวรรตคัมภีร์ตำรายาจากหน่วยงานต่างๆ มากมาย ทั้งที่บันทึกด้วยอักษรไทยโบราณ อักษรขอม อักษรธรรมลาว อักษรไทน้อย อักษรธรรมล้านนา และอักษรไทลื้อ โดยส่วนมากจะปริวรรตตลอดทั้งเล่ม/ฉบับ ซึ่งมีองค์ความรู้หรือตำรับยารักษาโรคที่ปะปนกันไป ในงานปริวรรตตำราไทลื้อและไทขึนครั้งนี้ ผู้เรียบเรียงได้คัดเลือกบางส่วนหรือบางประเด็นที่น่าสนใจมาปริวรรตตามประเด็นที่ตั้งไว้เท่านั้น คือ ๑) องค์ความรู้หรือความเชื่อด้านการวินิจฉัยโรค และการเตรียมสมุนไพร ๒) คำอธิบายชื่อโรคและอาการผิดปกติของร่างกาย ๓) ตำรับยาสำเร็จรูป และ ๔) ตำรับยารักษาอาการบาดเจ็บทั่วไป โดยหวังว่าจะทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจแนวคิด ความรู้ หรือความเชื่อของการรักษาโรคของชาวไทลื้อ-ไทขึนได้ชัดเจนและง่ายขึ้น

ด้วยอุปสรรคทางด้านภาษา สภาพต้นฉบับ และองค์ความรู้พื้นฐานทางการแพทย์ของผู้เรียบเรียง รวมถึงข้อจำกัดในการปริวรรตอักษรหนึ่งไปสู่อีกอักษรหนึ่ง จึงอาจจะทำให้การถ่ายทอด วินิจฉัย หรือปรับแก้ข้อมูลมีความผิดพลาดได้ หากผู้อ่านต้องการศึกษาหรือนำไปใช้อย่างจริงจังควรที่จะศึกษาจากเอกสารต้นฉบับอีกครั้ง (ตามรายการที่อ้างอิงไว้) เพื่อสัมฤทธิผลของการนำภูมิปัญญาด้านการรักษาโรคที่มีการบันทึกไว้แล้วตกทอดมาถึงปัจจุบัน

ดิเรก อินจันทร์
ศูนย์ใบลานศึกษา
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนิยม	ก
คำนำ	ข
สารบัญ	ค
บทคัดย่อ	ง
คำชี้แจง	จ
ตำรายาไทลื้อ-ไทขึน	**๑**
ความนำ	**๑**
การพิจารณาลักษณะคนป่วย /การวินิจฉัยโรค	**๕**
- เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะไปรักษา	๕
- กิริยาอาการของผู้มาขอให้รักษา	๕
- การสังเกตอาการภายนอก (ผิว, กลิ่น, ร่างกาย)	๖
- ความแตกต่างของสีผิวที่สัมพันธ์กับเลือด และช่วงเวลาของการเจ็บป่วย	๗
- การทำนายมูลเหตุแห่งโรค	๗
- การทำนายอาการเจ็บป่วยโดยดูอาการจากพิธีกรรมไสยศาสตร์	๘
- ลักษณะของคนที่ถูกทำคุณไสย	๙
- การวินิจฉัยโรคด้วยการดูเส้นผม	๑๐
- การพิจารณาว่าควรรักษาหรือไม่	๑๑
- ข้อควรพิจารณาในการรักษา	๑๑
- การเป็นไข้ในช่วงเวลาต่างๆ	๑๒
- สีผิวของคนป่วยกับรสของยา	๑๒
- รสของยากับปฏิกิริยาการซึมซาบ	๑๓
- การรักษาตามวัยและสุขภาพ	๑๓
- การเจ็บป่วยในช่วงฤดูกาลต่างๆ	๑๓
- สรรพคุณของสมุนไพรตามฤดูกาล	๑๔
- การขอสมุนไพรมาปรุงรักษาโรค	๑๔
- การเก็บสมุนไพรตามวันหนไท (วันตัวพู้ / วันตัวแม่)	๑๔
- วันและยามที่ดีสำหรับเก็บสมุนไพร	๑๔
- วันและยามที่ดีสำหรับเวลาเก็บสมุนไพรส่วนต่างๆ	๑๕
- คาถาเก็บสมุนไพร	๑๖

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
คำอธิบายชื่อโรคและลักษณะอาการ	**๑๗**
- เกี่ยว	๑๗
- ปิ	๑๗
- ฝี	๑๗
- มะเร็ง	๑๙
- ลม	๑๙
- สันนิบาต	๒๑
ตำรับยาสำเร็จรูป	**๒๒**
- ยาสุวัณณะกับคำ	๒๒
- ยาสุวัณณะรังสี	๒๓
- ยาสุวัณณะลายแดง	๒๔
- ยาพุทธนคร	๒๔
- ยาพุทธาทิจร	๒๔
- ยาพุทธนา	๒๔
- ยาเตปิฏกะ	๒๔
- ยาจตุพุทธจร	๒๕
- ยาสังฆเภทกะ	๒๕
- ยาโพธิสัตว์	๒๕
- ยาสุเมธรสี	๒๗
- ยามูลรสี	๒๗
- ยาพระมหากัจจายนเถร	๒๗
- ยาอินทมูน	๒๘
- ยาโอรถพระนารายณ์	๒๘
- ยาทสโรคา	๒๙
- ยาอินทจร	๒๙
- ยาฉัฏฐทิจร	๒๙
- ยาปภาทิคุณ	๓๐
- ยาจันทสุปภา	๓๐
- ยาจันทปภา	๓๐
- ยาวิเสส	๓๑

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
- ยาวิเสสลังการ	๓๑
- ยาวิเสสปัลลังการ	๓๒
- ยาสุขธาตุ	๓๒
- ยาแก้มาดคำ	๓๒
- ยาแก้วลอดฟ้าเมืองพรหม	๓๓
- ยาฟ้าฟื้นแผ่นดินไหล-น้ำใจใคร่พระญาอินท์	๓๔
- ยาแผ่นดินสะท้าน	๓๔
- ยาสะท้านทั่วชุมพู	๓๕
- ยาแพ้ชุมพู	๓๕
- ยาปราบชุมพู	๓๕
- ยาสรีมูนกับคำ	๓๕
- ยาแก้ลูกน้อย	๓๖
- ย้าแก้กับคำ	๓๖
- ยาแก้ทสพล	๓๖
- ยาแก้ ๕ ต้น	๓๗
- ยาปกผีคืน	๓๘
- ยาปกขอนผีลุกเป็นคน	๓๙
- ยามุลลแวง	๓๙
- ยาสรีบัวบาน	๓๙
- ยาแสนนางมาหา	๓๙
- ยาปู่เถ้าคั้นช้าง	๔๐
- ยาปัญจรี	๔๐
- ยาสุทธะแผ่นดินเย็น	๔๐
- ยาทิพย์เมืองคน	๔๐
- ยาสรีมูนกับหลวง	๔๑
- ยาทสมูน	๔๒
- ยามหาพิส ๕ ต้น	๔๒
- ยาแสนลมค้าน	๔๒
- ยาแพ้สงสาร	๔๒
- ยานัตถุ์เสียงดี	๔๓

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
- ยานัตถุ์พระญาลังกา	๔๓
- ยาแรง	๔๓
- ยาอายุวัฒนะ	๔๓
- ยาอายุวัณณะ	๔๓
- ยาผงเหลือง	๔๔
- ยาผงขาว	๔๔
- ยาผงดำ	๔๔
ยารักษาอาการเจ็บป่วยจากอุบัติเหตุและอาการอื่นๆ	**๔๕**
- ยาแขนหัก/กระดูกหัก	๔๕
- ยาแก้พิษงู	๔๕
- แมลงสัตว์กัดต่อย	๔๖
- ตะขาบกัด	๔๖
- ยาออกลูกง่าย	๔๖
- ยาออกลูกยาก	๔๖
- ยาเขี้ยวหมั้น	๔๖
- ยาไฟไหม้	๔๖
- แมลงคาเข้าหู	๔๖
- ตาฟางค่ำ	๔๗
- ตามืดตาต้อ	๔๗
- กินง้วนสาน	๔๗
บรรณานุกรม	**๔๘**
ภาคผนวก	**๔๙**
ภาพตัวอย่างคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรไทลื้อ-ไทขึน	๕๐

บทคัดย่อ

หนังสือ “สัพพะยาดีไทลื้อ-ไทขึน” ได้รวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ จากพับสาคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรที่บันทึกด้วยอักษรไทลื้อและไทขึน โดยปริวรรตแล้วนำมาเรียบเรียงใหม่ตามประเด็นที่ตั้งไว้ คือ ๑) องค์ความรู้ในด้านการแพทย์ ว่าด้วยการพิจารณาลักษณะคนป่วย การวินิจฉัยโรค และการจัดเตรียมสมุนไพร ๒) คำอธิบายชื่อโรคและลักษณะอาการเจ็บป่วย ที่อธิบายและแยกแยะความแตกต่างของอาการเจ็บป่วยแต่ละประเภท ๓) ตำรับยาสำเร็จรูป ที่ปรุงเตรียมไว้แล้วพร้อมที่จะนำไปใช้ตามขั้นตอนหรือวิธีการที่แตกต่างกันไป และ ๔) ตำรับยารักษาอาการเจ็บป่วยจากอุบัติเหตุและอาการอื่นๆ เช่น ยารักษาอาการกระดูกหักหรือแตก แมลงสัตว์กัดต่อย การคลอดบุตร โรคฟัน โรคตา โรคหู หรือการได้รับยาพิษ เป็นต้น

การปริวรรตข้อความจากคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรจากอักษรไทลื้อหรือไทขึนเป็นอักษรไทยในหนังสือเล่มนี้ ใช้การปริวรรตแบบเทียบอักษร แต่มีการปรับคำศัพท์บางคำให้เป็นภาษาไทยกลางเพื่อให้คนทั่วไปสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยท้ายข้อความที่เป็นการปริวรรตจะระบุแห่งที่มาของข้อมูลไว้ในเครื่องหมายวงเล็บด้วย เพื่อให้สะดวกในการอ้างอิงหรือศึกษาเพิ่มเติมสำหรับผู้ที่สนใจด้วย

ABSTRACT
The Tai Lü - Tai Khün pharmacopoeia

The texts on Tai Lü - Tai Khün pharmacopoeia, transcribed in Dham characters, do not vary from one version to another. They begin generally with a diagnosis of the diseases and the ways to provide proper treatment, as well by the astrology, the witchcraft, the ancestral practices as by the medicinal plants. These texts, recorded on manuscripts, refer to the description of illnesses, analysis of the troubles suffered by the patients and prescription of drugs, made of herbs and plants. They also indicate how to cure bones fractures caused by accidents, insect bites, abscessed tooth, infections of the eyes and ears, together with some useful advices on deliveries.

RESUME
La pharmacopée tai lü – tai khün

Les traités de pharmacopée tai lü – tai khün, transcrits en caractères dham, ne varient guère d’une version à l’autre. Ils débutent généralement par un diagnostic des maladies et les moyens de les soigner, aussi bien par l’astrologie, la sorcellerie, les pratiques ancestrales que par les plantes médicinales. Ces traités, consignés sur manuscrits, se rapportent à la description des maladies, à l’analyse des maux que souffrent les patients et à la prescription des médicaments, faites d’herbes et de plantes. Ils indiquent aussi les moyens de soigner les fractures des os causées par des accidents, les piqûres d’insectes, les intoxications, les abcès dentaires, les infections des yeux et des oreilles, sans oublier les conseils à suivre sur les accouchements.

คำชี้แจง

การปริวรรตตำรายาสมุนไพรไทลื้อ-ไทขึน ครั้งนี้ ผู้ปริวรรตเลือกใช้หลักเกณฑ์การปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทย ตามแบบเทียบอักษรเป็นหลัก แต่มีการปรับคำบางคำให้ตรงกับภาษาปัจจุบัน เช่น “ค็” ปรับเป็น “ก็” , “ไพ” ปรับเป็น “ไป” และ “อยา” ปรับเป็น “ยา” เป็นต้น เพื่อสื่อความหมายกับคนทั่วไป นอกจากนั้นยังได้ทำเชิงอรรถอธิบายคำที่ปรับแก้ คำที่มีความสำคัญ หรือคำศัพท์เฉพาะที่น่าสนใจหรือเห็นว่าจำเป็นเท่านั้น ส่วนคำหรือข้อความใดที่ไม่แน่ใจว่าปริวรรตถูกต้องหรือไม่ ก็ได้ใส่เครื่องหมายดอกจันทน์ (*) ไว้ ข้อความที่อยู่ในเครื่องหมายปีกกาชนิดต่างๆ ([....], {.....}, (.....)) เป็นเครื่องหมายที่ผู้ปริวรรตได้แทรกเพิ่มเข้าไปเพื่อแยกหัวข้อ หรือเพิ่มเติมคำที่คาดว่าจะคัดลอกตกหล่นเข้าไป

เอกสารที่นำมาปริวรรตครั้งนี้มีจำนวน ๑๕ ฉบับ โดยคัดเลือกส่วนหรือตอนที่น่าสนใจมาปริวรรตเผยแพร่แทนการปริวรรตทั้งหมดของแต่ละฉบับ ซึ่งตอนท้ายของข้อมูลจะระบุแหล่งที่มาและรายละเอียดของเอกสารฉบับนั้นไว้ด้วย

คัมภีร์ตำรายาไทลื้อ-ไทขึน

๑. ARP-พิเศษ-๐๒๗ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๒. ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๓. ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๔. ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๕. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๕๘ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๖. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๗๑ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๗. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๗๓ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๘. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๗๔ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๙. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๘๕ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๑๐. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๑๑. CMRU-ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา (สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)
๑๒. CMRU-CT-๐๒-B-๑๐๐ ตำรายา (วัดพระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์)
๑๓. CMRU-CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา (วัดพระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์)
๑๔. CMRU-CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ (วัดพระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์)
๑๕. หนังสือตำรายา (สำนักงานการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณคดีโบราณชาติพันธุ์ คุนหมิง มณฑลยูนนาน, ๑๙๘๖.

ความนำ

ตำรายาสมุนไพร เป็นองค์ความรู้ด้านหนึ่งที่พบได้ทั่วไปในเอกสารโบราณ ทั้งที่เป็นใบลานหรือพับสา เป็นความรู้ด้านการวินิจฉัยและการรักษาโรคที่สืบทอดกันผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การทดลองและการบันทึก ที่ผ่านมามีการปริวรรตตำรายาสมุนไพรเผยแพร่แล้วจำนวนหนึ่ง ทั้งตำรายาจากภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคใต้และภาคเหนือของไทย ส่วนเอกสารของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ-ไทขึน ยังไม่มีการปริวรรตอย่างแพร่หลาย ทั้งที่พบเอกสารประเภทนี้อยู่จำนวนมาก

บันทึกองค์ความรู้ด้านการวินิจฉัยและการรักษาโรคในตำรายาสมุนไพรที่พบในเขตภาคเหนือ และภาคอีสานของไทย เมืองเชียงตุง รัฐฉาน เมียนมาร์ และเมืองเชียงรุ่ง สิบสองพันนา มณฑลยูนนาน ของประเทศจีนนั้น มีรูปแบบการเขียน ชื่อตำรับยา โรคและอาการเจ็บป่วย รวมถึงสมุนไพรที่ใช้มีความคล้ายคลึงกันมาก แสดงให้เห็นความแพร่หลายและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดในกลุ่มคนที่อยู่ในกลุ่มผู้ใช้อักษรธรรมร่วมกัน (ล้านนา อีสาน ไทลื้อ ไทขึน และลาว)

ลักษณะของวัสดุที่ใช้ในการบันทึกตำรายาสมุนไพร

โดยทั่วไปแล้วตำรายาสมุนไพรที่พบในเขตภาคเหนือของไทย ชาวไทลื้อ และชาวไทขึน ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำโขงและสาละวินมีทั้งที่เป็นใบลานและพับสา หากเป็นใบลานส่วนมากจะเป็นใบลานที่มีขนาดสั้น เรียกว่า “ลานก้อม” เพราะใบลานที่มีลักษณะยาวจะใช้ในการจารเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนทางศาสนา อีกทั้งยังสะดวกต่อการพกพาและนำไปใช้ตามวิถีชีวิตของแพทย์พื้นบ้าน (เรียกว่า หมอยา, หมอเมือง หรือหมอรากไม้) ต่อมา นิยมนำพับสามาใช้ในการบันทึกเพราะสะดวกในการบันทึกมากกว่าการจารลงใบลาน ส่วนเอกสารตำรายาที่พบในเมืองเชียงตุงของพม่าจะเป็นพับสาที่เรียกว่า “พับหลั่น” คือกระดาษสาแบบหนาซ้อนๆ กัน ให้เป็นรูปเล่ม แต่ในกลุ่มไทลื้อสิบสองพันนาของจีนหรือแขวงหลวงน้ำทาของลาว จะเป็นพับสาแบบบางที่พับซ้อนกันแล้วเย็บหรือร้อยส่วนหัว เรียกว่า “พับหัว” ในปัจจุบันยังพบการนำสมุดฝรั่ง หรือกระดาษสมัยมาใช้ในการบันทึกตำรายาสมุนไพรด้วย ซึ่งเป็นไปตามยุคสมัยและพัฒนาการในการบันทึกองค์ความรู้ของมนุษยชาติ

เนื้อหาและวิธีการบันทึกตำรายาสมุนไพร

ดังที่ได้กล่าวแล้วเบื้องต้นว่าการวินัยฉัยโรค ชื่อโรคและอาการเจ็บป่วย ชื่อสมุนไพร และพิธีกรรมที่พบในเขตภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและสาละวินจะมีความคล้ายคลึงกัน สันนิษฐานว่ามีฐานความรู้หรือองค์ความรู้ชุดเดียวกัน (เชื่อว่าสืบทอดมาจากอินเดีย) แต่มีการแต่งเติมหรือคัดเลือกมาบันทึก ซึ่งน่าจะเกิดจากตำรายาแต่ละฉบับนั้นเป็นเอกสารส่วนตัวของแพทย์แต่ละท่านที่มีความสนใจหรือความถนัดต่างกัน จึงคัดเลือกมาบันทึกเป็นส่วนๆ

อย่างไรก็ตาม (ผู้เขียน) ยังไม่เคยพบตำรายาสมุนไพรที่มีเนื้อความตรงกันหรือคัดลอกจากฉบับใดฉบับหนึ่งโดยเฉพาะ แสดงว่าตำรายาสมุนไพรแต่ละฉบับที่พบอาจรวบรวมมาจากหลายฉบับ อีกทั้งยังพบว่าคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรบางเล่มมีการบันทึกร่วมกับองค์ความรู้อื่นๆ อีกด้วย

ลักษณะเนื้อหาหรือโครงสร้างของคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรที่พบทั่วไป (ในกลุ่มผู้ใช้อักษรธรรม) จะคล้ายคลึงกัน คือจะเขียนต่อเนื่องกันไปไม่มีย่อหน้า ส่วนมากจะมีเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แสดงการเริ่มหรือสิ้นสุดในแต่ละตำรับ บางครั้งพบการบันทึกชื่อโรคไว้ด้านซ้ายมือ (ส่วนที่อยู่นอกพื้นที่การเขียนทั่วไป) ในแต่ละตำรับจะบอกชื่อโรคหรืออาการ สมุนไพรที่ใช้ ปริมาณ การปรุงยา และวิธีการใช้ แต่บางตำรับจะบอกข้อมูลอื่นๆ ด้วย เช่น ลักษณะอาการของโรค ส่วนที่นำมาปรุงยา และปริมาณของสมุนไพร การเพิ่มหรือถอนสมุนไพร เมื่อรักษาแล้วเกิดอาการอื่นตามมา และพิธีกรรมอื่นๆ เช่น คาถา, ขันบูชาครู รวมไปถึงสรรพคุณอื่นๆ หรือประสบการณ์ในการรักษา หากตำรับยาที่รักษาโรคที่กล่าวถึงแล้วยังมีอีก ก็จะไม่กล่าวชื่อโรคซ้ำ แต่จะใช้คำว่า “พาก ๑” หรืออีกตำรับหนึ่ง แล้วกล่าวถึงสมุนไพรและวิธีการรักษาโรคนั้นๆ

องค์ความรู้ด้านการรักษาโรคด้วยรายาสมุนไพร

เมื่อกล่าวถึงองค์ความรู้ด้านการรักษาโรคที่บันทึกอยู่ในใบลาน พับสา หรือวัสดุอื่นๆ แล้ว โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงเฉพาะชื่อโรค สมุนไพร และวิธีการใช้รักษาเท่านั้น ซึ่งน่าจะเป็นเพราะองค์ความรู้เหล่านี้ถ่ายทอดด้วยการเรียนรู้จากครูบาอาจารย์โดยตรง แล้วตำรายาที่พบเป็นเพียงคู่มือที่ผู้บันทึกรู้และเข้าใจด้วยตนเองอยู่แล้ว ถือเป็นบันทึกช่วยจำเท่านั้น ไม่ใช่คู่มือแพทย์ที่สมบูรณ์ในตัว ผู้อื่นที่มาศึกษาเอกสารฉบับนั้นหากไม่ใช่ผู้มีประสบการณ์จะไม่สามารถเข้าใจหรือนำไปใช้อย่างได้ผล ถือเป็นการสงวนองค์ความรู้ของแต่ละสำนักได้ด้วย

การปรุงยาตามธาตุ เพศ วัยและสภาพร่างกาย

ในวัฒนธรรมเดิมของการรักษาอาการเจ็บป่วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทนั้น เมื่อมีความผิดปกติทางร่างกายหรือเจ็บป่วย ตัวผู้ป่วยจะต้องเดินทางไปพบหมอสมุนไพรเอง หากไม่สามารถเดินทางไปได้ก็จะต้องให้ญาติไปขอให้หมอมาช่วยรักษา ทั้งนี้การขอรับการรักษาจะต้องนำกรวยดอกไม้ไปให้หมอด้วย ซึ่งการไปพบหมอด้วยตนเองหรือหมอมาตรวจรักษาผู้ป่วยแต่ละคนจึงเป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละกรณี เพราะเชื่อว่าแต่ละคนมีธาตุ (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) แตกต่างกันไปตามภูมิประเทศ เพศ วัย และสุขภาพร่างกาย ซึ่งสัมพันธ์กับการเลือกใช้ตำรับยา สมุนไพร และวิธีการรักษา ทั้งนี้หากการรักษามีหลายขั้นตอนหรือเกิดอาการอื่นแทรก กระบวนการในการวินิจฉัยโรคที่พบในตำรายาสมุนไพรนั้น มีทั้งที่เป็นลักษณะของไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และการสังเกตอาการที่ปรากฏ ก่อนนำไปสู่การรักษาที่ได้ผล หมอสมุนไพรจะต้องเพิ่มหรือถอนสมุนไพรบางตัวที่เหมาะสม ดังที่พบในตำรายาสมุนไพรหลายฉบับ/ขนาน องค์ความรู้ด้านการรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่สืบทอดกันมายาวนานนี้ต้องเป็นการรักษาที่ได้ผลดีจึงจะสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ในปัจจุบันที่มีการผลิตยาสมุนไพรสำเร็จรูปวางจำหน่ายจึงพบว่ามักเป็นยาตำรับสามัญทั่วไป ซึ่งอาจได้ผลสำหรับบางคนแต่ไม่ใช่ยาสำเร็จรูปที่เหมาะกับทุกคน

การเตรียมสมุนไพรที่นำมาปรุงก็เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ และความเชื่อ ที่น่าจะแฝงด้วยวิทยาศาสตร์และจิตวิทยาหรือกำลังใจของผู้ป่วย เช่น การใช้รากที่อยู่ทางทิศตะวันออกของต้นไม้มาปรุงเป็นยา หรือการต้มยาภายในบริเวณนอกชายคาหรือหลังคาบ้าน เป็นต้น

การปริวรรตและเผยแพร่ตำรายาสมุนไพร

การปริวรรต หรือแปลตำรายาเผยแพร่ในปัจจุบัน มีหลายลักษณะ คือการปริวรรตตามอักษร ปริวรรตตามอักษรแต่มีการปรับคำ ปริวรรตตามเสียง และการแปลเป็นภาษาปัจจุบัน โดยบางครั้งมีการนำภาพถ่ายของตำรายาเผยแพร่มาประกอบด้วย หรือพิมพ์ตามต้นฉบับด้วยแบบอักษรคอมพิวเตอร์ ซึ่งส่วนมากนิยมแปลทั้งฉบับ แต่ในที่นี้จะคัดเลือกบางส่วนมาปริวรรตแบบปรับคำตามประเด็นที่สนใจเท่านั้น

ตำรายาสมุนไพรไทลื้อ-ไทขึน

การปริวรรตตำรายาสมุนไพรจากพับสาอักษรไทลื้อ-ไทขึน ในหนังสือ “สัพพยาดีไทลื้อ-ไทขึน” นี้ ผู้จัดทำได้ปริวรรตข้อความจากพับสามาเฉพาะในส่วนที่ต้องการนำเสนอเท่านั้น โดยแบ่งประเด็นในการเลือกปริวรรต คือ

๑) องค์ความรู้ในด้านการแพทย์ว่าด้วยการวินิจฉัยโรค และการจัดเตรียมสมุนไพร
๒) คำอธิบายชื่อโรคและลักษณะอาการ
๓) ตำรับยาสำเร็จรูป
๔) ตำรับยารักษาอาการเจ็บป่วยจากอุบัติเหตุและอาการอื่นๆ ดังนี้

องค์ความรู้ในด้านการแพทย์ว่าด้วยการวินิจฉัยโรค และการจัดเตรียมสมุนไพร

ทฤษฎีทางการแพทย์อายุรเวท และหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่กล่าวถึงองค์ประกอบ (ธาตุ ๔) หรืออวัยวะในร่างกายต่างๆ (ทวัตติงสอาการ ๓๒ ประการ) เป็นรากฐานขององค์ความรู้ด้านการแพทย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ดังจะเห็นได้ว่าปรากฏชื่อหรือคำศัพท์ที่เป็นภาษาบาลีหรือสันสกฤตเป็นจำนวนมากในคัมภีร์ตำรายาสมุนไพร ต่อมาหมอสมุนไพรในแต่ละถิ่นก็ได้ประยุกต์ ปรับแต่ง หรือเลือกสรรมาใช้ให้สอดคล้องกับวิธีคิดและความเชื่อในยุคสมัยนั้นๆ

การพิจารณาลักษณะอาการเจ็บป่วย สภาพร่างกายของคนป่วยเป็นสิ่งที่สำคัญในการรักษา พบว่าในคัมภีร์ใบลานหรือพับสาของชาวไทลื้อและไทขึน ให้ความสำคัญกับขั้นตอนในการวินิจฉัยโรคเป็นอย่างยิ่ง พบองค์ความรู้นี้ในเอกสารหลายฉบับซึ่งมีการถ่ายทอดหรือบันทึกไว้ ข้อความส่วนใหญ่จะตรงกันแตกต่างที่สำนวนและการเรียบเรียงเท่านั้น แสดงว่ามีต้นเค้าเดียวกัน แต่เมื่อแตกสาขาหรือการคัดลอกหลายครั้งผ่านการขัดเกลา ตัดแต่ง หรือตกหล่นตามปกติของการคัดลอกเอกสาร

คำอธิบายชื่อโรคและลักษณะอาการ

จากการสำรวจข้อมูลตำรายาล้านนา ไทลื้อและไทขึน ยังไม่พบคัมภีร์ตำรายาฉบับใดเลยที่มีเนื้อหาเป็นตำราว่าด้วยคำอธิบายชื่อโรคหรือลักษณะอาการเจ็บป่วยหรือผิดปกติของร่างกายโดยตรง จะพบแทรกอยู่ในบางตอน ซึ่งส่วนมากจะเป็นตอนต้นของเอกสารนั้นๆ หรือแทรกคำอธิบายไว้ในส่วนต้นของตำรับยารักษาโรคนั้นๆ โดยจะมีกลุ่มโรคหรืออาการเจ็บป่วยหลักๆ ได้แก่ กาน เกี่ยว ขาง ไข้ ง้วน แช ซาง ด้อย ตุ่ม ป้าง ปิ ฝี มะเร็ง มะโหก มุตตะขึด รากสาด ลม สะดวง สาน สันนิบาต ฯลฯ กลุ่มโรคเหล่านี้มีชื่อหรือลักษณะย่อยลงไปอีกจำนวนมาก

ตำรับยาสำเร็จรูป

แม้ว่าหลักการรักษาอาการเจ็บป่วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจะมีธรรมเนียมว่าด้วยการวินิจฉัยโรคหรือปรุงยารักษาตามอาการของโรคซึ่งต้องสัมพันธ์กับสภาพร่างกายของผู้ต้องการรักษา สมุนไพรที่ใช้ส่วนมากจะต้องจัดเตรียมโดยอาจมีขั้นตอนหรือรายละเอียดที่แตกต่างกันไปเสมอ แต่ยังพบว่ามีการปรุงตำรับยาสำเร็จรูปไว้ ซึ่งปกติจะเป็นตำรับยาในลักษณะของการรักษาสมดุลในร่างกาย หรืออาการเจ็บป่วยเล็กน้อย โดยชื่อตำรับยานั้นมีทั้งชื่อที่เกี่ยวกับความเชื่อ บุคคลสำคัญ หรือข้อความที่สื่อถึงสรรพคุณของตำรับ เช่น ยาพุทธนคร ยาสุวัณณรังสี ยาสุเมธรสี ยาสรีบัวบาน ยาแก้วลอดฟ้าเมืองพรหม ยาสะท้านทั่วชุมพู ยาทิพย์เมืองคน ฯลฯ รวมไปถึงชื่อตำรับยาที่บ่งบอกลักษณะทางกายภาพ คือสี หรือรูปลักษณะ เช่น ยาผงเหลือง ยาผงขาว ยาผงดำ ยานัตถุ์พระญาลังกา ฯลฯ เป็นต้น

ในการใช้ตำรับยาสำเร็จรูปนั้น จะมีความแตกต่างกันในด้านสัดส่วน และน้ำกระสายยา สรรพคุณของบางตำรับยาจะมีเป็นยารักษาได้ครอบจักรวาล คือรักษาได้หลายโรค ดูเหมือนจะเป็นการกล่าวเกินจริง แต่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าแพทย์ผู้รักษาจะใช้ตำรับยาวิเศษนั้นรักษาโรคตามที่ปรากฏในตำราหรือไม่ ตำรับยาสำเร็จรูปที่พบในคัมภีร์ตำรายาสมุนไพรไทลื้อ-ไทขึนนี้ มีชื่อตำรับยา สมุนไพรที่ใช้ การปรุง หรือสรรพคุณที่คล้ายคลึงกับที่พบในตำรายาล้านาและตำรายาอีสานด้วย (ส่วนในภาคกลางและภาคใต้ก็พบตำรับยาสำเร็จรูปลักษณะนี้แต่ชื่อเรียกแตกต่างกันไป)

ตำรับยารักษาอาการเจ็บป่วยจากอุบัติเหตุหรืออาการอื่นๆ

นอกจากอาการเจ็บป่วยจากเชื้อโรคหรือความผิดปกติของอวัยวะภานในร่างกายแล้ว ยังพบตำรับยาที่ใช้รักษาอาการภายนอก หรืออุบัติเหตุ หรืออาการที่ไม่ใช่การเจ็บป่วยทั่วไป เช่น ยารักษาอาการกระดูกหักหรือแตก แมลงสัตว์กัดต่อย การคลอดบุตร โรคฟัน โรคตา โรคหู หรือการได้รับยาพิษ เป็นต้น ซึ่งจะพบได้ทั่วไปในคัมภีร์ตำรายาทั่วไปของทุกภูมิภาค

สัพพะตำรายาดี ไทลื้อ-ไทขึน

[การพิจารณาลักษณะคนป่วย /การการวินิจฉัยโรค]

{เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะไปรักษา}

"เมื่อเราจักไปยา[๑] นั้น ไปรอดหนทางแลหันสัตต์ตัวมีตีน มีพิสก็ดี หันสัตต์ขึ้นกัน[๒] ก็ดี ไม้ท่าว[๓] ไม้หักต่อหน้าก็ดี หันสัตต์ชนกันก็ดี ยินเสียงร้องหาพ่อหาแม่ก็ดี คนผิดกัน[๔] ก็ดี คนร้องไห้ก็ดี ค่านี้[๕] เป็นนิมิตอันจักตายแล ฯ" (ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑)

"เมื่อเราเป็นหมอแลจักออกเสเรือนไปยานั้น ลวดไปหันเหียดหนทาง เป็นต้นว่าหันสัตต์ตัวมีพิสก็ดี หันสัตต์ขึ้นกันก็ดี ไม้ท่าว ไม้หักต่อหน้าก็ดี หันสัตต์ชนกันก็ดี บ่ก็ยินเสียงร้องหาแม่ก็ดี ยินเสียงแห่งคนผิดกันก็ดี คันหันเหตุทังหลายฝูงนี้ ก็แดนเที่ยงยาบ่ได้เสียแล้ว ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๑)

"คันว่าหมอจักไปยาคนพยาธิ แลออกเรือนไป หันสัตต์ตัวมีพิสก็ดี หันสัตต์ชนกันอยู่ก็ดี หันไม้หักไม้ท่าวก็ดี หันสัตต์ชนกันอยู่ก็ดี หันสัตต์ร้องหาแม่ก็ดี หันคนผิดกันก็ดี หันคนร้องไห้อยู่ก็ดี บ่ดีแล เป็นนิมิตคนผู้เป็นพยาธิจักตายแล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๕)

{กิริยาอาการของผู้มาขอให้รักษา}

"สรีสวัสดี ทีนี้จักกล่าวลักขณะคนทังหลายอันเป็นพยาธิ แลยาบ่ได้[๖] หื้อหมอทังหลายได้รู้ก่อนแล ฯ คันเพิ่นมาหาเราแลมาเกาอังคชาติแห่งเขาอยู่ บ่ก็ค่อตีนค่อมือแลปาก แล้วซ้ำเอาค่อมือเช็ดหน้าเช็ดตา บ่ก็ทมอก[๗] ลูบดัง[๘] อยู่ มาแต่เป็นนิมิตฉันนี้ ก็แดนเที่ยงจักตาย ยาบ่ได้เสีย[๙] แล้ว ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๑)

---

[๑] ยา - น.ยารักษาโรค, ก.การรักษา ในที่นี้หมายถึงการไปรักษา
[๒] ขึ้นกัน – ร่วมเพศหรือสมสู่กัน
[๓] ท่าว -ล้ม
[๔] คนผิดกัน – คนทะเลาะกัน
[๕] ค่านี้ – สิ่งเหล่านี้
[๖] ยาบ่ได้ – รักษาไม่ได้
[๗] ทมอก – (เอามือ) ทาบหน้าอก
[๘] ดัง – จมูก
[๙] ต้นฉบับเขียน เส ในที่นี้จะปรับเป็น เสีย

“ลักขณะทิพพจักขุ คนจักตายมีสันนี้ ทง[๑] ดูผู้มาเรานี้ คันคันมาหยุบอังคชาติ[๒] แลข้อตีน ค่อมือ แชดตา ทมท้อง ลูบหลัง เป็นนิมิตอันจักตายแล ฯ” (CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๕)

“สิทธิการ จักกล่าวลักขณะคนผู้มาหายาที่เราก่อน คนผู้มันมาแลหยุบอังคชาติ ค่อตีนค่อมือแลปาก แล เช็ดตา ทมอก ลูบดัง เป็นนิมิตอันจักตายแล ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑)

{การสังเกตอาการภายนอก – ผิว, กลิ่น, ร่างกาย}

“เมือรอดแล้ว หันคนผู้เป็นพยาธิมีตาเต็มส่องใส มีผิวพรัณณ์วัณณะดีกว่าเก่า เหม็นกลิ่นคันทรสา เป็น ดั่งสาบแร้งแลกานั้น ฯ

อัน ๑ หลอนได้ถูกต้องตัวผู้เป็นพยาธิ ยินกิเหลียด[๓] มากนัก ก็เป็นนิมิตอันจักตาย ฯ

อัน ๑ เล็งดูตนผู้เป็นพยาธิ หันอกสวด[๔] สิบวันตาย ฯ

ค่อมือลด[๕] ๘ วันตาย ฯ

ดังเส้า[๖] ๑๕ วันตาย ฯ

ใบหูลด ๒ วันตาย ฯ

เอ็นตำเคล้าคอเคล้าหูลด ๔ วันตาย ฯ

บิแตกตาบ่หันหิ่งห้อย เดือน ๑ ตาย ฯ

ริมปากเส้า ๒ วันตาย ฯ

ค่านี้ปรากฏแล้ว บ่ควรจักยาแล ฯ” (ARP-พิเศษ ๐๓๔ ตำรายา น.๑)

“ประการ ๑ คันเราเมือขึ้นเรือนแล้ว แลทงดูคนผู้เป็นพยาธินั้น เท่ามีตาอันเต็มส่องใส แล้วมีผิวพรัณณ์ วัณณะอันงามเสเกล่าสันนั้น ซ้ำจือเหมนกลิ่นคันธรัสสะเหมนสาบแร้งสาบกานั้น ฯ

อัน ๑ หลอนได้ถูกต้องตนแห่งคนผู้เป็นนั้น ซ้ำยินกิเลียดแก่ตัวเรามากนัก ก็เกิดเป็นนิมิตอันจักตายนั้น บ่สงสัยชาแล ฯ อัน ๑ ซ้ำหันคนผู้เป็นพยาธินั้นหันอกสวด สิบวันตาย ฯ คันค่อมือลด ๘ วันตาย ฯ คันเส่า[๗] ๕ วันตาย ฯ คันใบหูแลหันหด สองวันตาย ฯ คันเอ็นตำคอแล เคล้าหู ๔ วันตาย ฯ

คันปิแตกแลเต็กดูตา หิ่งห้อยบ่ออก เดือน ๑ ตาย ฯ คันหันริมตาเส้า ๒ วันตาย ฯ ค่านี้คันปรากฏหัน บ่ควรยาแล ฯ” (CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๑)

---

[๑] ทง – ตรอง, พิจารณา

[๒] อังคชาติ – อวัยวะ โดยทั่วไปหมายถึงอวัยวะเพศ

[๓] กิเหลียด – น่ารังเกียจ, น่าขยะแขยง

[๔] สวด – นูน

[๕] ลด – หด

[๖] ดังเส้า – จมูกคล้ำ

[๗] เส่า –หายใจติดขัด, เหนื่อย

"คันว่าหมอไปรอดเรือนคนผู้เป็นพยาธิแล้ว แลหันคนพยาธิผู้นั้นมีตาอันส่องใสงามมีผิวพรัณณ์วัณณะดีกว่าเก่า แลแส่วสาบคนผู้เป็นพยาธิเหมือนดั่งแร้งกา ก็เป็นนิมิตอันจักตายอยู่แล ฯ

เลงดูตัวคนผู้เป็น หน้าอกมันสวด ไว้นี้ สิบวันตาย ฯ คันว่าหันค่อมือมันลดนี้ ก็จักตาย ฯ ดังเส่าอยู่นี้ ๕ วันตาย ฯ ใบหูหด สองวันตาย ฯ เอ็นตำเคล้าหูเคล้าคอ สี่วันตาย ฯ บิแตกตา บ่หันหิ่งห้อย เดือน ๑ ตาย ฯ ริมปากเส้า สองวันตาย ฯ ค่านี้บ่ควรยาแล ฯ" (CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายาหมอชีวก น.๕)

{ความแตกต่างของสีผิวที่สัมพันธ์กับเลือด และช่วงเวลาของการเจ็บป่วย}

"สิทธิการ จักกล่าวคนอันเป็นพยาธิ พึงรู้ดั่งนี้
คนดำเลือดมาก ควรกินยาอันเย็นแลหวาน แลเผ็ด ฯ
คนขาวเหลือง เลือดเชม มักเป็นพยาธิ ควรกินยาอันส้ม อันร้อน อันขมแลเชม ฯ
คนทังหลายเป็นพยาธิก็เป็นอันมากหลายนัก ลางพร่องไข้แต่เช้าถึงเที่ยงวัน รากสาดเป็นเคล้า สันนิบาตแกมแล ฯ
ไข้แต่เที่ยงถึงค่ำนั้น สันนิบาตเป็นเคล้า มะเร็งครุดแกม ฯ
ไข้แต่ค่ำถึงเที่ยงคืน สันนิบาตเป็นเคล้า ปิแกม ลมแกม สะดวงแกม ฯ
ไข้แต่เที่ยงคืนถึงรุ่งแจ้ง ลม ดีเป็นเคล้าแศวนมาก เสลดแกมแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๓๐)

{การทำนายมูลเหตุแห่งโรค}

"คันหันนิมิตทังหลายมวลฝูงนี้ บังเกิดมีแก่คนผู้เป็นนั้นแล จักยาควรมนต์หมากหื้อกินดูก่อน แม่นผิดสัง[๑] ก็หื้อรู้ คาถาอันสรูป[๒] คำหมากนั้นว่า "โอม อคฺคิมุกฺขวณฺณา ปฏิสนฺนา ปสฺสตา ทฏฺฐุปิสา สิทฺธิการ สฺวาห" ฯ คาถานี้มนต์ ๓ ที หื้อกินดูก่อน ฯ

คันว่ามันยิน[๓] เหม็นนั้น ผีกะซง หื้อกินยาผีเทอะ ฯ
คันมันว่าหอม ผิดผีอารักข์ใหย่ ควรใคร่ใจ[๔] ปูชาเสีย ฯ
ผิมันว่าขม พรายเยดหื้อ ควรตกยาพราย ฯ
ผิว่าฝาด ถูกง้วน[๕] หื้อเอา (เข้า) หมิ้นดำ หวานหอม ฝนหื้อกิน ฯ
ผิว่าหวาน บ่ก็จามอยู่ บ่ก็ส้ม บ่ก็เชม[๖] เพิ่นฝังหุ่นฝังร่าง[๗] ฯ

---

[๑] สัง – อะไร
[๒] สรูป – เสกคาถา
[๓] ยิน – รู้สึก
[๔] ใคร่ใจ – รีบ
[๕] ง้วน – ยาพิษ
[๖] เชม – เค็ม
[๗] ฝังหุ่นฝังร่าง – การทำคุณไสยชนิดหนึ่ง

ผิว่าจืดจางดั่งอั้น ขวันมันหนี ฯ
ผิว่ามันยินท้นยินยึ่ง[๑] ใจร้ายดั่งอั้น ได้ถูกเทวดา ฯ
ผิว่ามันอยู่บ่ปากดั่งอั้น ได้ผิดผียักข์ใหย่เยดหื้อ หาที่แลปูชาเสียเทอะ ฯ
ผิว่ากินแลยินเมา หากเป็นพยาธิกับตนแห่งมันดาย ฯ
ผิเป็นปากกว่าเก่า พรายมีดบ้องกิน ฯ
ผิตีนมือบ่เซา พรายลูกหนูกิน ฯ
ผิกินแล้วเหื่อ พรายรุ้งกิน ฯ
กินแล้วลุกไปไซหนักไซเบา[๒] พรายทากกิน ฯ
ผิกินแล้วแลลุกนั่งอยู่ ผิดต้นไม้ใหย่ ฯ
กินแล้วแลราก[๓] ได้ครัวเพิ่นมา ผีลวดมาเยดหื้อ ควรเอาพ่ายเสีย ฯ
กินแล้วแลไอ พยาธิแลลมแต่งเป็น ควรตกยาหวาน ฯ
กินแล้วแลหาวอยู่นั้น ผีมดเยดหื้อ ฯ
กินแล้วแลจามอยู่ ได้เสียของเพียงใจ ๑ ควรหาแทนเสีย แล้วหากวันเสียเทอะ ฯ
กินแล้วแลบิดคร้าน ผีมดมาอยู่ด้วย ฯ
กินแล้วแลลูบหัว เรียกชื่อ ผิดเทิกเรือน ควรม้างริดเสีย ฯ
กินแล้วแลลูบสบ[๔] ผิดประตูบ้าน ฯ
ผิว่าลูบดังอยู่ เพิ่นจ้างผีมาเยดหื้อ ควรส่งตู้ ฯ
ผิว่ากินแล้วแลเกาเนื้อคิงอยู่ ก็หากเป็นพยาธิกับตัวแห่งมันแล ฯ
ผิว่าตู้เข่าแลยอมือสานกัน เป็นพยาธิกัมม์วิบากแต่พายหลังแล ฯ
เมื่อจักมนต์นั้น หื้อมีดอกไม้ เทียน เย่สรูปหื้อกินแล้วแล เย่พิจรณาผ่อทงดูดีเทอะ ฯ”

(CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๑)

{การทำนายอาการเจ็บป่วยโดยดูอาการจากพิธีกรรมไสยศาสตร์}

“หันคนผู้เป็นพยาธิแล้ว หื้อมนต์หมากปันกินก่อน เมื่อจักมนต์นั้นหื้อมีขันตั้ง มีเทียน ๔ คู่ แลเข้าตอกดอกไม้แล้วมนต์เทอะ ฯ คุณมนต์นั้นว่า “โอม อคฺคิ มุกฺขวณฺณา ปฏิสนฺนา ปสตา ทิฏฺฐุปิสา สิทฺธิกร” ฯ ๓ รอบ แล้วหื้อมันกินดูเทอะ ฯ*

ผิมันว่าเหมน ผีกะชง ปันกินอยาผีกะเทอะ ฯ
ผิมันว่าหอม ผิดผีอารักข์ ควรปูชาอารักข์ใหย่ ฯ

---

[๑] ยินท้นยินยึ่ง – รู้สึกอึดอัดแน่น (ในท้อง)
[๒] ไซหนักไซเบา – ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ
[๓] ราก – อาเจียน
[๔] สบ – ปาก

ผิมันว่าขม พรายเยด หื้อควรอยาพราย ฯ
ผิว่าฝาด ถูกง้วนง้าน เอาเข้าหมิ้นดำ หวานหอม ฝนกินด้วยน้ำสุรา ฯ
ผิว่าหวาน ผีจ่าม ฯ ผิว่าส้ม ฅนจ่าม ฯ ผิว่าเซม เพิ่นฝังหุ่นฝังร่าง ฯ ผิว่าจืดจาง ขวันหนี ฯ
ผิว่ายินท้น ยิ่งใจร้าย ได้ถูกเทวดา แปลงหิ้งปูชา ฯ
ผิว่าอยู่บ่ปาก ผิดผียักข์เยด หื้อหาที่ปูชา ฯ
ผิว่ากินยินเมา หากพยาธิตนมันหากเกิด อยาพยาธิทึน ฯ
ผิว่าเป็นสบเป็นปากกว่าเก่า พรายมีดบ้องกิน ฯ
ผิว่าตีนมือบ่เซา พรายลูกหนูกิน ฯ
ผิว่ากินแล้วแลเหื่อ พรายรุง ฯ
กินแล้วแลไปไซหนักไซเบา พรายทาก ฯ
กินแล้วแลลุกนั่ง ผิดผีต้นไม้ใหย่ ฯ
กินแลราก ได้ครัวเพิ่น ผีมาเยด หื้อไปส่งเสีย ยาตามกาละ หากหายชะแล ฯ
กินแล้วแลไอ พยาธิมาแต่ลม ควรอยาลม ยาพยาธิแล ฯ
กินแล้วแลหาว ผีมดเยดหื้อ ฯ
กินแล้วแลจาม ของอันเพียงใจ ๑ หาย ควรหาแทนแล้วหากวันทึน ฯ
กินแล้วแลบิดคร้าน ผิดผีผม จักมาอยู่ด้วยแล ฯ*
กินแล้วแลลูบหัว ผิดเทิกเรือน ควรม้างลิด ฯ
ผิว่าลูบสบ ผิดประตูบ้าน ฯ
ผิว่าลูบดัง ท่านจ้างผีมาเยดหื้อ ควรส่งตู้ มีกล้วย หมาก ๔ คำ ถ่านไฟ ๔ กั่นพร้าหักขำด้ำ ๑ รูปฅน ๔ หมากเหมี้ยง ๔ ไก่เป็นตัว ๑ ใส่แพไม้ออกไปไหลน้ำเสียทึน ฯ
ผิว่ากินแล้วเกาเนื้อหยาดศิง ก็หากพยาธิกับตัวหากหื้อเป็นแล ฯ
ผิว่ากินแล้วแลยอมือสานกัน พยาธิเป็นแต่วิบากแล ฯ
พิจารณาดูดีๆ เทอะ ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑-๒)

{ลักษณะของคนที่ถูกทำคุณไสย}

“ทีนี้จักกล่าวลักขณะเพิ่นเยดร้าย[๑] นั้น ฯ
ฅนเป็นพยาธินั้น เราลูบดูตัวมันยินเนื้อขานชาน ก็เพิ่นเยดหื้อ ฯ
หันมุตตะ[๒] แลขุ่นเป็นดั่งหุงหนังนั้น เพิ่นใส่หนัง ฯ
เนื้อขาน เพิ่นใส่ดูก ฯ
เนื้อตุ่มบั่ว เพิ่นใส่เสื้อสุ่ม ฯ
ตัวคะด้าง ใส่ไม้ ฯ

---

[๑] เพิ่นเยดร้าย – ถูกผู้อื่นทำคุณไสยใส่ / เยด – กระทำ, ทำ
[๒] มุตตะ – น้ำปัสสาวะ

คนผู้เป็นพยาธิผมแข็ง เพิ่นใส่เหล็ก ฯ
ตัวเหม็นคาว เพิ่นใส่ทอง ฯ
ตัวมื่น เพิ่นใส่น้ำจริง น้ำมัน ฯ
ผู้ช่างใส่แท้ก็บ่ปรากฏ เหมือนดั่งเป็นพยาธิสิ่งเดียว บ่หลากบ่คลาสัง ฯ ดั่งรือแลจักรู้ชา เอาใบฑาเดือน ๕ มาหนึ้งแลรองนอนยาม ๑ ผิว่าร้อนแสบ นอนบ่ได้ เพิ่นใส่เสี้ยงแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒)

“สรีสุขสวัสดี ทีหนี้จักกล่าวลักขณะเพิ่นเยดหื้อแลบ่เยด หื้อแจ้งก่อนแล ฯ
คันว่าคนผู้เป็นพยาธินั้นแล เราลูบดูยังตนแห่งมัน คันยินเสี้ยนชาไว้ แลเนื้อคิงขานไว้นั้น คันเพิ่นเย็ดหื้อหุงยังเยี่ยวดู คันหันขุ่นไว้เป็นหนันนั้น เพิ่นใส่เสื้อหนัง ฯ คันยินขานใจนั้น เพิ่นใส่ดูกหื้อ ฯ คันทงดูเส้นขนเป็นตุ่มบัวไว้นั้น เพื่อนใส่เสื้อสุม คันยินเสียงคะด้างไว้นั้น เพิ่นใส่ไม้เสี้ยม คันผมแข็งไว้ เพิ่นใส่เหล็ก ฯ คันขาวไว้ เพิ่นใส่ทอง ฯ คันตนมืนไว้ เพิ่นใส่น้ำมัน น้ำจิง ฯ
ผู้ช่างใส่แท้บ่ปรากฏ เท่าเหมือนพยาธินานั้น บ่หลากสังสักอัน ดั่งรือแลจักรู้หื้อแจ้ง หื้อเอาใบฟ้าเดือน ๗ มาหนึ้ง แล้วเอารองนอนยาม ๑ ผิมันร้อนแลแสบ นอนบ่ได้ ยินคายนัก เรียกว่าเพิ่นใส่แท้แล ฯ”

(*CT*-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๓)

{การวินิจฉัยโรคด้วยการดูเส้นผม}

“สิทธิการ จักกล่าวลักขณะกัมพีร์ยาพยาธิแห่งคนยิงชาย เชื้อเป็นพยาธินั้นดูก่อน หลอนว่าพรายหากมาลักกินดั่งอั้น จักมักใคร่รู้แจ้งดั่งอั้น หื้อผ่อดูปลายเส้นขน มีผมจอมขวันเป็นต้น ฯ
ผิว่าปลายผมนั้น หากลายขาวก็ดี ลายเหลืองก็ดี ลายแดงก็ดี พรายมากินนานได้ ๕ เดือน ฯ
แล้วจือ[๑] ซ้ำหลก[๒] ขนเคล้าผมนั้นผ่อดู คันบ่มีชิ้นอันขาวนั้นติดออกมากนั้น ก็เรียกว่ากินได้เดือน ๑ ฯ
แล้วจือซ้ำผ่อดูตาเมื่อเช้าหันแดง กลางวันพ้อยเป็นปกติ กลางคืนพ้อยเมาก็ดี เรียกชื่อว่าพรายนกแล ฯ
วัน ๑ พ้อยเจ็บไปสามแห่งก็ดี ชื่อว่าพรายลูกหนูแล ฯ
สามวันไข้ ดูกติดดูกต่อ ชื่อว่าพรายรุ้งแล ฯ”

(CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวก น.๗)

“ปุคคละยิงชายผู้ใดพรายลักกินแลบ่รู้จัก ใคร่รู้แจ้งหื้อผ่อดูปลายผมชู่สิ้น อันออกจอมขวันเป็นเคล้า ฯ
ผิว่าปลายก้านข้าวเหลืองแดงสะน่อยนั้น มากินนานได้ ๗ เดือนแล้วแล ฯ
ผิว่าดูแลบ่มีชิ้นอันขาวนั้น จับมากินนานได้เดือน ๑ แล้วแล ฯ
ผ่อดูตาเหลืองเมื่อเช้าแดง เมื่อหล้าเหลือง ชื่อว่าพรายมีดบ้อง ฯ
ผิว่าตาเหลือง ได้กินเดือน ๑ ฯ

---

[๑] จือ – จึง
[๒] ต้นฉบับเขียน ดก ปรับเป็น หลก – ถอน

พาย ๑ เหลือง พาย ๑ บ่เหลืองก็ดี กลางคืนต่อกลางวันเหงาอยู่ กลางวันพ้อยเป็นปักกติ ดั่งเมื่อคืนเมา ชื่อว่าพรายนกแล ฯ

วัน ๑ คาบอยู่ ๓ แห่ง ชื่อว่าพรายลูกหนู ฯ

๓ วันไข้ เจ็บดูกต่อ ชื่อว่าพรายรุงแล ฯ

พิจารณาหื้อรู้ก่อนค่อยยาตามพยาธิเทอะ ฯ" (ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๑๐-๑๑)

{การพิจารณาว่าควรรักษาหรือไม่}

"ลักขณะพยาธิมีสันนี้ ฯ คันว่าเราจักไปยาหื้อหายนี้ เท่ามีพยาธิไข้สิ่งเดียวแล ฯ

นอกนี้ คันว่าบ่ช่างพิจรณารู้ศนผู้ไข้นั้นเสียดีๆ แล้วจั่งค่อยตกยานี้ ช่างผิด ฯ

คันว่าบ่รู้จักพยาธิแลเอายาอันใส่พริก ขิงหื้อกินนี้ พยาธิหนักมาแถ้งคำเดียวแล ฯ

อายุไข้ (มีฉัน) นี้

คันลมตั้งเป็นนี้มี ๗ วัน ฯ ไข้ดีนี้มี ๑๐ วัน ฯ ไข้เสลดนี้ ๑๒ วัน ฯ

คันไข้บ่พอสิบวัน หมออย่าฟั่ง[๑] ปันกินยาอันเข้าพริก ขิง เทื่อ ฯ

คันพ้นสิบวันไปแล้วจิ่งค่อยปันกินยาอันเข้าพริกแล ฯ"

ลักขณะไข้บ่ควรยานี้ เต็มว่ายาก็บ่สู้ได้ มีสันนี้ ฯ

ศนผู้ได้ไข้ ใจร้ายนักก็ดี คั่งควะหลงใหล[๒] ก็ดี ปากนักก็ดี รู้ศิง[๓] พายน้อย บ่รู้พายหลาย อยากน้ำนักก็ดี ตาแดง เจ็บหัว เจ็บแอว เจ็บศอ นอนบ่หลับ เหื่อออกหน้าผาก หมงดัง[๔] นัก กลางหลัง ขี้เยี่ยวบ่ออก ฯ ค่านี้ คันว่าเขามาพร้อมกันชุอันแล้ว อย่าไปยาเทอะ เต็มว่ายาก็บ่ได้ ชื่อว่าตรีโทสแล ได้ชื่อว่าพยาธิตายแล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๕)

{ข้อควรพิจารณาในการรักษา}

"ทีนี้จักกล่าวลักขณะผู้จักเป็นหมอยา หื้อรู้ลักขณะอันจักใส่ยาก่อนเนอ ฯ

ปุคคละผู้ใดไข้ จักใคร่หื้อรีบหาย อย่าทาจันทน์มันเช่น[๕] อย่านอนหลับเช่น อย่ากินเข้าอิ่มนักเช่น อย่าสังโยค[๖] เช่น ไข้บ่พอ ๗ วัน อย่ากินยาอันส้ม อันฝาดแล กินยาจุ ยาเลือดอ่อนเสีย หื้อแชง[๗] ค่านี้แล ฯ*

ผู้ใดขาว เหลือง เลือดมันหวาน หื้อใส่ยาอันขม อันเผ็ด หื้อแก่มัน รู้แล[๘] ฯ

---

[๑] ฟั่ง – รีบ

[๒] คั่งควะหลงใหล – เพ้อละเมอไม่รู้สึกตัว

[๓] รู้ศิง – รู้สึกตัว

[๔] หมงดัง ปลายจมูก

[๕] เช่น – มากนัก

[๖] สังโยค – มีเพศสัมพันธ์

[๗] แชง – ระมัดระวัง

[๘] รู้แล – ได้ผลแล

ผู้ใดดำ เลือดมันขม ควรใส่หวาน รู้แล ฯ

ผู้ใดดำ แดง เลือดมันเชม หื้อใส่ยาอันจาง ดีแล ฯ

คนใดเกิดได้ ๑๐ ปี แลคนผู้เถ้า แลเทียวทางมารอด เขา ๓ คนนี้ บ่ควรยาจุแท้ ก็บ่ควรใส่ยาจุเทื่อ บ่ควรเอาเลือดเขาออก..เทื่อก่อนแล ฯ

คนผู้กินเข้าบ่ลำ[๑] ทื่นท้อง แลแม่มานลูก[๒] อย่าหื้อสูบยานัตถ์ บ่ดีแล ฯ

เดือน ๔ เดือน ๕ นี้ ฯ คนเป็นพยาธิเกิดอันเลือดมากแล ฯ

เดือน ๙ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ฯ ๔ เดือนนี้ คนเป็นพยาธิเพื่อลม ฯ

เดือนเจียง เดือนยี่ เดือน ๓ ฯ ๓ เดือนนี้ คนเป็นพยาธิเพื่อเสลดมาก ฯ

คนผู้ใดเป็นพยาธิเพื่อลม อย่าหื้อกินยาอันฝาด อันขม อาหารก็ฉันเดียวแล ฯ

ผู้ใดเป็นพยาธิเพื่อเสลด อย่าหื้อกินอันหวาน อันเชม อาหารก็ฉันเดียวแล ฯ

ผู้ใดเกิดมาได้ ๔ ปี ถึง ๑๐ ปี ชื่อปถมวัยแล ฯ ตั้ง ๗ ปีถึง ๕๐ ชื่อมัชฌิมวัยแล จักยาผู้เป็นมัจฉิมวัย ยาอันหวานบ่ดี เหตุว่าเสลดมากแล ฯ

จักยาผู้เป็นพยาธิมัจฉิมวัยนั้น เลือดแลดีมันมาก เสลดแลลมน้อย บ่มีหลาย ควรอันหวานแลเชมแล ฯ

จักยาปถมวัยนั้น ลมมาก เสลดน้อย ควรใส่ยาอันส้ม อันหวานแก่ผู้นั้น ถูกแล ฯ

รสยาอันไปในผิวหนัง เป็นยาอันขม ยาอันฝาด ฯ ไปในชิ้น ยาอันเชม ฯ ไปในดูก อันหวาน ฯ ไปในไส้ ยาอันส้ม ฯ ไปในไส้น้อยอ่อน ยาอันร้อน อันเชม ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๓ ตำรายา น.๓)

{การเป็นไข้ในช่วงเวลาต่างๆ}

“สิทธิการ จักกล่าวคนอันเป็นพยาธิควรกินยาอันส้ม อันร้อน อันขม อันเชม คนทังหลายเป็นพยาธิ ก็เป็นอันมากหลายนัก ฯ

ลางพร่องไข้แต่เช้าถึงเที่ยงวัน รากสาดเป็นเคล้า สันนิบาตแกมแล ฯ

ไข้แต่วันเที่ยงถึงค่ำนั้น สันนิบาตเป็นเคล้า มะเรงครุดแกม ฯ

ไข้แต่ค่ำถึงเที่ยงคืน สันนิบาตเป็นเคล้า ปิแกม ลมแกม สะดวงแกม ฯ

ไข้แต่เที่ยงคืนถึงรุ่งแจ้ง ลม ดี เป็นเคล้าแศวนมาก เสลดแกมแล ผีแลพราย ค่านี้แล ฯ

ค่อยพิจรณาดูทึน ฯ” *(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๓๐)*

{สีผิวของคนป่วยกับรสของยา}

“คนผิวดำ เลือดขม กินยาอันหวาน ชอบแล ฯ

คนขาวเหลือง เลือดส้มหวาน กินส้มหวาน ชอบแล ฯ

คนผิวขาวแดง เลือดเชม หื้อกินยาอันเผ็ด อันเชมแล ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๙)

---

[๑] ลำ – อร่อย

[๒] แม่มานลูก – หญิงตั้งครรภ์ (มาน-ตั้งครรภ์, บวมพอง)

{รสของยากับปฏิกิริยาการซึมซาบ}

"จาด้วยรสยาก่อนแล ฯ ยาฝาด ซลาบ[๑] ไปในชิ้นทังมวล ฯ ยาขมนี้ ซลาบไปในหนังทังมวลแล ฯ ยาหวาน ซลาบไปในไส้ใหย่แล ฯ ยาส้ม ซลาบไปในไส้น้อยแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๙)

{การรักษาตามวัยและสุขภาพ}

"อัน ๑ อายุบ่พอ ๑๐ ปี ดั่งอั้น อายุบ่ได้ ๒๐ ปีนั้นธาตุบ่เสมอ คันจักยาบ่หื้อเสียเลือด บ่ประจุยา บ่ควรหื้อกินยาอันเผ็ดอันร้อนนัก ไฟท้องดับเสียชา ฯ

คันคัดเสบขึ้นผด..แล คันมันคัดยิ่งขึ้น แสบแทงแท้นั้น หื้อกินยาใส่น้ำอ้อย หื้อลนเสียก่อน ฯ คันไฟท้องบ่แรง หื้อกินยาปัญจมูนหลวงก่อนเทอะ ฯ

อัน ๑ คนเป็นพยาธิ คันกินยาแล้ว รสยาบ่ทันซลาบเทื่อ อย่ารีบหื้อกินเข้า คันกินเข้าก่อน อย่ารีบหื้อกินยาเทื่อ ฯ

คันกินเข้าแล้วกินยา กินยาแล้วกินเข้า บ่พิสแล ฯ รสยา รสเข้า รสอาหารจักเกลากัน เสียดายยาแล ฯ

น้ำต้นแรมคืน[๒] ใส่น้ำไว้ ยาหื้อคนพยาธิกินน้ำ ยาบ่เป็นสังแล ฯ คันน้ำจริงนี้ แถมพยาธิมาแล ฯ

คนเป็นพยาธิอันใดก็ดี หื้อพิจรณาดูวัยทัง ๓ ก่อน ฯ

คนมีอายุได้ ๒ ๓ ถึง ๓๐ ปี ชื่อปถมวัยแล ฯ คันไข้เป็นเพื่อเสลด ลมสะน่อย[๓] เลือดแลยาอันหวาน เชม อย่ารีบหื้อกิน เยาว่ายายาก[๔] ฯ

ผู้มีอายุได้ ๕๐ ๖๐ ชื่อว่ามัชฌิมวัย คันไข้เป็นเพื่อเดีแลเลือด แลเสลด แลลมแมกันสะน่อย ยาส้มขมชิม อย่ารีบหื้อกิน บ่ดีแล ฯ

คันอายุได้ ๗๐ ๘๐ ชื่อว่า มัชฌิมวัย ฯ คันไข้เป็นเพื่อลมแลเสลดดีเลือดแกมกันสะน่อย ยาเผ็ดเชม ยาหวาน อย่ารีบหื้อกินเทื่อ ยายากชา ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๙-๑๐)

{การเจ็บป่วยในช่วงฤดูกาลต่างๆ}

"อัน ๑ ไข้เดือน ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒ ฯ ใน ๔ เดือนนี้ เพื่อลมมาก หนักเนื้อตัว เมาหัว ตาลาย คัดอก คัดใจ เสียบข้าง ปากแห้ง คอแห้ง อย่าหื้อกินอาหารอันเผ็ด อันขม อันฝาด จักยายากแล ฯ

ไข้ในเดือน ๑, ๒, ๓, ๔ ฯ ใน ๔ เดือนนี้ เพื่อเลือดแลลมแกมกันแศวนมาก หนักเนื้อตัว บ่ใคร่ปากจา หาแรงบ่ได้ ตีนมือเย็น อย่าหื้อกินอาหารเชมเทอะ ยายากดาย ฯ

---

[๑] ซลาบ – แผ่, แผ่ซ่านไป

[๒] น้ำต้นแรมคืน – น้ำที่ใส่ไว้ในคนโทดินไว้ข้ามคืน

[๓] สะน่อย – เล็กน้อย

[๔] เยาว่ายายาก – จะทำให้รักษาหายยาก

ไข้ในเดือน ๕, ๖, ๗, ๘ ฯ ใน ๔ เดือนนี้ เป็นเพื่อเลือดดีแกมกัน อย่าหื้อกินอาหารเผ็ด เชม ส้ม อย่าหิงไฟหลาย พยาธิจักแพ้ ยายากแล ฯ

คันไข้เพื่อเลือดแลลมแกมกัน หนาวสั่นทังตัว ปวดเนื้อตัว ดูกแข็บเจ็บ ตาลาย เมาหัว ตีนมือเย็น จางสบจางคอ รากแล้งรากลมแท้ก็ดี ฯ

คันไข้ได้ ๓, ๔, ๕, วัน ชื่อว่าไข้หนุ่ม ควรหื้อกินยาเย็นก่อน บ่ควรหื้อกินยาฝาด ยายากแล ฯ

คันไข้ได้ ๖, ๗ วัน คือว่าไข้แก่ จิ่งควรกินยาฝาดขม ต้มเขี้ยวแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๑๐)

{สรรพคุณของสมุนไพรตามฤดูกาล}

“จักกล่าวพิสยาก่อนแล ฯ
ในรดูเหมันตอุตุ ยามหนาว รดู ๔ เดือนนี้ พิสยาอยู่ลำแล ฯ
ในคิมหาอุตุ คือยามร้อน ๔ เดือนนี้ พิสยาอยู่ราก ฯ
ในรดูวัสสาอุตุ ยามฝน ๔ เดือนนี้ พิสอยู่ใบแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๙)

{การขอสมุนไพรมาปรุงรักษาโรค}

“คันจักไปเอายา จักเอาต้น เอาเครือ หื้อขอเอาที่พระญาพิสสนูแล ฯ จักเอาเปลือก เอาใบ ยอด หื้อขอที่เจ้ารสีก่อน ฯ จักเอาราก หื้อขอที่นางธรณีก่อนแล ฯ
จักเอาวัน ๑[๑] วัน ๒ วัน ๓ เอาพาย[๒] วันออก ฯ
วัน ๔ ๕ ๖ เอาพายหนเหนือ ฯ
วัน ๗ เอาพายวันตกแล จิ่งจักพิสแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๙)

{การเก็บสมุนไพรตามวันหนไท (วันตัวพู้ / วันตัวแม่)}

“วันตัวพู้นี้ วันเต่า วันกาบ วันราย วันเปิก วันกัด ค่านี้ปลูกเอาใบ เอาลำ ดีนักแล ฯ
วันตัวแม่ วันมึง วันรับ วันกด วันร้วง วันก่า ฯ ค่านี้เป็นวันตัวแม่ ปลูกเอาลูก เอาหัว ดีนักแล ฯ”

{วันและยามที่ดีสำหรับเก็บสมุนไพร}

“จักกล่าวยามเอายาดีแล ฯ
วันทิตย์ ยามเช้าได้ พุทฺโธหินํ บดี ฯ
ยามกองงาย ได้ยาม ๖ อุทฺธํราชา ดีนัก ฯ

---

[๑] วัน ๑- อาทิตย์ (วัน ๒ -จันทร์, วัน ๓-อังคาร, วัน ๔-พุธ, วัน ๕-พฤหัสบดี, วัน ๖-วันศุกร์, วัน ๗-วันเสาร์)
[๒] พาย – หน, ทิศ, ด้าน, ฝ่าย

ยามแตรจักใกล้เที่ยง ได้ยาม ๔ ทกฺขิณํ ปนโภชนํ ได้ยามอ่างเลือด เสีย บ่ดี ฯ
ยามวันเที่ยง ได้ยามกามลักขณ์ ยามฟ้าผ่า บ่ดี ร้ายกว่าซู่อันแล ฯ
ยามวันซ้าย ได้ยาม ๗ ยาม มชฺเฌลาภเถ บ่ดี ฯ
ยามแลง ได้ยาม ๕ เป็นยาม อทฺโธหินํ บ่ดี ฯ
ยามแตรจักใกล้ค่ำ ได้ยาม ๓ อุทธํ ราชา ดีนักแล ฯ
(ยาม) ค่ำ ได้ยามทิตย์ ฯ
วันใดก็ตั้งวันนั้นไปเทอะ ดีแล ฯ ยาม ทกฺขิณํ เชยฺยลาภํ ดีนัก ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๕๑)

{วันและยามที่ดีสำหรับเวลาเก็บสมุนไพรส่วนต่างๆ}

“ยามจักเอายา ฯ
วันทิตย์ ยามรุ่งกินงาย พิสอยู่ต้น ฯ วายงาย อยู่ใบ ฯ วันเที่ยง อยู่ราก ฯ วันซ้าย อยู่หนัง[๑] แล ฯ
วัน ๒ ยามรุ่ง อยู่ราก ฯ ยามงาย อยู่ต้น ฯ ยามวันเที่ยง อยู่ใบ ฯ วันซ้าย อยู่หนังแล ฯ
วัน ๓ ยามรุ่ง อยู่ใบ ฯ ยามงาย อยู่หนัง ฯ ยามเที่ยง อยู่ราก ฯ ยามวันซ้าย อยู่ลำแล ฯ
วัน ๔ ยามรุ่ง อยู่ต้น ฯ ยามงาย อยู่ราก ฯ ยามเที่ยง อยู่หนัง ฯ ยามซ้าย อยู่แก่น ฯ
วัน ๕ ยามรุ่ง อยู่แก่น ฯ ยามยามงาย อยู่ใบ ฯ ยามวันซ้าย อยู่หนัง ฯ
วัน ๖ (ยาม) รุ่ง อยู่ใบ ฯ ยามงาย อยู่ราก ฯ วันเที่ยง อยู่เปลือก ฯ ยามวันซ้าย อยู่ต้น ฯ
วัน ๗ (ยาม) รุ่ง อยู่ราก ฯ ยามงาย อยู่ลำ ฯ ยามเที่ยง อยู่เปลือก ฯ ยามวันซ้าย อยู่ใบ ฯ
คันจักส้างยานี้ หื้อเอาแม่นยามดีแล จิ่งจักมีพิสยาแล ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๕๒)

“จักกล่าวพิสยาก่อนแล ฯ
วัน ๑ ยามรุ่งแจ้ง พิสอยู่ต้น ฯ สายแล้ว อยู่ใบ วันเที่ยง อยู่ราก ฯ ช้ายถึงค่ำ อยู่เปลือก ฯ
วัน ๒ เที่ยงคืน อยู่ราก ฯ สายแล้ว อยู่แกน ฯ เที่ยงวัน อยู่ใบ ฯ ช้ายถึงค่ำ อยู่ต้นในเปลือก ฯ
วัน ๓ (แจ้งแล้ว ?) อยู่ใบ ฯ ช้ายแล้ว อยู่เปลือก ฯ เที่ยงวัน แล้วอยู่ลำ ฯ ค่ำแล้ว อยู่ราก ฯ
วัน ๔ แจ้งแล้ว อยู่.. ฯ สายแล้ว ฯ อยู่ใบ ฯ เที่ยงวัน อยู่ราก ฯ ค่ำแล้ว อยู่แกนแล ฯ
วัน ๕ แจ้งแล้ว อยู่แกน ฯ ช้ายแล้ว อยู่ใบ ฯ เที่ยงวัน อยู่ราก ฯ ค่ำแล้ว อยู่เปลือก ฯ
วัน ๖ แจ้งแล้ว อยู่ใบ ฯ ช้ายแล้ว อยู่ราก ฯ เที่ยงวัน อยู่รากเปลือก ฯ ค่ำแล้ว อยู่ในลำแล ฯ
วัน ๗ แจ้งแล้ว อยู่ราก ฯ ช้ายแล้ว อยู่ลำ ฯ เที่ยงวัน อยู่เปลือก ฯ วันช้ายถึงค่ำ อยู่ใบ อยู่ในดอกหน่วยมันแล ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา น.๑๑)

[๑] หนัง – เปลือก

“กล่าวพิสยาแล ฯ
วัน ๑ ยามรุ่ง พิสยาอยู่ราก ฯ ยามสายแก่ อยู่ใบ ฯ ยามวัน อยู่ราก อยู่เปลือกแล ฯ
วัน ๒ ยามรุ่ง อยู่ราก ฯ ยามงายแก่ อยู่แกน ฯ ยามเที่ยวอยู่ใบ ฯ วันเย็น อยู่เปลือก ฯ
วัน ๓ ยามรุ่ง อยู่ใบ ฯ ยามสายแก่ อยู่เปลือก ฯ ยามเที่ยง อยู่ลำ ฯ วันเย็น อยู่รากแล ฯ
วัน ๔ ยามรุ่ง อยู่ราก ฯ ยามงายแก่ อยู่ใบ ฯ วันเที่ยง อยู่ราก ฯ ยามวันเย็น อยู่เปลือก อยู่แกนแล ฯ
วัน ๕ ยามรุ่ง อยู่แกนฯ ยามสายแก่ อยู่ใบฯ ยามวันเที่ยง อยู่รากฯ ยามวันเย็น อยู่เปลือกแลฯ
วัน ๖ ยามรุ่ง อยู่ใบ ฯ ยามสายแก่ อยู่ราก ฯ ยามวันเที่ยง อยู่เปลือก ฯ ยามเย็น อยู่ลำแล ฯ
วัน ๗ ยามรุ้ง อยู่ราก ฯ ยามสายแก่ อยู่แกน อยู่ลำ ฯ วันเที่ยง อยู่เปลือก ฯ ยามเย็น อยู่ใบแลฯ
วัน ๑ พิสยาอยู่ต้น หื้อหว่ายหน้าเราไปหนอาคไนย์ ดีแล ฯ
วัน ๒ หว่ายหน้าไปวันตก ดีแล ฯ
วัน ๓ หว่ายหน้าไปหรดีทึน ดีแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๒๖)

{คาถาเก็บสมุนไพร}

“คาถาอันนี้จาดต้นยา ยามเมื่อจักไปเอายานั้นแลเนอ ฯ
“โอม ทิพพยาธร จรจอมอ เงากิคึตสหะ” ฯ ค่านี้ สวาดธิยายต้นยาแล ฯ*
“โกนญฺญํ ปญฺจวคฺคํ ยาน คพฺภรํ ยานธมฺมํ ยานกนฺตํ ยานกมฺมํ พุทฺธสาสนํ ทิพฺพมนฺตาร พินฺธุปุจฺฉารห” ฯ คาถาหมอกุมารเพ็ก สรูปยาดีแท้แล ฯ”*

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๕๒)

{คาถาเก็บสมุนไพร}

“จักเอายาหื้อเอาวัน ๓ ยามวันช้าย สวาดคาถาอันนี้ไปว่า
“โอม ท้าวพระญาธร จรจอกมอกเงากีคิ สฺวาหะ ฯ ดั่งนี้ จาดต้นยาแลถามต้นยาว่า กิร แต่ในวันนี้หากเป็นวันดี สรีวันขึ้น วันถูกพื้นนันทา[๑] วันขุดเอายาดีวิเสส ได้ไปชำระเหตุโรคา กับทังชนาหมู่สงครามเล็กใหย่ เครื่องข้าหน้าไม้ ก็หื้อตกอยู่ใต้ เจ้าอย่าครุง กูแท้เนอ โกณฺฑญฺญํ ปญฺจวคฺคํ ญาน คมฺภิรํ ญานธมฺมํ ญานกนฺตํ ญานกมฺมํ พุทฺธสาสนํ สฺวาหํ ฯ คาถายาคัมภีระ สรูปยาแพ้ผี แพ้หล่มพยาธิเสี้ยงแล ฯ สนฺตรห สตยนฺตรห ทิพฺมนฺตารห พินฺธุปจฺฉารห ฯ คาถาหมอกุมารเพ็ก สรูปยาดีแท้แล ฯ”*

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๒๑)

[๑] นันทา -วันนันทาติถี เหมาะสำหรับสร้างบ้านเรือนใหม่ ขุดสระ ก่อพระพุทธรูป แต่งตั้งยศถาบรรดาศักดิ์

[คำอธิบายชื่อโรคและลักษณะอาการ]

{เกี่ยว}

"ทีนี้ (จักกล่าว) ลักขณะแห่งพยาธิก่อนแล ปุคคละผู้ใดเป็นพยาธิเกิดแต่ปลายตีนปลายมือก่อน จิ่งล่าไปที่อื่นดั่งอั้น ชื่อว่าลมเกี่ยวแล ฯ

เกี่ยวนั้นมี ๓ อัน ฯ อัน ๑ ชื่อว่าเกี่ยวขอ ฯ อัน ๑ ชื่อว่าเกี่ยวไฟ ฯ อัน ๑ เกี่ยวเย็น ฯ ๓ นี้ล่าไป เกี่ยวชักแง็กขึ้นเมือหลังก็มี ล่าไปเป็นเกี่ยวดำตกท้องก็มีแล ฯ คันบ่เกิดที่ปลายตีนปลายมือ บ่ใช่เกี่ยวแล ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๒๙)

{ปิ}

"ไข้ เป็นปิน้ำ[๑] ใคร่กินน้ำ เหื่อออกนัก บ่ใคร่กินเข้า ราก[๒] อยู่ดั่งอั้น หื้อเอารากเกียวศา รากหย้าเข้า หนาดคำ หวดหม่อน เปลือกไม้สัก ฝนกิน ฯ

ปิไฟ เอาหนาดคำ เกียวศา ขัดมอน หลับมืน เชียนทัง ๕ อ้อยดำ จันทน์แดง ฝนใส่น้ำเข้าจ้าว กินลูบ ฯ

ปิแห้ง คางคับ ฝนเปลือกซัก เผาอ้อยดำ กิวเอาน้ำตัดกิน ฯ

เป็นปิ สั่นอยู่ทังคิง เอาตึ่งเครือคำ เครือเขามวก ฝนใส่น้ำเข้าจ้าว กินแล ฯ

เป็นปิลม กัดแต่ตีนมือ ลางเทื่อกัดทึงเสี้ยงก็มี หือเอาง้วนตากหงาย รากแง หนาดคำ ตึ่งเครือคำ ฝนใส่น้ำเข้าจ้าวกิน ฯ

เป็นปิแห้ง กลืนน้ำลายบ่ได้ เอาขัดมอน หลับมืน รากฝ้ายเรื้อ ฝนใส่น้ำผึ้ง น้ำอ้อย กินแล ฯ

ไข้ เหื่อตก ชื่อว่าปิ เอาไม้ฝาแป้ง ฝนใส่น้ำเข้าจ้าวกิน ฯ ลูกอ่อนไข้ดีดก็หายแล ฯ

ไข้ ใจร้าย เอาเครือเขามวก ตึ่งเครือคำ ค้องเขาเขียว ฝนใส่น้ำเข้าเจ้าว กินหายแล ฯ

เจ็บอก เอาง้วนหมู ฝนใส่น้ำเข้าจ้าว กินแล ฯ

แหบ่ตก[๓] เอาหัวดังดีด ฝนทาฝ่าตีนฝ่ามือ ตกแล ฯ

แม่กำเดือน[๔] กินผิด หื้อเอารากเครือนาง รากหย้านิ้วมือนาง เครือเขามวก ฝนกิน หายแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒๗-๒๘)

{ฝี}

"ยาฝีสัพพะว่าเป็นฝีทังมวล หื้อเอารากดีด รากไคร้ต้น หัวถั่วพู ฝนใส่หาย ฯ

คันว่าสุกพองดั่งจุมค้อง[๕] นั้น บ่หนอง เอารากขัดมอน หลับมืน ขี้เหล็ก หัวหย้าเถ้า หัวหย้าจ่อมกบ ฝนพอกไว้ กัดออกแล ฯ

---

[๑] ปิน้ำ – อาการเป็นลมหมดสติเพราะขาดน้ำ

[๒] ราก – อาเจียน

[๓] แหบ่ตก – คลอดลูกแล้วรกหรือพังผืดไม่หลุดออกมา

[๔] แม่กำเดือน – หญิงคลอดบุตรใหม่ที่อยู่ในระยะอยู่ไฟ

[๕] จุมค้อง – ส่วนที่นูนออกมาของฆ้อง (ตำแหน่งสำหรับตีฆ้อง)

ยาตัดรากฝีพายใน เอาขี้เหล็ก รากเกี้ยวคา เครือน้ำเต้าป่า รากช้าหลอด ขงขระเหม้า รากผักแพม ฝนกินหุงกินหาย ฯ

ยาฝี เอาเข้าตอก ๓๘ เม็ด บดอ่อนแล้วเอาแกวด[๑] แล้วเอารากดอกซ้อน ฝนแกวดพายนอก คันว่าแห้งแล้ว เอาน้ำจริงมาช่วยเสีย มันหากจักหาย ฯ

ฝีสาน ช่างพองใหย่นัก หาหัวบ่ได้ อันร้อนก็มี อันบ่ร้อนก็มี อันแดงก็มี อันน่วมก็มี อันเจ็บก็มี อันบ่เจ็บก็มี อันแดงก็มี อันก่ำก็มี คันจักยา หื้อเอาสานงึน สานคำ ฝนทาหาย ฯ

ฝีอัน ๑ เจ็บดูกต่อข้อติด อยู่ท้อง ก้ามอยู่ เจ็บกิ้วเจ็บขัดอยู่ กินเข้าก็ราก มีตนสั่นสาย คัดอกคัดใจนัก ชื่อว่าฝีสาน จักยาเอารากผักหละ ผักปอด เท่ากัน หุงเขี้ยว ใส่พริกน้อย ขิง เกลือ กินหาย ฯ

ฝีมะอาก ใคร่หื้อด้าน เอารากมูกหลวง ฝนใส่ ด้านไปแล ฯ

ฝีอันบ่มีกวันมีหัว พองแดงอยู่นั้น ชื่อว่ามะเร็งปลาหลวง เอารากหมีเหม็น ฝนใส่หาย ฯ

ฝีฝักหมากบ้า บ่เจ็บ เท่าแดงอยู่นั้น เอารากฝาแป้ง ฝนใส่หาย ฯ คันว่าบ่หาย เอารากชีพุก ฝนใส่ ฯ บ่ก็เอาสุรพิดคำ ฝนใส่ หนองเสียแล้ว ฝนใส่ก็หาย ฯ

ฝีสุกแดงดั่งลาม ร้อนนัก ฝีสุกขาวเผือกไปนั้น เป็นน้ำเหลืองตก แลบ่เจ็บนั้น ชื่อว่ามะเรงท่วน เอารากหมากซัก ฝนใส่หาย ฯ*

ฝีสุกขาว ริมแดง เจ็บนัก ชื่อว่ามะเรงปากแดง เอารากหมากแตก ฝนใส่ หายแล ฯ

เป็นฝีหลาม เอาใบผักแคบ ใบกาสะลอง เข้ามิ้น บดอ่อน ใส่หาย ฯ

ฝีมะอากขุม เอารากชิว ฝนใส่หาย ฯ

เป็นฝีดิบ เป็นฝีแดง เอาเปลือก รากกาสะลอง ฝนใสฝีร้ายได้ชู่อันแล ฯ

เป็นฝีในท้อง กิ้วท้องน้อยก็ดี จักยาเอารากสานดีด รากเขือทัง ๒ รากหนาดคำ หมีเหมน ไม้ทางลิง ไม้ส้มเห็ด ขามดิน รากลามพ่าย เขี้ยวกิน ฯ

ฝีจำพวก ๑ ก็ดี ขึ้นกิ้วท้องน้อย กินเข้ากินน้ำรากออก ชื่อว่ามะโหกลม จักยาเอารากไม้ตีนเป็ด เปลือกลมแล้ง เปลือกขามข้อง ฝอยลม (ลม) แล้ง หนาดทัง ๒ ไม้นิ้วมือนาง รากส้มเห็ด รากเดา กินเขี้ยวกิน หายแล ฯ

ฝีจำพวก ๑ กิ้วท้อง เสียบ เอาบัวราขาว ยอดลมแล้ง ยอดผีเสื้อ ตำผง ใส่น้ำอุ่น พริก ขิง เกลือตัด[๒] กินหายแล ฯ

พาก ๑ หัวถั่วพู รากดอกใหม่แดง หย้าแหลงหนู พิดพิวแดง เขี้ยวกิน หายแล ฯ

ฝีในท้อง หน่องทางหนักทางเบา เอารากคอมขาว รากปอม รากมัน รากทัน หุงกิน ฯ

ฝีสาน เอารากผักดีด รากผาแป้ง รากหนาด หมากเขือน้ำ ทุงสอ ตับเต่าน้อย เปล้า พังคี หมากยาว ฝนใส่น้ำเข้าจ้าว เผาขางสู่[๓] กิน ฯ

ฝีสุกขาว ร้อนนัก เอารากตึ่งเครือคำ ฝนทาหาย ฯ

ยาฝีมะอาก พาก ๑ หื้อเอาผ้าลายดำ ผมหยุ้ง เขาควาย ถ่านเข้าแห้งพระเจ้า เผาเป็นข่อ แล้วเอาหินเขียวเชียนดำตัดสะน่อย แล้วใส่น้ำมันหมูเป็นน้ำ ใส่หาย ฯ”

ฝีในท้อง เอาแกนขาม ส้มเห็ด งิ้วผา แกนสาน หุงกิน ฯ...

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒๑)

---

[๑] แกวด – ทาเป็นวงรอบ

[๒] ตัด – เอาใส่เข้าไปเล็กน้อย

[๓] เผาขางสู่ – เผาเหล็ก (เหล็กผสม) ให้ร้อน แล้วจุ่มลงไปในน้ำยานั้น

[มะเร็ง]

"เป็นฝี เจ็บนักเป็นดั่งเห็บขบนั้นชื่อว่ามะเรงคอนแล จักยาหื้อเอารากเก็ดเคล้า รากหมากนาว ฝนทา ฯ

ฝีอันพองนัก บ่มีรูนั้น เจ็บปวดไหม้เย็นนัก ชื่อว่ามะเร็งครุด จักยาหื้อเอาใบไม้ก้างปลาก็ดี เปลือกมันก็ดี ตำพอกไว้แล จือเอาเปลือกแลรากมัน มาฝนใส่หาย ฯ

ฝีอันแตกเป็นดั่งหนังหมาเผานั้น ชื่อว่ามะเร็งเพิกหลวง อย่าได้กินอาหารอันเผ็ดร้อน อย่ากินชิ้นเป็ด ชิ้นไก่ อย่ากินของจ่าวจีน คันกินผิด ตาย จักยาหื้อเอารากหมากนมเป็ด ฝนใส่หาย ฯ

ฝีปวดขึ้นพองนัก ชื่อว่ามะเร็งราชสีห์ เอาสุรพิดคำ รากหมากคำ รากหมากห่อย ฝนทาหาย ฯ

ฝีสุกดำดั่งหมากเกวนสุก[๑] นั้น ชื่อว่ามะเร็งก้อน มะเร็งรูเหล็กก็ว่า จักยาเอารากไม้ขี้เหล็ก ฝนทาหาย ฯ

ฝีสุกแดง ร้อนดั่งไฟนั้น คันแตกปวดเป็นดั่งจักเข็บขบนั้น ชื่อมะเร็งไฟน้อย ผิว่าเพิกไปนั้น ชื่อมะเรงฟัน เอาขี้เหล็ก ฝนทากิน ฯ

ฝีสุกขาวค่านอกมัน ท่ำกลางมันดำ เจ็บนัก ดั่งแตนขบนั้นชื่อว่ามะเร็งหัวดำ เอารากผักหวาน ฝนทา ฯ คันบ่ได้ ก็เอารากฟักขม ฝนทา ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒๑)

{ลม}

"ทีนี้จักกล่าวลักขณะอันเป็นพยาธิเมื่อหัวทีก่อนแล ฯ

ผิว่าเกิดปลายตีนปลายมือก่อน แล้วจิ่งล่าไปเป็นสันอื่นดั่งอั้น เรียกชื่อว่าลมเกี่ยวชักแล ฯ

ลางเทื่อชักแต่งขาตีนมือก็มี ฯ ลางเทื่อชักแง้นปลิ้นตา ดิ้นขึ้นก็มี ลางเทื่อชักตีนชักมือขึ้นถึงขระหม่อม พอท่าวลืมคิง คันยาบ่หายได้ ลวดเกิดเป็นลมบ้าหมูก็มีแล ฯ

ลางเทื่อท้วง[๒] ตนทังมวลก็มี คันเข้าพายในกลวง ว่าเกี่ยวตกท้องก็ว่า เกี่ยวเข้าไส้ก็ว่าแล ด้วยแท้คันบ่เกิดปลายตีนปลายมือก่อน ก็บ่ใช่ลมเกี่ยวดาย ท่านเอย ฯ

ลมอันใดเกิดกลางค่าม[๓] แลปุ้งแขน[๔] ท่อนเหนือ ชื่อว่าอัมมพาตแล ฯ

ลมอันใดเกิดที่แอว[๕] สมกัน ที่ดูกต่อก็ดี ที่ขาสมหั้น ก็มีหลายประการต่างๆ ด้วยแท้ ลมอันใดเกิดที่ค่อตีนค่อมือก็มี ลางเทื่อแลมามีเป็นดั่งอองเต่านั้น ชื่อว่าลมม่วงชะคิวแล ฯ

ลมอันใดเกิดกลางแต่งแลปุ้งแขน ชื่อว่าลมม่วง ฯ

ลางเทื่อขึ้น ๒ ข้าง ขึ้นถึงหัวก็มี ลางเทื่อขึ้นข้างซ้าย ชื่อว่าลมสะดวงตัวแม่ ฯ คันขึ้นข้างขวา ชื่อว่าลมสะดวงตัวพู้แล ฯ คันเข้าพายในท้อง ลวดกลายเป็นลมมุตตขึดก็มีแล ฯ

ลางเทื่อลวดกลายเป็นผอมเหลืองก็มีดาย ฯ ลางเทื่อไปขัดจับดูกแอว เจ็บนัก จักลุกย้ายคร้ายไปก็บ่ได้ ชื่อว่าลมเกี่ยวก้ามจับแอว ก็ว่าแล ฯ

---

[๑] หมากเกวนสุก – ผลตะขบป่าสุก

[๒] ท้วง – ขยับ

[๓] ค่าม – สะโพก

[๔] ปุ้งแขน, โป้งแขน – ท่อนแขน

[๕] แอว – เอว

ลางเทื่อออกข้างขึ้นถึงบ่าก็มี ลางเทื่อเจ็บเคล้าเขี้ยว ฯ ลางเทื่อเจ็บตา ลางเทื่อเจ็บหู พยาธิทังหลายฝูงกล่าวมานี้ ชื่อว่าลมริสสะดวงผัดเสี้ยงแล ฯ

ลมอันใดเกิดที่ข้างก็ดี ดังก็ดี หูก็ดี ชื่อว่าสานลมพิสแล ฯ ลมอันใดเกิดที่เคล้าคอก็ดี เคล้าคางก็ดี แล้วจิ่งซ่านขึ้นก็ดี ซ่านลงก็ดี ชื่อว่ามะเร็งครุดเสี้ยงสิ่งเดียวแล ฯ

ลมอันอยู่พายในนั้นมีหลายนัก โลหิตํ เลือดหื้อเป็นก็มี ปิหากํ ม้ามหื้อเกิดเป็นก็มี ศนทังหลายเรียกว่าลมป้าง ว่าอันแล ฯ

ลมอันเสบแทงขึ้นจับหัวอกหัวใจ หื้อคัดทุ้นยิ่งท้องเสียบปักขำไว้ก็มี เป็นก้ามไว้ก็มี ฝูงนี้ม้ามหื้อเกิดเป็นพายมากแล ฯ

โลหิตํ เลือดหื้อบังเกิดเป็นมูก หากเมื่อยเนื้อเมื่อยตัวทุกแห่ง แค่งขาตีนมือทังมวลแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๐๒๐-๐๒๑)

“ลมอันใดเกิดที่ค่อตีนค่อมือก่อนดั่งอั้น ชื่อว่าลมม่วงชะคริวแล ฯ
ลมอันใดเกิดกลางแค่ง ๑ ปล้องแขน ๑ ชื่อว่าลมม่วงแล ฯ
พยาธิอันใดเกิดที่ดูก คือว่าสอกทบ แลหัวเข่าดั่งอั้น (ชื่อ) ลมปักชะคราดแล ฯ
ลมอันใดเกิดที่กลางค่าม[๑] ปล้องแขน ชื่อว่าลมอัมพาตแล ฯ
ลมอันใดเกิดที่แอว ๓ สบ จักเป็นหลายประการต่างๆ แล ฯ ลางเทื่อขึ้น ๒ ข้าง ถึงไหล่ก็มี ลางเทื่อกลายเป็นคอมไพก็มีแล ฯ
ลมอันเก่าอันไหม่แกมกันอยู่แอว จักลุก จักย่างบ่ได้ง่าย อันหนักลวดเกิดก็มี ฯ
ตกน้ำยำฝนแลหื้อเป็นก็มี อันนั้นชื่อว่าลมเกี่ยวก้ามจับแอวแล ฯ
อันเจ็บ ๒ ข้าง ขึ้นบ่า บางเทื่อเจ็บเคล้าเขี้ยว ลางเทื่อเจ็บตา ลางเทื่อเจ็บหู พยาธิฝูงนี้ชื่อริสสะดวงแล ฯ
ลมอันเกิดจอมดัง ใบหู ชื่อว่าลมสาน ฯ
ลมเกิดที่ต่อมคอ เคล้าคาง ชื่อว่ามะเร็งครุด ฯ
ลมเกิดยังหัวแล ตาดำตาลาย เจ็บหัวเมาหัว เป็นดั่งจักแตก จักยุดไปนั้น ชื่อว่าลมสันนิบาตแล ฯ
ลมเกิดที่ในท้อง มีหลายประการต่างๆ อัน ๑ เล่า โหลิตํ เลือดหื้อเป็น เสลดหื้อเป็นก็มี
ลมอัน ๑ อยู่ในท้อง ทัง ๒ ข้าง ชื่อว่าลมก้าม ฯ คันเป็นลมอยู่ข้างซ้าย ชื่อว่าลมกานใค[๒] แล ฯ...
ลมเกิดกลางอก ดิ้นแผ่ไปนั้น ชื่อว่าลมแทงใจแล ฯ ลมอันคันนอนก็ตายนั้น ชื่อว่าลมสยุบแล ฯ
ลมหื้อเกิดหื้อเป็นนั้น หากเจ็บหากเมื่อย ชื่อว่าลมสะดวงแล ฯ
ลมมะโหกหื้อเป็นนั้น หากเมื่อยอยู่ชา เสลดหื้อเป็น ฯ ไข้ น้ำลายเหนียวชา ดีหื้อเป็น ฯ
หากสะอื้นสะออน หื้อหายใจ น้ำลายเหนียว คอแห้ง คอขม ฯ
ลมอันอยู่ท้องน้อยก่อนลงหัวเหน่า มีเทื่อเป็นเยี่ยวขั้น[๓] มีเทื่อเป็นมุตตขึด มีเทื่อเป็นหนิ้ว ก็มีแลฯ
พยาธิอัน ๑ มักนอนหลับเหนื่อยเมื่อยหาแรงบ่ได้ ชิ้นเนื้อแห้งเหี่ยวผอมเหลืองดั่งอั้น ไสแห้งแลฯ
กล่าวพินเทายา[๔] แล้วแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๒๙-๓๐)

---

[๑] ค่าม – สะโพก
[๒] ใค่ – บวมพอง
[๓] เยี่ยวขั้น (ต้นฉบับเขียน เยี่ยวหั้น) – ปัสสาวะกระปริดกระปรอย
[๔] พินเทายา – ตำรายา

“ลักขณะลมอัมมพาต มีสันนี้ เมื่อหัวทีเจ็บแอวลงหัวเข่าแค่งขา คู้เหยียดบ่ได้ เนื้อคิงร้อนเหน็ดชีดๆ ปากเบี้ยว ตาหลิ้ว หูหนวกดั่งอั้น ชื่อว่าลมอัมมพาตแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๑๑)

{สันนิบาต}

“สิทธิการ จักกล่าวลักขณะสันนิบาตก่อนแล มีซาวจำพวกก่อนเนอ ฯ
นอนบ่หลับ กาดเขี้ยว[๑] ก็สันนิบาต ฯ
อันวู่ร้อนวู่หนาว ก็สันนิบาต ฯ
บ่ไข้ บ่หนาว นอนอยู่ถามบ่ปาก อวนม่อยนัก ก็สันนิบาต ฯ คางกับ ก็สันนิบาต ฯ หลับตาอยู่ ก็สันนิบาต ฯ
อันร้อนอยู่นั้น ห่มฟ้าหื้อถีบเสีย เหล้นปลายตีนปลายมืออยู่ ก็สันนิบาต ฯ
อัน ๑ เป็นดั่งผีเข้านั้น ก็เป็นสันนิบาต ฯ
อัน ๑ ไผว่าสัง ทวยคำ[๒] ก็สันนิบาต ฯ
อัน ๑ แรงนัก มันว่าท่านจักมาข้า[๓] มัน บ่หล้างว่าพ้อยว่า ก็สันนิบาต ฯ
ตาแดง เหลือง ก็สันนิบาต ฯ
ลักขณะเจ็บหัวปั่นเกล่า คันว่าบ่เจ็บหัวนี้ บ่ใช่สันนิบาตแล ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๒๙)

---

[๑] กาดเขี้ยว – กัดฟัน, เคี้ยวฟัน
[๒] ไผว่าสัง ทวยคำ – ใครพูดอะไรก็พูดตาม
[๓] ข้า – ในที่นี้หมายถึง ฆ่า

[ตำรายาสำเร็จรูป]

{ยาสุวัณณะกับคำ[๑]}

"จักส้างยาสุวัณณะกับคำ มีฉันนี้แล หื้อเอาค้องขาวเขียวขัน ๑ ตึ่งเครือคำขัน ๑ ง้วนตากหงายขัน ๑ เปลือกหมากซักหวานขัน ๑ เครือหมากน้ำเต้าป่าขัน ๑ หมากฟักขมขัน ๑ ฯ ค่านี้ พงกันตากแห้งแล้วตำเป็นผง คุลิกา[๒] แล้วจักมายะเป็นสองพุ่น[๓] ฯ พุ่น ๑ เอามาเนิ่ง[๔] เข้าสานจ้าว พุ่น ๑ เนิ่งแก้ ๕ ต้น แล้วตำคุลิกากันมาปั้นเป็นหลิ้ม[๕] ไว้ใช้เทอะ ฯ

สังว่าคนเป็นรากสาก สันนิบาต หื้อเอาเปลือกกอกเป็นน้ำ[๖] ปันกิน[๗] ฯ

เป็นสันนิบาต บ่ปาก เอาเชียนดำ ปันกิน ฯ

เป็นสันนิบาตบ่หลับบ่นอน ชื่อว่าสันนิบาตขึ้นพน คันยาบ่ถูก ตาย ๓ วันง่าย จักยาหื้อเอารากไควงูทัง ๒ แลทึงไก่ก้อม หุงแล้วเชียนดำตัด ยานี้ตัด ปันกิน ฯ

สันนิบาตหัวเจ็บ หัวเมา เนื้อร้อน หนิม[๘] อยู่ เหมือนดั่งบ่เป็นพยาธิ ชื่อว่าสันนิบาตในตับ คันใส่ยาผิดชั่งตายรีบ[๙] หื้อเอาหลับมืน ขัดมอน หุงเอาเชียนดำตัด จือเอาเครือเขาขมตัด ฝนยานี้ใส่ ปันกิน หายแล ฯ

เป็นสันนิบาต กำตีนกำมืออยู่นั้นก็ดี สันนิบาตบ่หลับบ่นอน มืนตาอยู่ คอแห้ง สบแห้ง เอาเข้าจ้าวเป็นน้ำ ยานี้ตัด ปันกิน หายแล ฯ

เป็นสันนิบาตชักแง็ก[๑๐] หื้อเอาเข้าจ้าวเป็นน้ำ คำปลิว[๑๑] ตัด ปันกินหายแล ฯ

สันนิบาตคางกับ สันนิบาตหลับตาก็ได้ สันนิบาตร้าย หื้อได้เอาตับไก่ ปอดไก่ หื้อเอาคำปลิวตัด ปันกิน ฯ

เป็นสันนิบาตธุงควาง หื้อเอาหมิ้น พูเลย หัวดอกนางกายเหลือง เอาข่มแลชัก[๑๒] ทึงตัวหายแล้วแล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๔)

---

[๑] กับคำ – ตลับทองคำ
[๒] คุลิกา – คลุกให้เข้ากัน
[๓] พุ่น – ส่วน
[๔] เนิ่ง – เนื่อง , ผสมกัน
[๕] หลิ้ม – ลิ่ม, แท่ง
[๖] เป็นน้ำ – เป็นน้ำกระสายยา
[๗] ปันกิน – เอาให้รับประทาน (ปัน-แบ่ง, ให้)
[๘] หนิม – นิ่ง
[๙] ชั่งตายรีบ - มักเสียชีวิตเร็วขึ้น
[๑๐] ชักแง็ก- ชักกระตุง
[๑๑] คำปลิว – แผ่นทองคำเปลว
[๑๒] ชัก – บีบนวด, ดึง

{ยาสุวัณณะรังสี}

"จักส้างยาสุวัณณรังสี หื้อเอาพูเลยบาท หัวขางบาท รางคาวบาท หัวทายเหินบาท ผีเสื้อบาท ห้อมช้างบาท ห้อมบ้านบาท ขิงแคงบาท หนาดหลวงบาท ห้อมเกี่ยวบาท เข้าหมิ้นบาท บัวราขาวบาท บัวราดำบาท บัวราเทสบาท ตาอ้อยดำ ๕ บาท เสียงพรา ๕ บาท ตำผง ห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ

เป็นขี้ราก ฝนใส่น้ำส้มป่อยกิน ฯ

เป็นลมก้อนในท้อง ขึ้นลงอยู่นั้น ใส่น้ำอุ่น แก้ ๕ ต้น ตัดกิน ฯ

เกี่ยวตกท้อง ใส่น้ำหม้อหนึ่งกิน ฯ

เป็นสันนิบาตขึ้น เอาฝอยลม ผ้าลายดำ เผาใส่เข้าจ้าว กินลูบ ฯ

คันเป็นมะเร็งครุดขึ้นลำคอ เอารากพิ่งขาว ยานี้ตัด กินลูบ ฯ

ไข้ขึ้น ใส่น้ำกัด[๑] กิน ฯ

เป็นชะคริว น้ำเยี่ยวเป็นน้ำ กินลูบ ฯ

ผีปอบเข้า เอาเลือดแรด ใส่ยานี้ ผมหยุ้ง เผาไฟใส่น้ำ กินทา ฯ

เป็นเกี่ยวรุด สุราเป็นน้ำ กิน ฯ

เป็นลมตายเฟื้อง[๒] เอาผีเสื้อมาว้อง[๓] สมไว้แล้วเอาดินจี่เผาไฟหื้อแดง เอาสมผีเสื้อหดดินจี่ตกที่เจ็บนั้น หายแล ฯ

เป็นใค่ เป็นพอง ใส่น้ำหม้อหนึ่ง กินทาแล ฯ

เป็นมุตตขึด เอาเปลือกจำปาเทส แช่น้ำ ยานี้ใส่กิน ฯ

เป็นภัลลดี (ภัรดี) ขี้บ่ออก เอาเบี้ยพู้ เผาไฟ ใส่น้ำมันงา ทาหัวเหน่า กินหน้อย ๑ ฯ

เป็นลมอัมมพาต สั่น ใส่น้ำมวกตัด กินคั้นนวดที่เจ็บ หายแล ฯ

เป็นคางกับ[๔] เอาชะเอม ฝนยานี้ตัด กินลูบแล ฯ

ลมเจ็บท้อง ข้อตีนข้อมือ แส่ขึ้นสันหลัง ใส่น้ำมันงา นวด ฯ

เป็นตัวท้อง[๕] เอาเชียนดำ หมากเขือตาเสือ เอาหน่วยในออกเสีย แล้วจี่ไฟหื้อสุก เอายานี้ใส่แล เอาออกมากินหายแล ฯ

เป็นบ้าวิน เอารากเหนี้ยวหมู เขี้ยวเอาน้ำ ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ

สัพพะพยาธิทังมวลแล สุวัณณรังสีก็แล้วแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๑๙-๒๐)

---

[๑] น้ำกัด – น้ำเย็น

[๒] ตายเฟื้อง – อัมพาตครึ่งซีก

[๓] ว้อง – วงมือ (เอาสมุนไพรมาใส่ไว้ระหว่างนิ้วโป้งกับนิ้วชี้แล้วรัดไว้ได้พอดี)

[๔] คางกับ – คางแข็ง ขากรรไกรค้าง พูดลำบาง

[๕] ตัวท้อง – พยาธิในลำไส้

{ยาสุวัณณะลายแดง}

"สุวัณณะลายแดง หื้อเอาบัวแดง ๕ ชาบ[๑] พูเลย ๕ ชาบ เข้าหมิ้น ๕ ชาบ เครือเขาลอ ๕ ชาบ เครือเขามูก ๕ ชาล เครือเขาแดง ๕ ชาบ พูลิง ๕ ชาบ พริกน้อยบาท ๑ หื้อมาฟัก[๒] ตำปั้นเป็นลูกไว้ก็ดี แปลงผงไว้ก็ดีแท้แล ฯ เยื่อง ๑ หัวผักซันแลง ผักหมแดง หัวผักกาดเรื้อ หัวชะไคร มาฝนปันกินแท้แลนอ ฯ เยื่อง ๑ หื้อเอากากอก กาเกด มาแช่กินเสียเทอะ หายแล ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๑๐)

{ยาพุทธนคร}

"จักส้างยาพุทธนคร หื้อเอาหวานหอม หวานไข่เน่า หวานพริกน้อย หวานตำหลวง เปลือกขามป้อม เขาหมิ้น พูเลย เท่ากัน ตำผง เอาเชียนทัง ๕ ห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ ใช้ได้พันช่องแล ฯ เป็นอ่อนม่อย ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ เสียบแทงแทง ใส่น้ำหม้อหนึ้งนวดแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๗๑ ตำรายา น.๘)

{ยาพุทธาทิจร}

"พุทธาทิจรพากนี้ หื้อเอาหวานน้ำ พิดพิวแดง ดีปลี ชะคร่าน ค่านี้เท่ากัน เปล้า พังคี ๙ เท่า พริกน้อย ๗ เท่า หอมเทียม ๓ เท่า ตำผงไว้ ฯ

จำเรินกินด้วยน้ำผึ้งทุกวัน เสียงดีดั่งช้างฉัททันต์นั้นแล ฯ

กิน ๒ เดือน มีวัณณะเนื้อตนงาม ฯ

กิน ๓ เดือน แก้ริสสะดวงในตัว แม่นว่าตามัวก็แจ้ง ฯ

กินถ้วน ๗ เดือน บ่ขาดสักวัน แพ้ลมปักสะขาด อัมพาตทังมวล ลวดจำเรินมีวัณณะเนื้อตนดีนัก เป็นมะโหก เป็นไอ เสียงแห้งเสียงหาย กินยานี้ หายเสี้ยง ฯ

แม่นว่าตีบอกตีบใจ รัดหัวใจหัวอก เป็นดั่งจักขาดไปนั้นก็ดี คันได้กินยานี้ หายเสี้ยงแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-034 ตำรายา น.๒๓)

{ยาพุทธนา}

"ทีนี้จักกล่าวพุทธนาก่อนแล หื้อเอาหย้าพรายนก มาตำใส่น้ำมวก น้ำมันหมูก็ดี ทาก็ดีแล ฯ เปลือกหาง เปลือกหัดแดง สมง้วนดอกเหลือง พูลิงดิน คำหมากแห้ง เบี้ยพู้ หมากนาว รากต้อ ใบข่อย แกนฝาง หน่วยฝ้ายดอกเหลืองดอกดำ ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๕๗)

{ยาเตปิฏกะ}

"ยาเตปิฏกะ เอาซุ่งชาลิง บัวราดำ หนาดคำ เปล้าทังสอง พิดพิวแดง ส้มเห็ด เอารากมันเท่ากัน ฟักหุงเขี้ยว เอาน้ำ แล้วพริก ขิงตัด ปั้นเป็นลูกไว้จำเรินกิน มีกำลังแล ผิวพรัณณ์วัณณะ แพ้พยาธิทังมวลแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๒-๒๓)

---

[๑] ชาบ – มาตราวัดตวงของชาวไทใหญ่-ไทลื้อ-ไทขึน

[๒] ฟัก – สับจนละเอียด

{ยาจตุพุทธจร}

"จักส้างยาจตุพุทธจร เอาพิดพิวแดง ๕ บาท จระได ๕ บาท ขิงแคง ๕ บาท พูเลย ๒ ร้อยเฟื้อง ตำปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ
เป็นผอมเหลือง เหื่อออกนัก ใส่น้ำผึ้ง กินหาย ฯ
ใจร้าย ใส่น้ำอ้อย กินหายแล ฯ
ลมปักสะขาดอัมพาต ใส่น้ำ นวดกินหายแล ฯ
หูหนวก ใส่น้ำมัน แส่เข้าหาย ฯ
ลมก้ามท้อง ใส่น้ำอุ่นกิน แล้วนวด ฯ
ไสรั่ว เอาใบลมแล้ง หุงยานี้ใส่ กินหายแล ฯ
เป็นลมคัดอกคัดใจ ลูกอ่อนใส่น้ำอุ่นกินแล้วลูบ หายแล ฯ" (ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๑)

{ยาสังฆเภทกะ}

"ยาสังฆเภทกะ เอาพูเลยร้อยน้ำ พริกน้อย ๒ บาทเฟื้อง เชียนดำสองบาทเฟื้อง ขิงแคง ๒ บาท ค่านี้ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ
ท้นยึ่ง คัดอก เจ็บท้อง คอขม ใส่น้ำอุ่นกินแล ฯ
แม่นตายยังอุ่น เอาหมากก่ำลูก ๑ บดใส่ยานี้ ใส่น้ำอุ่น สิ่วคาง[๑] หล่อเข้า จือคืนมาดั่งเก่า ฯ
พากนี้อาละแท้แลเนอ ฯ
ขันตั้งร้อยเยียะตั้งเทอะ ฯ" (ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๓-๓๔)

{ยาโพธิสัตว์}

"ยาโพธิสัตว์เจ้ารสีแล ฯ วันอาทิตย์ บดขิงแคง ฯ วันจันท์ บดเหนี้ยวหมูฯ วันคาร บดดพิลังฯ วันพุธ บดเข้าหมิ้น ฯ วันผัสส์ บดพริกน้อย ฯ วันศุกร์ บดดีปลี ฯ วันเสาร์ บดใบไม้สะเลียม ฯ
เดือนใดออกวันทิตย์กระทำเดือนนั้นเทอะ ฯ ถึงวันเสาร์หื้อสมกัน เอาน้ำวัวดำปลอด หุงเขี้ยวเป็นน้ำสูนยาทังมวล ตำหื้อเข้ากันแท้แล ห้อมเกี่ยว ดีวัววา หย้า (พิ) ลังกาสา (สุ) ระพิดตำ เสี้ยว คา ตำปั้นแลเอาน้ำแถมเยี่ยววัวหั้นแล ปั้นเป็นลูกไว้ แล้วแปลงสะทวงหยวก ๔ อัน แกงส้มแกงหวาน เป็นดั่งเครื่องส่งผีนั้น แลอันแล ๔ เบี้ยหมากหมื่น รำแดงรำขาว เสื่อสาดอาสนาปู กั้งฉัตรไว้ เครื่องวิเสสปูชาสะทวง ๔ ไว้ ๔ แจ่ง แลเยียะสรูปคาถา ๕ อันนี้ ร้อย ๘ คราบว่า สิทธิการครูบาอาจารย์หื้อแก่กูแล..... สฺวาหาย... ฯ ว่าดั่งนี้ร้อยคาบแล้วมังคละตันตัดหลบเสียเทอะ ไว้ใช้เทอะ ฯ
เจ็บตา บดใส่น้ำแรมคืน ทาแล ฯ
ตาแดง ใส่น้ำเยี่ยวคน ทาแล ฯ
ตาค้าง ตาต้อ ใส่น้ำเยี่ยววั่วดำทา น้ำนมแพะทา น้ำนมคนทา ฯ

---

[๑] สิ่วคาง – เอาของแข็ง (สิ่ว) ง้างปากให้อ้า

น้ำตาตกอยู่ฉันนั้น ใส่น้ำเหมย[๑] ทา ฯ
ตาพรางค่ำ พรางวัน ใส่น้ำเยี่ยวแพะตัวพู้ ทาริมตา ฯ
คันว่าขี้ตาออก ยานี้ใส่น้ำขิงแคง ทาแล ฯ
ไข้ เจ็บอก แส่ ๒ ข้าง ยานี้ใส่น้ำอุ่นก็ดี ใส่เหล้ากินก็ดี หายแล ฯ
คันไอ ใส่น้ำผึ้ง อมแล ฯ
ใจร้าย ใส่น้ำร้อน กินแล ฯ...
หากอยู่ยินหมองใจ ใส่น้ำขิงแคงกิน อยู่ดีมีลาภแล ฯ
กินเข้าบ่ลำ หนักตัวนักนี้ ใส่น้ำนมควายกิน น้ำผึ้งกินแล ใส่น้ำนมวัวกินแล ฯ
ถูกของร้ายท่าน ยานี้ใส่น้ำนมควาย กินแล ฯ
เป็นหิด ขากเขี้ยน[๒] ใส่น้ำปานเถื่อน ทาแล ฯ" (หนังสือตำรายา น.๒๙)

{ยาโพธิสัตว์}

"คันเราจักส้างยาโพธิสัตว์ ลักขณะมีดั่งนี้ วันทิตย์ บดขิงแคง ฯ วันจันท์ บดเหนี้ยวหมู ฯ วันอังคาร บดพิลัง ฯ วันพุธ บดเข้าหมิ้น ฯ วันผัด หื้อบดพริกน้อย ฯ วันสุกร์ หื้อบดดีปลี ฯ วันเสาร์ หื้อบดซะเอียม แล้วสูนกัน ฯ วันอาทิตย์ห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ แล้วสวาดธิยายมนต์นี้ว่า "อชตา ธาเรยฺย อโสรตฺตา ภิมนฺตา คุลิเยตา" ดั่งนี้ ร้อย ๘ คาบ แล้วปั้นเป็นลูกไว้เท่าลูกพริกน้อย ฉัตรขาวกั้งตากแดด แห้งแล้วเย่สรูปด้วยมนต์นี้ว่า "โอม รตฺตนตยํ นาม อายาณํ ธโร กิตฺตานํ สุรายํ โพธิสตฺตา มหากรุริกาย โอม อเต อเต จิริวริจนฺโท ลิย สฺวาห โอม ฆนหาส โอม ชนชนมหาชน โอมจิจุ ผุผัด สฺวาห" ฯ ดั่งนี้ ร้อย ๘ คาบ แล้วไว้ใช้ทึน ฯ ปางเมื่อโพธิสัตว์เจ้าได้เป็นรสี กระทำไว้เป็นมังคละ เป็นประโยชนะแก่คนทังหลาย ใช้ได้พันช่องแล ฯ

ตาหมอก ตามืด ตามัว น้ำตาตก ใส่น้ำห้อมเกี่ยว กินทาทึน ฯ
เป็นฝี ใส่น้ำจันทน์ขาวทา ฯ
ตามืด บ่หันสัง ใส่น้ำนมคนทา ฯ
สะดวงตาพอง ใส่น้ำหัวบั่วแดงทา ฯ
สบส่วม[๓] ใส่น้ำจริง อมลูบ ฯ
ได้กินของร้ายท่านก็ดี ผอมเหลืองก็ดี ใส่น้ำจริงกิน ฯ
เสือ หมี หมาขบ งูตอด ใส่น้ำอุ่น กินลูบ ฯ
เป็นหิดเป็นเรื้อน ใส่น้ำเยี่ยววัวดำทา ฯ คันหาบได้ ใส่น้ำยางเดื่อ ทาทึน ฯ
เป็นผ้ำ เอาเปลือกหมากพร้าวหนุ่ม ขูดผงใส่น้ำมันงา ทาทึน ฯ
ถูกหอกดาบ ใส่น้ำตาล ทาทึน ฯ

---

[๑] น้ำเหมย – น้ำค้าง
[๒] ขากเขี้ยน – กลากเกลื้อน
[๓] สบส่วม – ปากบวมพอง

ไปข้ามน้ำใหย่ก็ดี เข้าถ้ำก็ดี เข้าสึกก็ดี ถือเอาไป มีเตชะมากนักแล ฯ
จักไปสู่ขุนนาง ใส่น้ำจันทน์ขาว จันทน์แดง ทาเนื้อศิง ท่านรักหุมมากนักแล ฯ
วิเสสนักแล กล่าววิทธียาโพธิสัตว์ก็แล้วก่อนแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑๖-๑๗)

{ยาสุเมธรสี}

"จักส้างยาสุเมธรสีดั่งอั้น หื้อเอาเพียงชะกานี พิลัง ขิง พริกน้อย ขิงแคง เชียนทัง ๕ หมากจันทน์ ลูกจันทน์ ดีปลี รางคาว เปล้าหลวง เกลือค้าง ข่า ค่านี้ ตำผง สมกันแล้วสูบเสีย แล้วจำเรินกินเทอะ ฯ
กิน ๓ วัน แพ้[๑] สะดวง ๓ จำพวก ฯ
กิน ๔ วัน แพ้มะโหกร้อยจำพวก ฯ
กิน ๕ วัน แพ้สัพพะลมทังมวลแล ฯ
กิน ๖ วัน แพ้ไสพอง ๔ จำพวก ฯ
กิน ๗ วัน มีผิววัณณะงามนัก มีแรกก็มากนักแล ฯ (พิเศษ-073 ตำรายา น.๒๒)

{ยามูลรสี}

"(ยา) มูพรสี หื้อเอารากแมนหวานร้อยน้ำ รากหมากข่างร้อยน้ำ รางคาวร้อยน้ำ ชะคร่านร้อยน้ำ แช่น้ำเหล้าไว้ จำเรินกินเมื่อค่ำ ฯ เป็นลมค้นเมื่อย ปักสะขาด ไส ตาเหลือง หายเสี้ยงแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๕๒)

{ยาพระมหากัจจายนเถร}

"จักส้างยามหากัจจยนเถรนั้น เอาพริกป้อมร้อย ๑ เปล้าพังคีร้อย ๑ ไกรสรดอกบัวแดงร้อย ๑ ไกรสรดอกบัวนาคร้อย ๑ ดีปลี ๕ บาท จันทน์ขาว ๕ บาท เชียนดำ ๕ บาท ดอกจันทน์บาท ลูกจันทน์ ๕ บาท ซะเอียม ๕ บาท ค่านี้ตำผง น้ำจริงเป็นน้ำ สูนกัน ปั้นเป็นลูกเท่าพริกป้อมไว้ จำเรินกินเทอะ ฯ ยามจักส้างหื้อหาวันดีแลเรนขันตั้ง เข้าเปลือกบุง เข้าสานจาน ๑ แผ่นวาขาววาแดง ดอกไม้ เทียน ๘ คู่ ค่านี้ แล้วหื้อปูชาเทวบุตรเทวดา ปูชาในถานะที่นั้น แล้วหื้อไปสรูปต่อหน้าพระเจ้า เอาคาถามหากัจจยนเถรสรูปร้อย ๘ คราบ ฯ อิติปิ โส สุดปลายร้อย ๘ คราบ ฯ สฏฺเฐนฺเต สุดปลายร้อยรอบ ฯ โองการพระเจ้าสรูป ๕ รอบ ฯ แล้วคันกินเย่วันเย่ลูกได้กึ่งเดือน ท้าวพระญา สรมณพราหมณ์รักหุมเสี้ยง ฯ คันเดือนใดออก ๕ ตั้งกิน เดือนออกค่ำ ๑ กินลูก ๑ ฯ ๒ ค่ำ กิน ๒ ลูก ฯ ๓ ค่ำ กิน ๓ ลูก ตราบถึงเดือนเพง กิน ๑๕ ลูก ชนะวุตติโรคาพยาธิ ๙๖ จำพวก หายเสี้ยง ฯ คันว่ากินกุ้มเดือน ๑ มีสติประหญาปัญญา แม่นว่าขึ้นใจธัมม์พระเจ้า ๘ หมื่น ๔ พันขันธ์ ก็ได้แล ฯ

ยาพากนี้ วิเสสนักแท้แล ใช้ได้พันช่อง ยามจักกินใส่ด้วยน้ำผึ้ง น้ำนมวัวกิน ถ้าหาบ่ได้ ใส่น้ำมันงาเภบ กิน คันหาบ่ได้ ใส่น้ำอุ่นกินก็ดีแล ท่านทังหลายเหย ฯ"* (CT-๐๒-B-๑๐๐ น.๔-๕)

---

[๑] แพ้ – ชนะ, ในที่นี้หมายถึง รักษาให้หายได้

{ยาอินทมูน}

“ยาอินทมูน หื้อเอาเปล้าตองแตก พิดพิวแดง พริก เอาเท่ากัน น้ำผึ้งเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ ฯ เป็นสะดวง กินทาหาย ฯ เป็นเกี่ยว กินก็หาย ฯ สัพพะพยาธิได้เสี้ยงแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๐)

{ยาโอสถพระนารายณ์}

“ยาอถนารายณ์ พาก ๑ หื้อเอาหัสสะคืน เครือเขานาง เครือเขาขม พิดพิว ชะค่าน ง้วนหมู เปล้าหลวง บัวบกคำ ค่านี้ทังมวล ตำเป็นผง ไว้ใช้เทอะ ฯ

หัวเมา แลรากอยู่ทังวันทังคืนนั้น ยานี้ใส่น้ำอุ่นกิน พริกน้อย ขิงแคงตัด ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำเหล้ากิน ฯ

ไข้สันนิบาต ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

เป็นบ้าท่าว บ้าวิน ปากอยู่ทังวันทังคืน เอายานี้ ๓ บาท ดีปลี ๓ บาท รางคาวบาท ๑ พริกน้อยบาท ๑ บดใส่น้ำเหล้ากิน ฯ

เป็นอัมมพาต หื้อเอาเปลือกไม้ถ่อน พริกน้อย ขิงแคง เกลือ ยานี้บดด้วยกันหื้ออ่อน แล้วปั้นกินเทอะ ฯ

เป็นสันนิบาตคางกับ ปากบ่ได้ หื้อเอาหมากลิว น้ำเต้าป่า หมากฟักขม ชีพุก ผักหวาน ค่านี้ฝนตกใส่น้ำ เอายานี้ใส่ ปันกินหาย ฯ

สันนิบาตขึ้นหัว เจ็บหัว บดพริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด เอายานี้ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

สันนิบาตขัดอยู่ดูกต่อข้อต่ำ ค้นเมื่อยอยู่ หื้อเอาเปลือกไม้ถ่อน บัวบก บดด้วยยานี้เท่ากัน เอาน้ำหม้อหนึ้งเป็นน้ำ คั้นนวด ฯ คันบ่หาย เอาเชียนดำ หมากพิน เครือเขาลอ ชะค่าน พิดพิวแดง หมากข่าง ดีควาย ยานี้เท่ากันทังมวล บดเป็นผง แล้วจั่งเอาเข็มมาแทงหื้อเป็นเลือดออกเสียก่อน เย่ค่อยเอายานี้ลูบทาหาย ฯ

ผิว่าเป็นลมก้ามท้อง เจ็บนัก เย็ดดั่งผิดผีนั้น ชื่อว่าลมสะคุน คันจักยาหื้อเอาเปลือกกอก บัวบก บดด้วยกัน เอายานี้ใส่พริกน้อย ขิงแคงตัด กินหาย ฯ

เป็นสะดวงอยู่ท้องน้อย เท่าเจ็บแอวอยู่ หื้อเอารากหุ่ง หุงเป็นน้ำ เอายานี้ กินด้วยพริกน้อย ขิงแคง เกลือเทอะ ฯ

เป็นสะดวงก้ามท้อง เอาเครือเขาลอ ชะค่าน พิดพิวแดง หมากข่างน้อย ๑ พริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด ยานี้ใส่ค่าเม็ดเข้าสาน ๑ หื้อกิน ฯ

คันเจ็บอก เอานางกายเหลือง มาบดเป็นผง ใส่ด้วยยานี้ พริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด กินหาย ฯ

เป็นเกี่ยวดำ เจ็บหัวเข่านั้น เอาน้ำหม้อหนึ้ง พริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด ยานี้ใส่ คั้นนวดหาย ฯ

เป็นเกี่ยวดำตกท้อง เป็นก้อนอยู่ เอายาดำ พริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด ยานี้ใส่กินทึน ฯ

เป็นไส หื้อเอาใบเอิ่ง ใบถ่อย ใบชิว ใบแมน ใบพิดพิวแดง มาหุงด้วยกัน แล้วเอาเยี่ยววัวดำเป็นน้ำ ยานี้ใส่กินเมื่อเช้าก่อนงาย ฯ คันบ่หาย ซ้ำเอาหัสสะคืน รากหมากข่าง รากดอกเก็ดเคล้า รางแคง ชะค่าน เครือเขาขม เครือเขาลอ เปล้า พังคลี รากผีเสื้อ ยานี้ใส่ แช่ไว้กิน ฯ

เป็นซะดวงลมปักสะคาดอัมมพาต เป็นเหน็ดสึง ค้นเมื่อยตีนมือทังมวลได้เสี้ยง มีกำลังแรงนัก มีผิวพรัณวัณณะเนื้อตนดีงาม แพ้ลมเกี่ยวทังมวลแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒๔-๒๕)

{ยาทสโรคา}

“ยาทสโรคา หื้อเอาเข้าหมิ้น ข่า ขิงแคง เท่ากัน ตำผง เมื่อจักตำวัน ๑ แล้ว เอาน้ำหมากนาวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ แล้วคาถาสรูปว่า โอม สิสุ ผุผัด สฺวาหาย ฯ ดั่งนี้สิบคราบทึน ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๖)

{ยาอินทจร}

“จักส้างยาอินทจร เอาหัวดองดึงร้อยน้ำ พิดพิวแดงร้อยน้ำ พริกน้อยร้อย ตำผงไว้ เอาผักเผ็ด ผักหนอก ห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ

เป็นลมสะคุน ใส่เหล้า กินหาย ฯ
ไข้ ใจร้าย เอาผีเสื้อ หย้าไควงู หุงใส่ยานี้กิน ฯ
กินง้วนกินสาน ยานี้ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ
ลมค้นเมื่อย ตัดพริก ขิง เกลือ กินแล ฯ
ริสสะดวง เจ็บเขี้ยว ยานี้ใส่ หายแล ฯ
ค้นเมื่อย ยานี้ใส่ดีหมี นวด ฯ
เป็นม่วงชะคริว ใส่น้ำมันนวด หายแล ฯ
ผิว่าจักแปลงยาจุ ใส่น้ำหมากนาว หลุนัก ฯ ใส่น้ำเข้าจ้าว กินหายแล ฯ
ปากบ่ออก ใส่น้ำพร้าว กินหายแล ฯ
เลือดออกทังทวาร กิน ๓ ลูก แล ฯ
ผิวแห้งผอมเหลือง ชื่อว่าธาตุแห้ง ใส่น้ำพร้าว บ่ก็เกลือต้าง กินหายแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๑)

{ยาฉัฏฐทิจร}

“จักส้างยาสถทิจวร หื้อเอาจาวหมากข่างในนั้น ๓ บาท สะพันการ้อย ขี้เหล็กร้อย เปล้าตองแตกร้อย ซุ่งซาลิงร้อย ลมแล้งร้อย ค่านี้ตำผงไว้ แล้วน้ำหม้อหนึ่งเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ

สันนิบาตปากม่อย ยานี้แช่น้ำจริงใส่ตัวแล ฯ
ลมปักสะขาดอัมพาต หุงด้วยน้ำมันงานวด ฯ
เป็นฝี ใส่น้ำหมากชิวแลน้ำมันงา ทาแล ฯ
เป็นหนิ้ว ใส่น้ำผึ้ง กินแล ฯ
เป็นภัรรดี ใส่น้ำพร้าวกิน ฯ
ลมเสียบแทง เป็นลมขัดแค่งขาตีนมือ ใส่น้ำอ้อยดำกิน ใส่น้ำนวดแล ฯ
กินเข้าบ่ลำ[๑] ใส่น้ำอุ่น ตัดพริกน้อย ขิงแคง กินแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๑-๓๒)

---

[๑] บ่ลำ – ไม่อร่อย, เบื่ออาหาร

{ยาปภาทิคุณ}

"จักส้างยาปภาทิคุณ หื้อเอาง้วนหมูร้อย เครือเขารอร้อย ค่านี้ตากแห้ง ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ
ไข้ ใส่น้ำกิน บ่ได้ใส่พริกน้อย ขิงแคงกิน ฯ
ไข้ ร้อนเนื้อ เอาขัดมอน หุงยานี้ใส่กิน น้ำผักแคบก็ดีแล ฯ
ลูกอ่อนไข้บ่สู้หาย เอารากบุราขาว มาหุง ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ...
เป็นลมพิชชขอดแล่นไปมาทุกที่ ใส่น้ำอุ่น กินหาย ฯ
ปักสะขาดอัมพาต รุด ตีนมือคะด้างแข็ง เอาชีพุก ฝนตกน้ำจริงยานี้ใส่ กินแล้วนวด หายแล ฯ
ริสสะดวงขึ้นหัว เจ็บนัก เอาสุรพิดคำ ฝนแล้วยานี้ใส่ กินตบด้วย หายแล ฯ
แม่มานเป็นพยาธิ เอาใบ่ถั่วแระ เข้าหมิ้น ตำใส่ยานี้ อมหาย ฯ
ไอ แลท้องเจ็บ ใส่น้ำผึ้งกิน ฯ บ่ได้ เอารากหมากแตก หย้าไก่ก้อม ช้ามั่ง หุงใส่ยานี้กิน ฯ คันบ่ได้ เอาตานนางน้าว เขาลอ เครือเขานาง รากช่ำ หิ่ง ตาเสือ หุงใส่ยานี้กิน ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๒)

{ยาจันทสุปภา}

"จักส้างยาจันทสุปภานี้ หื้อเอาจระได ๕ บาท พูเลย ๕ บาท ขิงแคง ๕ บาทเฟื้อง เข้าหมิ้น ๕ บาท ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ
เป็นผอมเหลือง เหื่อออกนัก ใส่น้ำหม้อหนึ่งกิน ใจร้ายก็หาย ฯ
เจ็บเมื่อยทังตัว ยานี้ใส่น้ำสุรากิน ฯ คันบ่หายนี้ ใส่น้ำหมากนาว กินแล ฯ
เจ็บตา ตามัว ใส่น้ำหมากนาว ทาแล ฯ"

(หนังสือตำรายา น.๑๙)

{ยาจันทปภา}

"ยาจันทปภา หื้อเอาจระได ๓ ร้อย ขิงแคง ๓ ร้อย พูเลย ๓ ร้อย เอาตากแห้ง ตำผงไว้ แปลงผงก็ดี แปลงหลิ้มก็ดี แปลงเป็นหน่วยก็ดี เมื่อจักแปลงหน่วยแปลงหลิ้มนั้น เอาห้อมเอกี่ยวมาต้มเอาน้ำมัน เอายานี้แช่ไว้ ๓ คืน แล้วจิ่งเอามาปั้นลูก แปลงหลิ้มไว้ใช้เทอะ ฯ
คันมันไข้ ผอมเหลือง เหื่อออกไว้นั้น เอายานี้ใส่น้ำผึ้ง น้ำอ้อย กินแล ฯ
ผิว่าใจร้าย ใจสั่น ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำรา[๑] กินหายแล ฯ
เป็นอัมมพาต เจ็บทังเนื้อทังศิง ยานี้ใส่เหล้ากินแล ฯ
ผิว่าเลือดออกทวารทัง ๙ ยานี้ใส่น้ำบัวราดำ กินหายแล ฯ
ค้นท้อง[๒] เจ็บ ยานี้ใส่น้ำขอลอ กินหายแล ฯ
ผิว่าออกลูกยาก ยานี้ใส่น้ำเดื่อปล่อง กินหายแล ออกมาแท้แล ฯ
ผิว่าเจ็บหัวปานจักแตกนั้น หื้อเอายานี้ใส่ ๓ ลูก พริกน้อย ๓ ลูก บดอ่อนผู่เข้าดัง หายแล ฯ

---

[๑] น้ำรา – ในที่นี้น่าจะหมายถึง น้ำชา (น้ำล่า) หรืออาจเป็น สุรา
[๒] ค้นท้อง – ปั่นป่วนในท้อง อยากอาเจียน

ผิว่าหัวปั่น หัวเมา เอายานี้ใส่น้ำมันงา ผั่นเข้าหู หายแล ฯ
ผิว่าเป็นลมก้ามที่ใดที่ ๑ นั้น เอายานี้ใส่น้ำฟันผักกาด กินแลคั้นนวด หายแล ฯ
คันเป็นไส ใส่น้ำลมแล้งแลหัวกล้วยตีบ เอาหุงยานี้ กินหายแล ฯ
ผิว่าเป็นไส ท้องใค่ ยานี้ใส่น้ำ เยเก[๑] ทุพระหยาดน้ำหล้าแลงสูดนบพระเจ้านั้น[๒] กินหายแล ฯ
คันเป็นลมขึ้น ๒ ข้าง ใส่น้ำลมแล้งแลหนังคอม ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ
คันลมเสียบ ลมแทง เป็นดั่งมีดสักแทงนั้น ใส่น้ำขัดมอนกิน หายแล ฯ
คันเมื่อยสึง ใส่น้ำเหล้ากิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำมันงา คั้นนวด หายแล ฯ
ยานี้วิเสสชะแล คันลูกตายในท้อง หื้อเอาหมากฟักหม่น มาตำปั้นเอาน้ำมัน ฝนจันทน์ขาวตัดหื้อกินตกคำเดียวแล ฯ
ยาพากนี้ เชื่อมาแล้ว ตายกับก็อย่าไห้เทอะ ลูกหลานเหย วิเสสนักแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๒๗ ตำรายา น.๑๙-๒๐)

{ยาวิเสส}

“ผู้ใดจักส้างยาวิเสส หื้อเอาหมากเขือบ้า แลกาจับหลัก เอาทังต้นทังหน่วยทังรากทังใบ มาฟักหื้อดี แล้วแช่น้ำไว้ ๓ วัน แล้วเอาออกม าปั้นน้ำเขี่ยวหื้อมันแห้ง แล้วหน่วยหลับมืนมาตำใส่ แล้วเอาน้ำมันงา น้ำมันหมากหุ่ง เท่ากัน เขี้ยวหื้อขุ้น แล้วปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ
ผิว่าเป็นลมเกี่ยวอันใดก็ดี เป็นคระยือ เป็นไอ ยานี้ใส่น้ำผึ้ง น้ำอุ่นแล ฯ
ผิว่าไข้แลรากออก บ่กินเข้าได้ เอายานี้ใส่น้ำเข้าจ้าวกินแล ฯ
ผิว่าไข้ เจ็บหัว เจ็บอก เป็นดั่งจักตาย เนื้อศิงก่ำเหลือง คางกับ ริมปากพอหด เอาหัวคุก ฝนใส่ยานี้ลูบแล ฯ” (ARP-พิเศษ ๐๕๘ ตำรายา น.๙)

{ยาวิเสสลังการ}

“ยาวิเสสลังการ เอาหวานหอม หัวบั่วแดง ฟันผัก หมากคอนที รางคาว หัวหอม เอาเท่ากัน พูเลยสะน่อย ตากแห้ง ตำผง เอาน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ สุเตนฺเต สรูปร้อย ๘ คราบ ฯ
เป็นตุ่มในลิงค์ในโยนีแผ่ไปนี้ ใส่น้ำอุ่นกินแล ทาแล ฯ
จักไปหาเจ้าขุน เอาขอดคราดหัวไป ขุนนางรักแล ฯ
ไปที่ผีร้าย อารักข์หลักเสื้อ หื้อแช่ส้มป่อย ยานี้ใส่สะหัวเสีย ไปเทอะ ฯ...
ยาแหบคอ ขม ยานี้ใส่น้ำพิลัง กินแล ฯ
จักไปหามิตรรักสหาย ยานี้ใส่น้ำส้มป่อย พัดของฝาก ดีแล ฯ วิเสสลังการ ก็แล้วแล ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๓๒-๓๓)

---

[๑] เยเก – บทสวดแผ่เมตตาเมื่อกรวดน้ำ คือ “เย เกจิ กุสลํ กตฺตพฺพํ กมฺมํ ฯลฯ”
[๒] ทุพระหยาดน้ำหล้าแลงสูดนบพระเจ้านั้น – ที่พระภิกษุสามเณรกรวดน้ำยามทำวัตรเย็น

{ยาวิเสสปัลลังการ}

“ยาวิเสสปัลลังการนั้น คันจักส้างหื้อเอาหมากเขือบ้า ๕ ชาบ พิดพิวแดง ๒ ชาบ เติ่งเครือคำ ๕ ชาบ บัวบกคำ ๕ ชาบ เปลือกไม้ขามป้อม ๕ ชาบ เปลือกลมแล้ว ๕ ชาบ พูเลย ๕ ชาบ ขิงแคง ๕ ชาบ ขิงแคง ๕ ชาบ พริกน้อยบาท ๑ ดีปลีบาท ๑ มาฟักตำกับกัน ปั้นเป็นลูก ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ*

ไข้ เหื่อบ่ออก ก็ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

ไข้แล้วเหื่อออกมาก พ้อยว่าปืดผ้าออกเสียตัวจือหนาว เหตุฉันนั้นหื้อเอายานี้ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

บ่อั้น เจ็บท้อง ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ บ่อั้นเสียบอก ก็ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

อันว่าลูกยานั้นหื้อมีมอกหน่วยไหนอย่าหื้อชูดซีก ใช้ได้หลายประการ เจ็บหัวหื้อเอายานี้คั้นเหียแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๖)

{ยาสุขธาตุ}

“ยาสุขธาตุ คันขร้ำเขรือกดั่งอั้น หื้อเอารากขัดมอน หนาดคำ เกี่ยว หย้าหัวแข็ง รากหมาก รากเข้า รากกล้วยตีบ รากอ้อยดำ เท่ากัน หื้อส้างวัน ๒ วัน ๓ ไทวันไจ้ก็ดี ตำผงใส่น้ำอุ่นกิน ฯ

คันว่าอิดม่อย ใส่น้ำจริงกิน น้ำส้มก็ดี น้ำลายแห้งกินก็ดี ฯ

เตโชธาตุเกิด หื้อตาแจ้ง ตาแข็ง อยากน้ำอยากส้มนัก เอากาบกล้วยง้วนมาลิว[๑] เอาน้ำ ยานี้ใส่กินหาย ฯ

อาโปธาตุขร้ำเขรือก เป็นพยาธิ ใคร่กินเข้า มักเคียด มักร้อน บ่หนาว บ่สู้ห่มผ้า ลืมสติไป ยานี้ใส่น้ำหน่อกินชอบธาตุแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๐)

{ยาแก้มาดคำ}

“ยาแก้ผักเผ็ด ดีวิเสสชะแล คันว่าจักส้างพากนี้ หื้อเอาผักเผ็ดกำ ๑ ผักหนอกกำ ๑ มาดบาท ๑ หมากพริกแห้งบาท ๑ ยาทังมวลนี้คุลิกาเข้ากัน ตำเป็นผงไว้ใช้เทอะ ฯ

คันเสียบกิ้วท้อง กินด้วยน้ำเปลือกกอก ฯ คันบ่หาย กินกับน้ำเปลือกม่วงคำ ต้มยานี้ตัด กินหายชะแล ฯ

คันพองทังตัว กินกับน้ำแมงสิหล่า ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ

คันเป็นสันนิบาต ยานี้ใส่น้ำห้อมเกี่ยว กินหายแล ฯ

คันเป็นมุตตขึด ยานี้ใส่น้ำหมากพร้าวไฟ กินหายชะแล ฯ

คันอ้วนอ่อนม่อย บ่มีบ่าบ่มีแรง เอาไควงูทัง ๒ ต้มยานี้ใส่ กินหายแล ฯ

คันสัตต์สัพพะสัตต์ตัวพิสมาขบ หื้อเอาหมากกอกแมน ก็บ่หน่วยมัน เอาใบมันก็ดี มาตำดิบ เอาน้ำมันยานี้ใส่ กินทาที่ปากบาดขบหั้น หายแล ฯ

คันหมาว้อ[๒] ขบ ใส่น้ำกาบกล้วยงวย ยานี้ใส่ กินลูบที่ปากปากบาดขบหั้น หายแล ฯ...*

---

[๑] ลิว – บิด (เพื่อคั้นเอาน้ำ)

[๒] หมาว้อ – สุนัขบ้า

คันกินจำเริน หื้ออยู่ดีมีพละกำลังนั้น หื้อยานี้ใส่น้ำจริง ก็ดีแท้แล ฯ...
คันเบื่อผิดทางกิน หื้อกินกับน้ำหมากพร้าวไฟ ดีชะแล ฯ
คันอยู่บ่สบาย หื้อเอาน้ำ ๗ บ่อ ๗ ห้วย ส้มป่อยตัด ยานี้ใส่กินพร่อง อาบพร่อง ก็หายแล ฯ
คันผีกะ ผีปอบ เข้าคนนั้น เอาล้านผีพ่ายตำ ยานี้ตัด ผู้เข้ารูดัง หายชะแล ฯ
คันว่าเพิ่นตู้เพิ่นลองนั้น หื้อเอาน้ำมันงา ทามือเทอะ ฯ
คันไข้ เนื้อร้อน หื้อกินกับน้ำเข้าจ้าว ฯ
คันผิดยาอันใดอัน ๑ ก็ดี หื้อเอาเปลือกหมากลิ้นไม้ มาต้ม ยานี้ใส่ กินหายชะแล ฯ
คันคัดอก คัดท้อง หื้อกินกับน้ำจริง ฯ
คันเจ็บหัว หื้อเอารากหมากเขือบ้าดอกดำนั้นมาฝน ยานี้ฝนใส่ น้ำหมากนาวตัด สักเทอะ หายแล ฯ
คันไข้ บ่รู้เนื้อรู้ศิง หื้อฝนจันทน์ขาว จันทน์แดง แลเอาศวางตัด ยานี้ใส่ ปันกินเทอะ ฯ
คันว่าเป็นหนิ้ว เอาหย้าเขากอง จี้หูด เอาใบมันลอดหว่างขา หื้อเอาทังรากทังเครือมาต้ม ยานี้ตัด กินหายแล ฯ
วัวควายเป็นร่าเกียน หื้อเอาผักหนาม เปลือกไม้ไคร้ เปลือกไม้คาง เปลือกไคร้นวน เปลือกกอก มาหุงน้ำ ๓ บวย เอาบวย ๑ น้ำสุราส่วน ๑ น้ำมันหมูตัด เกลือใส่ จิ่งมีพละกำลังพีชาน ดีชะแล ฯ”*

(ARP-พิเศษ-๐๒๗ ตำรายา น.-๒๐-๒๒)

{ยาแก้วลอดฟ้าเมืองพรหม}

“ยาแก้วลอดฟ้าเมืองพรหม หื้อเอารากเกี่ยวศา มาตำเป็นผง แล้วชั่งเอาร้อยน้ำ ๑ แล้วค่อยจือเอาเครือมันมา หุง เขี้ยวเอาผงมันลงใส่ ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ
ผิว่าไข้ บ่ยกตีนยอมือได้ เจ็บหัวปานจักแตก เอายานี้ลูก ๑ พริกน้อย ๕ ลูก บดใส่น้ำอุ่นกินเทอะ ฯ
ผิว่าท้องคัดใค่พอง เอายานี้ลูก ๑ ใส่เหล้ากินเทอะ ฯ
ได้กินง้วนสาน เอายานี้ ๗ ลูก ใส่พริก ขิง กินหายแล ฯ
เป็นปี ศอแห้ง เอายานี้ ๗ ลูก ใส่พริก ขิง กินหายแล ฯ
ผิว่าจักเข็บแมงป่องขบตอด หมาขบ แมวยาด บาดพร้าดาบหอกจับก็ดี เอายานี้ใส่น้ำจริง ทาเทอะ ฯ
เป็นตาแดง เอายานี้ใส่น้ำนม ทาแล ฯ
ตาออกต้อ ยานี้ใส่น้ำขิง ทา ฯ
เป็นรากเลือด รากลม ใส่น้ำขิง กินหายแล ฯ
เป็นเขี้ยวแมง ใส่น้ำจริงกินแล ฯ
เป็นเรื้อน ใส่น้ำท้องหม้อกินแล ฯ
เป็นลมล่าในตัว ใส่น้ำอุ่นกินแล ฯ
เป็นผอมเหลือง ใส่น้ำเหล้ากินแล ฯ...
กล่าววิธีแก้วลอดฟ้าเมืองพรหม ก็แล้วแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๙-๓๐)

{ยาฟ้าฟื้นแผ่นดินไหล-ยาน้ำใจใคร่พระญาอินท์}

"ยาฟ้าฟื้นแผ่นดินไหล แลน้ำใจใคร่พระญาอินท์ วิเสสนักแล เอากาจับหลัก ทังต้นทังราก ทังใบ ทังหน่วย แลหุงเอาน้ำ ๓ บวย[๑] เอาบวย ๑ แล้วเอาน้ำหมากแตกทวง ๑ น้ำมันหมากหุ่งแดงทวง ๑ เอาหมากย้า หลับมืน มาขั้ว[๒] ตำผงมาสมกับน้ำกาจับหลักนั้น มาหุงเข้ากัน ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ*

คันว่าเป็นพองกาน เอาลูบก็ดี ศิงตายเฟื้อง เอาคั้นทาทืน ฯ สัพพะว่าพิสทังมวล ได้ชู่เชื้อแล ฯ

เป็นลมออกริมตา ริมปาก เป็นตุ่มออก ฟกก็ดี ลิ้นใค่ โยนี[๓] ใค่ก็ดี เจ็บมุตตขึด เป็นสะดวงเดือก็ดี เอายานี้ลูบทากินแล ฯ

วัวควายช้างม้าเป็นสานก็ดี ใส่ด้วยสานเงิน สานคำหื้อกินเทอะ ฯ...

อิดม่อย ออกแรงบ่ได้ บ่ใคร่กินเข้ากินน้ำอยู่ดั่งอั้น ใส่เหล้ากิน ฯ คันบ่อั้น ต้มแกนลมแล้ง ยานี้ใส่กินชู่วันเทอะ ฯ

คันว่าถูกขวากเสี้ยนหนามปักตีนปักมือก็ดี ถูกหลาวก็ดี ยานี้ใส่น้ำเข้าจ้าว กินแล ฯ

ผู้ใดบ่มีลูก ใคร่ได้ลูกดั่งอั้น เดือนออก ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ เดือนดับเดือนเพงกิน หื้อสมาธานเอาสีล ๕ สีล ๘ เสีย แล้วเอาผึ้งใส่ยานี้กิน ก็มีลูกมาแล ฯ บ่อั้นอยานี้ใส่มอนไข่ไก่แม่เหลือง กินมีหม่านแล ฯ"

(หนังสือตำรายา น.๔๙-๕๐)

{ยาแผ่นดินสะท้าน}

"จักส้างยาแผ่นดินสะท้าน เอาพิดพิวทัง ๒ เปล้าทัง ๓ รากหัสสะคืน ใบหมากแมน ลมแล้ง สะเพาลม ใบดีหมี บุราทังสอง ง้วนหมู ดองดึง รากไม้ชิว รากกอก รากม่วงกาสอ เข้าหมิ้น พูเลย รางคาว ค่านี้ตำไว้ใช้เทอะ ฯ

เมื่อยแค่งขาสึง ใส่น้ำมันงานวด ฯ บ่ได้ ใส่น้ำเข้าจ้าว นวดแล ฯ

เจ็บแอวแผว ๒ ไหล่ ใส่น้ำจ้าวแล้วนวดทุกวันหาย ฯ

เจ็บอก ใส่น้ำอุ่น ตัดพริกน้อย เกลือกิน ฯ

เจ็บดูก ใส่น้ำจริง นวดหายแล ฯ

เจ็บหัว มัวตา ใส่น้ำขิง คั้นหายแล ฯ

เยี่ยวรัน เอาต้นฝ้ายเรื้อ มาหุงใส่ยานี้กิน ฯ

เป็นขามาน เอายานี้ใส่น้ำมันงา นวดหายแล ฯ

เป็นแช ใส่น้ำผึ้ง น้ำอ้อยกิน ฯ

เป็นไส ผอมเหลือง หาวัณณะบ่ได้ เอายานี้ใส่ส่วน ๑ พริก ขิง หอม เกลือสูนกัน ใส่ดีควายไว้จำเรินกินดีแท้แล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๓๕-๓๖)

---

[๑] บวย – กระบวย

[๒] ขั้ว – คั่ว

[๓] โยนี – อวัยวะเพศหญิง

{ยาสะท้านทั่วชุมพู}

*"จักส้างยาสะท้านทั่วชุมพู หื้อเอาใบหมากข่าง หัสสะคืน รางคาว ลมแล้ง เข้าหมิ้น พูเลย ขิงแคง หนาดคำ บุราทัง ๒ ห้อม*ทัง ๔ สะพันกา เปล้าทัง ๓ พิดพิวทัง ๒ ยาทังมวลเท่ากัน ตำผงไว้ ๒ ส่วนก่อน ส่วน ๑ จือเอาห้อมเกี่ยวมาตำปั้นเอาน้ำ แล้วเอายาผงนั้นใส่ ปั้นเป็นลูกเท่าหมากดีดไว้ใช้กินเทอะ ฯ*

เป็นลมปักสะขาดอัมพาต เอายาอันเป็นผงไว้นั้นใส่น้ำหม้อหนึ้งขาง บ่ก็น้ำสุรา บ่ก็เผาขางหื้อแดงแล้วสู่น้ำ จือสวกเท่ากลางใจไฟ[๑] ใส่หื้อร้อนแล้วเอาผงยานั้นใส่ คั้นนวดหายแล ฯ*

เป็นลมอัมพาตตายเฟื้อง หื้อเอายาอันเป็นลูกนั้นใส่น้ำหม้อหนึ้ง ขางคั้นนวด ฯ คันบ่ได้ ใส่น้ำมันงาเชียนดำตัด ฯ บ่หาย เอาผมหยุ้ง เขาควาย ผ้าลายดำ เปลือกไข่ เผาใส่ คั้นนวดหายแล ฯ

เป็นลมเกี่ยวดำก้ดี อัมพาตก็ดี ลมก้าม ลมขัด จักยกตีนยอมือบ่ได้ก็ดี เอายานี้ใส่น้ำอุ่น กินแลคั้นนวดทึน ฯ...

คันเป็นเกี่ยว เอาห้อมเกี่ยวทัง ๒ แลอันแลน้อย ตำแล้วเอายาผงนั้นใส่ คอบหายแล ฯ

ยาอันปั้นเป็นลูกไว้นั้น ใส่น้ำอุ่นกินทุกวัน มีกำลังแรงมากนัก ฯ

กินพอ ๗ เดือน ชำระพยาธิในตนเสี้ยงทังมวลแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๑๙๐)

{ยาแพ้ชุมพู}

"ยาแพ้ชุมพูนั้น คันจักส้างหื้อพูลิง พูเลย ม่วงเทส แก้เมืองลา แก้เมืองเพียง แก้หอย มะเหย่า* สัพพะทังมวลนี้ หื้อเท่ากันเสี้ยงๆ แล้วมาฟักมาตำหื้ออ่อนไว้เสียดี แล้วเยียะใส่มันไว้ว่าเป็นยาแก้ ดีแท้ลอ ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๓)

{ยาปราบชุมพู}

*"ปราบชุมพู หื้อเอามวยเครือ รากตับไส้ พิดพิวแดง ขิงแคง เปลือกกอก สำเลา จันทน์ขาว จันทน์แดง เท่ากันทังมวล พริกน้อย ขิงแคง ดีปลี ดอกจันทน์ แยง*ใส่ ฟักตำไว้หื้อดีเทอะ ไว้ใช้กินตามพยาธิ*ก่อน สัพพะทังมวลได้เสี้ยงแท้แล ฯ คันว่าใส่น้ำกัด คันว่าใส่น้ำหม้อหนึ้ง ค่านี้ยาแล ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๘)

{ยาสรีมูนกับคำ}

"คันว่าจักส้างยาสรีมุนกับคำ หื้อเอาผีเสื้อ หัสสะคืน หน่วยในหมากบ้า มาขั้วหื้อพอแห้ง แล้วชั่งเอาบาท ๑ เท่ากัน เอาพริกน้อยซีก ฝนหิ่งซีก ขิงแคงบาท ๑ สมกัน ห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ แช่ไว้คืน ๑ ปั้นเป็นลูกไว้เท่าพริกน้อยไว้ แล้วสรูปว่า "ชเนทฺธ มเต ตสา กมฺภวาริณี ชิเนรเสนํ มุข ปณ ชรุนิ สฺวารสเมมุข คพฺภ คมฺภิร รมฺมตฺวานญา สุทนิ" ฯ ร้อย ๘ ศาบ ไว้ใช้เทอะ ฯ*

---

[๑] เท่ากลางใจไฟ – ขี้เถ้ากลางเตาไฟ

สันนิบาตใบ้ เอาน้ำพังคาซ้อน ๑ ยานี้ใส่สี่ลูก ใส่หื้อกินเย่คำ ๓ เคล้าคางก่อน คันว่าแข็งไว้ เย่ทา บ่แข็ง อย่าทา ฯ คันว่าคางร้อน ยาสี่ลูก ใส่กล้วยตีบกิน” (ARP-พิเศษ-๐๗๑ ตำรายา น.๘)

{ยาแก้วลูกน้อย (ยาแก้ลูกน้อย)}

“ยาแก้วลูกน้อย เอาผักแคบ ใบผีเสื้อ หัสสะคืน ตากแห้ง ตำผง น้ำห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ หนุกแช่ไว้ ๓ คืน แล้วเอาเชียนดำตัดบาท ๑ ปั้นเป็นลูกไว้ ฯ

สันนิบาตไข้วิน ไซ้ตีนไซ้มือ เอาขอดตอก[๑] ๔ แจ่งเรือน มาบด กำพุ้ง แตนสาย รังแมงใบ้ ๖ ตัว พริก ขิง บดยานี้ตัดใส่ ๓ ลูก น้ำจริง ใส่ขระหม่อม ทาตีนมือแลเคล้าหู หายแล ฯ

เด็กน้อยไข้ดิ้น สั่น ใส่ก็หาย ฯ

ไข้ เหื่อบ่ออก เอารากมอน ต้มเอาน้ำ ยานี้ใส่ ๓ ลูก พริก ขิงตัด กินดีแท้แล ฯ”*

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๐-๒๑)

{ยาแก้กับตำ}

“ทีนี้จักกล่าวยาแก้กับตำก่อน จักส้างหื้อเอาใบจระได ๗ บาท ขิงแคง ๗ บาท ชุ่งชาลิง ๗ บาท พูเลย ๗ บาท ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ

เป็นลมปัจจศาด อัมมพาตศิงตายเฟื้อง ใส่น้ำอุ่นกิน ใส่น้ำหม้อหนึ่งนวด ฯ

เป็นไส เยี่ยวรั้น ใส่น้ำเขารอกิน ใส่น้ำผึ้งกิน ฯ

ผู้ยิงลูกบ่ได้ ใส่น้ำเดื่อป่องกิน ฯ

เป็นไสลม เอาแกนลมแล้งมาต้ม ยานี้ใส่กิน ฯ

เลือดตกทวารบ่งิดสักเทื่อ เอาใบบัวราขาว มาหุงยานี้ใส่กิน ฯ

สันนิบาตตกท้อง ปิตกท้อง เกี่ยวตกท้อง รากสาดตกท้อง เอาผักแคบ รากถั่วแปบ รากหมากพู้ ค่านี้ มาหุง แล้วยานี้ใส่ กินหายแล ฯ” (ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๕-๖)

{ยาแก้ทสพล}

“ยาแก้ทสพล หื้อเอาผีเสื้อ หัสสะคืน เปล้าทัง ๒ พิดพิวทัง ๒ ดองดึง หัวชะไคร ดีวัววา พูลิง แลอันแลร้อยก็ดี พันก็ดี ตากแห้งตำผง เข้าจ้าว ปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ

เป็นลมค้นเมื่อยสึง เจ็บเสียบข้าง ลมปักสะขาด อัมพาต สันนิบาตเจ็บหัว ยานี้ใส่น้ำ พริก ขิง เกลือ... บ่ก็ใส่น้ำอุ่น กินหาย ฯ

ผิว่าเป็นไสทังมวล หื้อเอายานี้ใส่น้ำสุรา ได้เสี้ยงทังมวล ฯ

ผิว่าเป็นเปี้ยคอม ตีนมือคู้เหยียดบ่ได้ ร้อนขนาด กินเข้ากินน้ำบ่ได้ เอายานี้ใส่น้ำอุ่น กินแล ฯ

คันว่าลมขึ้น หัวปั่นหัวเมา เอาเข้าหมิ้น พูเลย ขิง หอม จักไคร ตำปั้นเอาน้ำ ใส่ยานี้ เผาเหล็กแดงสู่น้ำ กินด้วย ลูบดีแล ฯ

---

[๑] ขอดตอก – ปมตอก, เส้นไม้ไผ่ที่ใช้มัดแผงหญ้าคามุงหลังคา

มะเร็งครุด ยานี้ใส่น้ำมันงา คั้นแล ฯ บ่หาย ฝนด้วยเครือเขาลอ กินแล ฯ
จาด้วยยาทสพล ซ้ำหนี้แล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๕๘ ตำรายา น.๑๒)

{ยาแก้ ๕ ต้น}

“คันเราจักส้างยาแก้ ๕ ต้น หื้อเอาหมูปล่อย แตงขม หนาดคำ เกียวคา ดีวัววา เอาเท่ากัน ค่านี้ฟักตากแห้ง ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ

ไข้ ปากแห้ง เอารากไม้อ้อลอ รากหมากห่อยขม มาหุง ยานี้ใส่กิน ฯ คันหาบ่ได้เอาขิงแคง ๗ แหว้น บดใส่น้ำยาอันต้มนั้น กินเทอะ ฯ

ไข้ คระเหม่นเนื้อคิง ยานี้ใส่น้ำส้มหมากชิว พริกน้อย ขิงแคง ตัดกิน ฯ

ไข้แลเจ็บอก เอาน้ำพูเลย ห้อมเกี่ยว ยานี้ใส่ พริกน้อย ขิงแคงตัด กินเทอะ ฯ

ไข้แลเหื่อออกนัก เอาหัวข่าแลพูเลย ตำปั้นเอาน้ำ ยานี้ใส่กิน ฯ

ไข้แลปากส้ม ยานี้ใส่น้ำพูเลย ขิง หอม ตัดกิน ฯ

ไข้ เหน็ดเมื่อยเนื้อคิง คระหายใจ ยานี้ใส่น้ำอ้อยดำกิน ฯ

คัดอก ยานี้ใส่น้ำมูกหลวง กิน คันบ่ได้ ใส่น้ำจันผกิน ฯ

ไข้ ใจร้าย รากอยู่ เป็นดั่งเบื่ออันใดอัน ๑ นั้น หื้อเอาเปลือกลมแล้ง เดิ่งกา เปลือกไม้เรียม มาฝนยานี้ใส่กิน ฯ

ลมเกี่ยวรุดแค่งขา ต้มน้ำหื้อฟัด แล้วเอาใบหมากข่าง ใบไควงูหลวงมาชุบน้ำฟัดนั้น แล้วเอาออกเสีย เกลือตัด ยานี้ใส่ กินหาย ฯ

ไข้ บ่ชื่นบ่สว่างสักเทื่อ มาต้มน้ำหื้อฟัด แล้วเอาหมาก ๓ ไหม มาชุบ แล้วเอาออกเสีย ยานี้ใส่กิน ฯ

ไข้แลตามืด เอารากเกี่ยวคา มาฝนยานี้ใส่กิน ตบหัว ฯ

ไข้แลบ่หลับ เอาเปลือกผักกุ่ม มาหุงยานี้ใส่กิน ฯ

ไข้แลคั่งไหล หลงไหลปากอยู่ เอารากเกียวคา รากหลับมืน ฝนแล้วเอาขางมาเผาสู่ ๓ ที แล้วส้มหมาก ชิวใส่สะน่อย เกลือตัดสะน่อย ยานี้ใส่กิน ฯ

ไข้แลม่อย หลับตาอยู่บ่ปากบ่จา หื้อเอาผักขาวเขียว ตำปั้นเอาน้ำ ยานี้ใส่กิน ฯ

ไขแลใจร้าย เอาสาน มาฟั้นเอาน้ำถ้วน ๓ ที แล้วจื่อเอาน้ำใส่ แล้วฝนจันผาใส่ ยานี้ใส่กิน ฯ

ไข้แลท้นยิ่ง เป็นดั่งจักรากนั้น ยานี้ใส่น้ำจริงกิน ใส่น้ำเท่ากลางใจไฟ ลูบอกเทอะ ฯ

ไข้แลเนื้อคิงบ่เย็น เอาขิงมาจี่ไฟหื้อสุก แล้วมาตำด้วยหอมเทียม พริกน้อยตัดสะน่อย ยานี้ ๑ ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ*

ไข้ เจ็บหัว ตามืดตามัว เอาดอกทายเหินเหลือง ๓ ยอด บดด้วยน้ำผึ้งอันเป็นซายนั้น ยานี้ใส่ แซ่ไว้ ใส่ตา แจ้งมาแล ฯ

ไข้ เนื้อร้อน จักหื้อเย็น เอาหัวจักไคร เหนี้ยวหมู พูเลย รางคาว เข้าก่ำ ๗ เม็ด ซากคุงกวาว ๗ ตัว ขิง ๗ แหว้น ตำผง ใส่ยานี้กิน ฯ

เป็นลมซะอิดแลซะเอิกอยู่นั้น เอาซะเอียมมาบดใส่ยานี้ อมกินหาย ฯ

เป็นผอมเหลือง เนื้อคิงพองทังตัว เอาบัวบกคำ ตำผง ยานี้ใส่เท่ากัน จำเรินกินทุกเช้า หายแล ฯ

หลุท้อง เอาสานมาฟั้น ๓ ที แล้วหุงหื้อเม็ดเข้านั้นพอหยืด แล้วยานี้ใส่ กินหายแล ฯ

ลงเลือด เอาเปลือกไม้มูกน้อย ขางขาวน้อยก็ว่า มาแช่น้ำ ยานี้ใส่กิน ฯ

หลุเลือด กิ้วท้อง เจ็บหน่องอยู่ เอารากไก่ค้อม รากหมากแตก รากไม้กาว มาหุง ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ...

ถูกพิสอันใดอัน ๑ เอารากหมากยื่นมาฝน ยานี้ใส่ กินทาแล ฯ

ลมอันก้ามอยู่ท้องนั้น เอาฝอยลม ฝากกุ่ม รากผีเสื้อ มาหุง ยานี้ใส่กิน ฯ ...

ลูกอ่อนใจร้าย บ่กินเข้า ตำผักหนอก ปั้นเอาน้ำ แล้วยานี้ใส่ ตบหัว ข่ม ฯ

ไข้ดิ้น กาดเขี้ยว กำมือ ตาฟืนอยู่ หื้อเอาใบไม้ทอง ตำปั้นเอาน้ำ ยานี้ใส่ ปันกิน คั้นนวดตีนมือ ทังตัวทืน ฯ

ไข้ลม สั่นทังเนื้อ สั่นทังศิง คระเหม่น ตามืดตามัว คระหายใจนัก เอาพริกน้อย อ้อย ขิงแคง บดแล้วยานี้ตัด กินทืน ฯ...

เป็นมะเรงไฟก็ดี คอค้นก็ดี ยานี้ใส่น้ำหมากหยื้น กิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำเดิ่งกากิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำมิ้น[๑] กินหาย ฯ*

ไข้ เจ็บเมื่อยสึงตีนมือ ยานี้ใส่น้ำเยี่ยววัวดำกิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำเข้าหมิ้น ทาทืน ฯ

เจ็บแสบแทงที่ใดก็ดี ใส่น้ำพริกขิงกิน ฯ ใจร้าย ใส่น้ำนมคนกิน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำเหล้ากินฯ

เป็นฝีมะอาก เอาเปลือกเดิ่งกา หัวเข้าหมิ้น มาตำปั้นเอาน้ำ ยานี้ใส่ทาทืน ฯ

เป็นฝีหัวขาว เอาเปลือกไม้ขี้เหล็กทึงราก ตำปั้นเอาน้ำ ยานี้ใส่ ทาทืน ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำถั่วพู ทาทืน ฯ

เป็นขามาน ยานี้ใส่น้ำหมากนาวทา ฯ คันบ่หาย ใส่น้ำมันทา ฯ

เป็นฝีในท้อง เอาเบนจาย ๗ ยอด ห้อมเกี่ยว ๗ ยอด ตำปั้นเอาน้ำแล เอาน้ำอ้อยใส่ แล้วยานี้ใส่ กินหาย ฯ คันบ่หาย เอาเข้ามิ้น รากไม้ส้มเห็ด มาหุง ยาดำตัดสะน่อย ยานี้ใส่กินทืน ฯ

ไอนัก เอายานี้ใส่น้ำพริกน้อย ขิงแคง เกือตัด กินหาย ฯ

เป็นมะโหกไส ไอแห้ง เอาบัวราทัง ๒ ทังต้นทึงรากใบ ฟักตากแห้ง แล้วเอาพริกน้อย ขิงแคง เกลือตัด มาหุงน้ำ ๗ บวย[๒] เอาบวย ๑ ยานี้ใส่ กินหาย ฯ

ไข้ดิ้น เอาเข้ามิ้น มาตำปั้นเอาน้ำสะน่อย ยานี้ใส่ แล้วเอาทาที่ต่อมคอหั้นทืนหาย ฯ

เลือดตกทวารทัง ๙ ก็ดี เอาบัวราขาวทังต้นรากใบ มาหุงด้วยน้ำ ๓ เอา ๑ น้ำผึ้งตัดสะน่อย ยานี้ใส่กิน ฯ คันบ่หาย จือซ้ำเอาน้ำห้อมเกี่ยว พริกน้อย ขิงแคงตัด เกลือตัด ปั้นกิน แล้วเอาชักฝ่าตีนฝ่ามือทืน หายคำแล้วแล ฯ วิธียาแก้ ๕ ต้น ซ้ำค่านี้แล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑๒-๑๕)

{ยาปกผีตืน}

"จักส้างยาพากอันชื่อว่าปกผีตืนนั้นแล หื้อเอาเกียวคาพู้บาท ๑ เชนดำซีก ๑ ตำผง เอาห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ใช้ทืน เอาคาถาอันนี้สรูปว่า วิเสฏฺโฐ มญฺชวิเยยฺโย สวนิโย จ พินฺธุ จ อวิสจ คมฺภิโร นนฺทสิโส เอตํ อฏฺฐงฺค สมฺปนฺโน พฺรหฺมสโรติ วุจฺจเร ฯ ดั่งนี้ ๓ ที ๗ ที ดีนักแล ฯ ใช้ได้สันนิบาตบ้าวิน ไข้ดิ้นนั้น ใส่เหล้า น้ำร้อน กินลูบนวดชักตีนมือ หายลมเสี้ยงแล ฯ อย่าสาธารณ์[๓] แลเนอท่านเหย ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๒๑)

---

[๑] น้ำมิ้น – น้ำผึ้ง (มิ้น – ผึ้งชนิดหนึ่ง มีขนาดเล็ก)

[๒] บวย – กระบวย

[๓] อย่าสาธารณ์ – อย่าทำเป็นของสาธารณะ (ในที่นี้หมายถึงไม่ควรเปิดเผยตำรับยานี้มากเกินไป)

{ยาปกขอนผีลุกเป็นคน}

"ยาปกขอนผีลุกเป็นคน พาก ๑ ชื่อว่าปกขอนผีลุกเป็นคนว่าอั้น หื้อเอาแก้เมืองเพียง ชีพุกลาย พิดเทาะ รางเย็น รากช้างเผือก รากผักหวาน เสมอเพ็ก เกี่ยวคา จันทน์หอม จันทน์แดง เครือเขามวก ชีลาย หวานรองทอง ค่านี้ฝนหื้อกินแล ฯ*

แม่นว่าพองทังหน้าก็ดี สันนิบาตกับก็ดี เป็นเสลดแลคางกับ ปากบ่ได้ก็ดี หื้อยังยาพากนี้แล สีไคล คานห่อเข้าหื้อกินเทอะ ฯ

พากนี้ดีแท้แล ชื่อว่ายอดพระญายา สัพพะสันนิบาต ไข้หนาว ได้เสี้ยงแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๕๘)

{ยามุลละแวง}

"ยามุลละแวง คำไทว่าไม้คางนั้นแล ฯ เอารากมันมาแช่น้ำเยี่ยววัวดำปลอดไว้เดือน ๑ ๓ เดือนก็ดี ไว้ (เป็น) ยาห้ามพิชชุอันแล ฯ

เป็นฝีสุกดำแดง ตุ่มในท้อง มะเร็งลามแดง พิสโบ้งงู..เสือหมีหมา พิสทังหลายฝูงนี้ฝนใส่น้ำมิ้น เหล้า มันงา กินพร่องทา หายพิสเสี้ยงแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๒๔)

{ยาสรีบัวบาน}

"สรีบัวบาน หื้อเอาพูเลย ๕ บาท ขิงแคง ๕ บาท ตานฟัก ๕ บาท เครือเขาขม ๒ บาท เขาแดง ๒ บาท เครือเขามูก ๒ บาท ดีปลีบาท ๑ ดอกจันทน์บาท ๑ ผิ่นหิงบาท ๑ มาฟักตำกับกัน ปั้นเป็นลูกไว้ ใช้กินตามสัพพะพยาธินั้นก่อนชะแล ฯ

อันว่าลมทังหลายนี้ เจ็บท้อง เจ็บแอว เสียบอก เสียบ้าง ได้ซ้ำแท้แล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๑๒)

{ยาแสนนางมาหา}

"ยาแสนนางมา หื้อเอาดอกคมเรือ ๓ ดอกดอกช้างน้อย เยียะอันเยียะเท่ากัน เอาคำผิว ๓ แผ่น บดเป็นผง เอาจันทน์ขาว ฝนใส่น้ำสุรา แล้วเอายาใส่ ปั้นเป็นลูกไว้แล ฯ เอาคาถาสรูปว่า "โอม นม พิง เทวยา ปวร ธนํ เมยฺหํ อิจฺฉยนฺต สพฺพทา ตมวเลโหสเยนฺติ รนฺติรา" แล้วแลเอาใส่น้ำพัด[๑] ครัวค้า ท่านหมไปหาท้าวพระญาหื้อพัดเสื้อผ้า ของฝาก ใส่หมากพลูหื้อกิน รักชู่ยิงชายแล ฯ"*

(หนังสือตำรายา น.๔๑)

---

[๑] พัด – ฟัด, พรม ?

{ยาปู่เถ้าคั้นช้าง}

"ยาปู่เถ้าคั้นช้าง คันเราจักส้างหื้อเอารากดองดึงร้อย ลูกผีเสื้อร้อย พิดพิวแดงร้อย ชุ่งชาลิงร้อย ชะค่านร้อย พริกน้อยร้อย ขิงแคงร้อย หมากเขือบ้าร้อย ยาค่านี้ซอยตากแห้ง แล้วอามาขั้วหื้อสุก แล้วตำเป็นผง แล้วไปเอาน้ำสุรา อันพอใส่ไฟเปลียวนั้น เอายาแช่ไว้ ๓ คืน แล้วเอาออกตากแห้ง แล้วซ้ำไปเอารากขัดมอน หลับมืน รากหมากแคว้ง หมากเขือแจ้ เอาเย่อัน ๓ ร้อย แล้วหุงเขี้ยวเอาหื้อพอผงยานั้นใส่จับ แล้วปั้นเป็นลูกไว้ ใส่น้ำสุรากิน แรงเน้อ เชื่อแล้ว ฯ ลูกอ่อนอายุบ่พอสิบปี ดูกดันไปคำแล้ว ฯ

กินแพ้พยาธิอันมีในตัวเราเสี้ยงแล ฯ มีมะโหก แลมะเร็งครุด ๒ จำพวก แลลมปักชะคาด ลมอัมมพาต เป็นลมเปี้ยด้อยกินก็หาย ฯ

แม่นว่าแค่งขาตีนมือคู้เหยียดบ่ได้ ใส่น้ำมันงา นวดหายแล ฯ ผู้ใดส้างยาพากนี้ไว้กับตัว ประเสิฏแท้แลเนอ ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๑๕-๑๖)

{ยาปัญจรี}

"ยาปัญจรี ไม้ขี้เหล็กต้น รากหมากดอกใบได้ชำ ตำผงตากแห้งไว้ ใช้ด้วยอุปเทส เพทเภสัชชะ ยาพยาธิคนทังหลายเทอะ ฯ*

ไข้ คั่งใหล หลงใหลนั้น เอาเกี่ยวคำ ตำใส่น้ำยาใส่แล้วเผาเหล็กสู่ ส้มจ่อมตัด กินหายแล ฯ

ไข้ ตาแดง เอาหลับมืน หุงยาตัดบาท ๑ กินหายแล ฯ

ไข้ บ่ชื่น นานหาย เอาใบชิวมาต้ม ยานี้ ขิงหอมตัด กินหาย ฯ

ผิว่าคนก็ดี วัวควายขนลุกขนปลิ้นขนพอง เอาเปลือกทอง รากหะ ฝนสาดจอดแลเกลือตัด ยานี้ใส่ กินหายแล ฯ ปัญจรีแล้วหนี้แล ฯ"*

(ARP-พิเศษ-๐๘๕ โหราศาสตร์ ตำรายา น.๒๑)

{ยาสุทธะแผ่นดินเย็น}

"จักส้างยาสุทธะแผ่นดิน เอาสะพันกา หัสสะคืน เครือเขาลอ ลมแล้ง ใบขี้เหล็ก ห้อมเกี่ยว เปล้าน้อย แลอันแลร้อย หมากข่าง พิดพิวทัง ๒ หมากข่างนี้ ๕ ร้อย ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๓๑)

{ยาทิพย์เมืองคน}

"(ยา) ทิพย์เมืองคน เอาสรีรองเมือง หนาดคำ ปอแดง ตำผง ใส่น้ำเข้าจ้าวกิน ฯ

สัพพะไข้ทังมวล ได้เสี้ยง ดีนักแล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๓๑)

{ยาสรีมูนกับหลวง}

"ยาสรีมูนกับหลวง พาก ๑ หื้อเอาผีเสื้อร้อย ๑ หัสสะคืนร้อย ๑ พิดพิวแดงร้อย ๑ พริกน้อย ขิงแคง มอนหมากบ้า มาปิ้งเสียหื้อสุกเสียก่อน จิ่งเอาหัวหอมเทียมสิ่งขั้ว ล้ำนั้นใส่เย่อันเย่ร้อย เอาห้อมเกี่ยวเป็นน้ำ ปั้นเป็นลูกไว้ค่าลูกพริกน้อยไว้ใช้เทอะ ฯ

คันเป็นสันนิบาต ไข้คั่งไคล้หลงไหล เอาหัสสะคืนมาหุง เอายานี้ใส่ ตบหัว ทาฝ่าตีนฝ่ามือ คั้นนวดหาย ฯ

คันเป็นสันนิบาตวินไปนั้น เอาสะดอยดำมาเผาไฟ แล้วมากิ้วลิวเอาน้ำ แล้วเอาชะค่านมาฝนตัด เอายานี้ใส่ กินหายแล ฯ

เป็นสันนิบาตคางกับ ปากบ่ได้ เอาชะค่าน ลมแล้ง มาต้มหุง เอายานี้ใส่ กินหาย ฯ

เป็นสันนิบาต กำตีนกำมืออยู่นั้น เอายานี้ใส่น้ำส้มจ่อม กินหาย ฯ

เป็นสันนิบาตกัดเขี้ยว กัดฟันอยู่นั้น บ่กินเข้าแลวินไปนั้น เอาอ้อยดำมาเผาไฟ ปั้นเอาน้ำ จือซ้ำเอาน้ำ ห้อมเกี่ยวตัด เอายานี้ใส่ กินหาย ฯ

ไข้หลับตาอยู่ทังคืนนั้น ไปเอาหย้าไควูทัง ๒ ต้มเอาน้ำ ยานี้ใส่ กินหาย ฯ

ไข้ร้อนเนื้อร้อนคิงนั้น เอาอ้อย รางคาว มาฝนตกน้ำหั้น แล้วเอายานี้ใส่ กินหาย ฯ คันบ่หาย เอาเท่ากลางใจไฟ สู่น้ำหั้น เอายานี้ใส่ กินหาย ฯ

ไข้แสบ ๒ ข้างนั้น หื้อเอาอ้อยดำ ปั้นเอาน้ำมัน ยานี้ใส่ กินพร่องทาพร่อง ฯ

คันว่าไปอาบน้ำมาแล้วหนาว หื้อไปเอาไม้ขี้เหล็ก รากไม้ช้างเผือก มาหุง เอายานี้ใส่ กินทึน ฯ

คันว่าตกต้นไม้ก็ดี วัวควายกวิดก็ดี เอายานี้ใส่น้ำอุ่น กินหาย คันบ่หาย เอายานี้ใส่น้ำพูเลย กินหาย ฯ บ่ก็ใส่น้ำเยี่ยววัวดำ กินหาย ฯ

คันว่าไข้ หัวเมานั้น เอาหลับมืน มาฝน แล้วเอายานี้ใส่ กินพร่องทาพร่อง ตบหัว หายแล ฯ

ไข้ เจ็บหัวนัก หื้อเอาลมแล้ง มาหุง เอายานี้ใส่ กินพร่องทาพร่อง หายแล ฯ

คันว่าหมากขบ งูตอด พิสนัก เอาน้ำเยี่ยวคนเป็นน้ำ เอายานี้ใส่ ทาที่เจ็บหั้นแล ฯ

คันเป็นหิดหลวง เอาน้ำเยี่ยววัวดำเป็นน้ำ ยานี้ใส่ ทาแล ฯ

ตีนมือเมื่อย เอาขิงมาบด เอายานี้ใส่ เอายอดบัวราตัด กินทาพร่อง ฯ คันบ่หาย จือซ้ำเอาหัวข่าตัดแถมน้อย ๑ กินพร่อง ทาพร่องทึน ฯ

มะเรงครุดดำขึ้น ๒ แก้มหูนั้นก็ดี ขึ้นพายซ้ายชื่อว่าสันนิบาตแล ขึ้นพายกวา[๑] ชื่อว่าสะดวงแล ฯ เจ็บหัวอกขึ้นพายหน้า ชื่อว่ามะเรงครุดตัวแม่แล ขึ้นพายหลัง ชื่อว่ามะเรงคุรดตัวพู้แล ฯ ขึ้นพายกวา ทึงท้องน้อย ชื่อว่าเกี่ยวแล หื้อเอาเครือน้ำเต้าป่า แลหัสสะคืน ฝนใส่น้ำยานี้ ทานวดแล ฯ

หากอยู่หากปากบ่ได้ เท่าอมลิ้นอยู่ เอารากไควูทัง ๒ รากปานเถื่อน ฝนยานี้ใส่ กินทึน ฯ

เป็นมุตตะขึด เอารากผักดีด รากผักหวาน หัสสะคืน เย่อันเย่บาทหุง เอายานี้ใส่กิน ฯ

ไข้ พองตีนมือ หน้าตานั้น เอายานี้ใส่น้ำเท่ากลางใจไฟ กินพร่องลูบพร่องทึน ฯ

ไข้ เจ็บเนื้อเจ็บคิง เอารากขี้เหล็ก ลมแล้งหุง ใส่ยานี้ กินแล ฯ

---

[๑] พายกวา – ด้านขวา (กวา-ขวา)

อยู่ดีแลท่าวลืมคิงไปนั้น เอายานี้ใส่น้ำอ้อยดำ กินแลลูบทึน ฯ

เป็นหำพอง เอาเปลือกเดิ่งกา เข้ามิ้น ใส่ด้วยกัน ยานี้ใส่ กิบลูบทึน ฯ

เป็นขามาน หื้อเอาธุงควาง มาฝนตกน้ำหั้น เอายานี้ใส่ กินลูบแล ฯ

แม่ยิงออกลูกแหบ่ตก เอาขิง ตำด้วยยานี้ ทาท้องน้อยหั้น ตก ฯ คันบ่ตก ใส่น้ำเดื่อป่อง กินลูบทึนฯ

เลือดดังตก เอาหัสสคืน แลห้อมเกี่ยว ต่ำปั้นเอาน้ำมัน แล้วเอายานี้ใส่ กินทึน ฯ คันบ่แขว เอาหัสสะคืน ห้อมเกี่ยว ชะค่าน ฝน ยานี้ใส่ กินหาย ฯ

คันเป็นลมสะคุนเสียบ หื้อเอายานี้ใส่น้ำเข้าจ้าว กินทึน ฯ

คันเป็นลมค้นเมื่อย เหน็ดไปอยู่เยือกๆ นั้น หื้อเอาพริกน้อย ขิงแคง ฟันผักกาด บดด้วยยานี้ ใส่น้ำมันงาดำ ทานวด หายแท้แล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๓๔ ตำรายา น.๒๕-๒๗)

{ยาทสมูน}

“จักส้างยาทสมูล หื้อเอาหัสสะคืน พิดพิวทัง ๒ เปล้าทัง ๒ ดีงัวว่า ผีเสื้อ หัวชะไคร พูลิง ดองดึง เท่ากัน ตำเป็นผงไว้ใช้เทอะ ฯ แก้สัพพะลม ดีนักแล ฯ

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๓๑)

{ยามหาพิส ๕ ต้น}

“จักส้างยามหาพิส ๕ ต้น เอาชีพุกลาย รากผักหวาน ง้วนตากหงาย เครือน้ำเต้า ขัดมอนน้อย ดินหวาน สมกันไว้ใช้สัพพะทังมวล ดีนักแล ฯ”*

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๓๑)

{ยาแสนลมค้าน}

“จักส้างยาแสนลมค้าน เอาพิดพิวแดง พิดพิวขาว ใบอี่ลุม ๒ พัน ขิงแคง ๒ พัน ชะคร่าน เปล้าหลวง เปล้าน้อย บัวรา หัสสะคืน ใบหนาด ชุ่งชาลิง ใบหมากข่าง ๕ ร้อยชู่อัน ยาทังมวล ตำเอาน้ำไว้ น้ำอ้อยดำ ฝนหิ่งตัด ปั้นเป็นลูกไว้ จำเรินกิน หายแล ฯ เจ็บท้องถ้านพอให้อยู่นั้น เอาขี้ควายอันใหม่ เท่าปลายก้อย เอาห้อมเกี่ยวยอด พูเลยแท่ง ๑ หินขาว ๓ ก้อน เผาหื้อแดง สู่น้ำยานั้นหื้อกิน หายแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๓๙)

{ยาแพ้สงสาร[๑]}

“ยาแพ้สงสารนี้ เอาง้วนตากหงาย ฟักขม ค้องเขาเขียว ตำเป็นผงไว้ สัพพะพยาธิได้เสี้ยงแล ใส่น้ำอุ่นกิน ใส่น้ำหม้อหนึ่งกินแล ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๒๐)

---

[๑] แพ้ – ชนะ (แต่ในที่นี้อาจเป็นคำว่า “แก้” ก็ได้ เพราะ “พ” และ “ก” เขียนคล้ายคลึงกัน มีความหมายทั้งสองคำ

{ยานัตถุ์เสียงดี}

“ยานัดเสียงดีนี้ เอาแก่นจันทน์ทัง ๒ สะเอม ดีปลี พิดพิวแดง หัสสะคืน เท่ากัน จันทน์น้อยสะน่อย บดอ่อนๆ เอากิน เสียงดี ฯ” (หนังสือตำรายา น.๒๔)

{ยานัตถุ์พระญาลังกา}

“ยานัดพระญาลังกานี้ เอารางคาว พูเลย พริกน้อย ขิงแคง หอมเทียม ผีเสื้อ ใบข่อย ใบหนาดหลวง คราบพุ้งกวาว ๗ ตัว เข้ากม ๗ เผียด บดกับกัน แล้วเอาเยี่ยววัวดำตั้งเขี้ยวสูนยา ตากแห้ง แบ่ง ๒ ส่วน ๑ เอาพริกจอมค้าง ชั่งเท่า[๑] ตำใส่ไว้สูบ หายพยาธิลมชู่อันแล ส่วน ๑ ชั่งเท่าสะเอม บดใส่กัน สูบหาย เสียงดีออก ฯ จักส้างยาหื้อปูชาเบี้ยพัน ๓ หมากพัน ๓ รำแดง รำขาว เข้าตอกดอกไม้ เทียน ๘ คู่ ปูชาแล้วบดวันอังคาร หว่ายหน้าเมือวันออก ส้างหื้อร่ำพึงถึงพระญาลังกาก่อนเทอะ ดีแล ฯ”*

(หนังสือตำรายา น.๒๔-๒๕)

{ยาแรง}

“ยาแรง เอาพิดพิวแดง แกนขี้เหล็ก แกนลมแล้ง แกนหวานหมอน เท่ากัน แช่น้ำพังคาไว้พอเดือน มีกำลังแรง มีวัณณะงาม หาพยาธิบ่ได้แล ฯ”* (หนังสือตำรายา น.๒๕)

{ยาอายุวัฒนะ}

“ยาอาวัฑฒนะ หื้อเอาดีปลี ๖ บาท ขิง ๗ บาท พริก ๕ บาท ไกรสรดอกบัวนาก ๕ บาท ผีเสื้อ ๓ บาท ลูกผักหวานสองบาท ชะเอมบาท ๑ บดด้วยน้ำผึ้ง น้ำอ้อย ไว้จำเรินกินวัน ๓ เทื่อ พอ ๓ เดือนบ่ขาด เสียงดีนัก ลมร้อย ๘ จำพวกก็หาย มีปัญญามาก ขึ้นใจหนังสือก็ได้ วัณณะเนื้อตนก็งาม กำลังก็มี คันกินแล้วไควก็แขงนักแล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๗๔-น.๒๒-๒๓)

{ยาอายุวัณณะ}

“อายุวัณณะ เอาชุ่งชาลิง ๒ บาท ดีปลี ๒ บาท เหนี้ยวหมู ๒ บาท พริกน้อย ๒ บาท หมากพิน ๓ บาท เปลือกหมูน้อย ๕ บาท ลูกหมากข่าง ๕ บาท ขั้วหื้อไหม้เสียก่อน ค่านี้มาสูนกัน ตำผงแล้วหุงเอาน้ำมันงา เขี้ยวแล้วเอายานี้หนุกหื้อขุ้น แล้วเอาฝนใส่ หนุกหื้อเข้ากัน แล้วใส่ไห บ่มไว้เยเข้าหื้อเพอเดือน แล้วเอาออกมากินเย่วันเย่น้อย มีวัณณะเนื้อตนยืนแล ฯ

พาก ๑ เอาหวดหม่อนทังต้นทังรากทังใบ มาฟักตากแห้ง ตำผงไว้ แล้วกาฝากยานั้นหื้อเอาหุง เขี้ยวน้ำ ๓ บวย เอาบวย ๑ แล้วฝนยานั้นลงหนุก แล้วปั้นเป็นลูกไว้ใช้เทอะ ฯ

---

[๑] ต้นฉบับเขียน ชั่งท่อ (ชั่งทอก) ปรับเป็น ชั่งเท่า – ชั่งให้ได้น้ำหนักเท่ากัน

สัพพะพยาธิ เจ็บหัวปานจักแตก เอาฝนยานี้ใส่น้ำจริง ตบก็หายแล ฯ
จักขายของค้า ฝนยาผูกกับแจ่งเสื้อเรา ไปขายพลันตกแล ฯ
เจ็บหัว ใส่น้ำขิง ทาคั้นด้วย หายแล ฯ
เป็นเยี่ยวขั้น ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ
เป็นเยี่ยวป่วง ใส่น้ำดีปลี กินหายแล ฯ ยาพากนี้ วิเสสแท้แล ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา น.๒๗-๒๘)

{ยาผงเหลือง}

“ยาผงเหลือง คันจักส้างหื้อเอาพูเลย ๕ ชาบ เข้าหมิ้นขัน ๑ เปลือกขี้เหล็กขัน ๑ เปลือกมูกขัน ๑ พริกน้อยบาท ๑ ฝี่นหิงบาท ๑ ฟักตำกับกัน ปั้นไว้ใช้กินก่อนเนอ อาวเหย ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๑๒)

{ยาผงขาว}

“ยาผงขาว หื้อเอาชะค่านขัน ๑ แกนอ้อช้างขัน ๑ แกนขี้เหล็กเทสขัน ๑ ดีปลีซีก ๑ บัวราดำขัน ๑ บัวราขาวขัน ๑ ฯ สัพพะทังมวลตำผง ปั้นไว้ใช้กินตามดั่งอันผงขาวนั้นก่อนเทอะ ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา น.๑๒)

{ยาผงดำ}

“จักส้างยาผงดำ หื้อเอาใบสะเลียม ดีงัวว่า บวนหมิ้น..ดำ ฝอยลม รากดีด ฟาแป้ง เขารอ พริกน้อย ขิงแคง เท่ากัน ตำผงไว้ใช้เทอะ ฯ กิ้วท้องทังวันทังคืน ไข้สันนิบาต คั่งไหล ก็ได้ เป็นผีมิงก็ดี เสือหมีผีป่าจักแขบขบ งูตอดแมงป่องถูก ผอมผีกิน รากเลือด รากลม เป็นบ้าหมู ลมปักชะศาด อัมมพาต ลมสะคุนก้าม แทงขึ้นอกก็ดี เป็นไส้แห้ง ไส้พอง ผอมเหลือง ไข้สันนิบาต มักหลับมักนอนก็ดี แห้งสบแห้งปาก ปากบ่ออก แม่มานก็ดี ยานี้ ใส่น้ำอุ่นกิน ไข้ร้อน ใส่น้ำฝนกิน มะโหก รูดังผง ยานี้ตัดพริกน้อย ขิงแคงกิน ฯ บ่หาย ใส่น้ำส้มหมากชิว ขิงแคง ห้อมเกี่ยวคำ มาแช่ยานี้ ใส่ ตบคระหม่อมหัวเทอะ ฯ”

(ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๙)

[ยารักษาอาการเจ็บป่วยจากอุบัติเหตุ และอาการอื่นๆ]

{ยาแขนหัก-กระดูกหัก}

"ยาแขนหัก เอาหย้าแหลงหนู สานจอด ตำกับน้ำมันหมู อ้อยสักหน่อย หมกคอบหายแล ฯ"

"ยาดูกหัก หื้อเอาใบง้วนหมู ผีเสื้อ เข้ามิ้น พูเลย ภันผักกาด ขิงแคง ตำเอาน้ำมันหมูตัดสะน่อย หมกไฟอุ่น แล้วเอาคอบเทอะ ดูกติดกันมาแล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ น.๘)

"ยาดูกหัก เอาดีวัวดำ กากอก น้ำเข้ามวก เท่ากัน ตำใส่น้ำมันมันหมู หมกคอบ[๑] แล ฯ พาก ๑ เอารากกาเกิด เข้ามิ้น เท่ากัน ตำใส่น้ำมันหมู หมกคอบแล ฯ

ยาดูกหักค้นก็ดี แค่งขาหักก็ดี ชุมันกินหื้อเอาไม้หมากมื่น เข้ามิ้น ตำใส่น้ำมันหมู หมกคอบ หายแล ฯ ขันตั้งร้อย ดอก ๑ แลฯ

ยาแขนหักขาหัก เอาหย้าแหลงหนู สานจอด ตำกับน้ำมันหมู อ่อย[๒] สักหน่อย หมกคอบ หายแล ฯ

ยาดูกหัก หื้อเอาใบง้วนหมู ผีเสื้อ เข้าหมิ้น พูเลย ฟันผักกาด ขิงแคง ตำ เอาน้ำมันหมูตัดสะน่อย หมกไฟอุ่น แล้วเอาคอบเทอะ ดูกติดกันมาแล ฯ"

"ดูกหัก จักยานั้น พาก ๑ หื้อเอาตองง้ม[๓] แลตำแหลว[๔] ใส่น้ำมันงาก็ดี น้ำมันเนื้อก็ดี สูนกับกัน หมกไฟ เอาคอบที่เจ็บหั้น หายแล ต่อกันมาแล ฯ ขันตั้งหื้อมี ๓ ร้อย ๓ บาท..เรียนแต่ครูมาเป็นฉันนี้แล หื้อมีเบี้ย หมาก เข้าเปลือกเข้าสาน เทียนสี่คู่ หมากพลู กล้วยอ้อย พร้อมแล้วยอหื้อตัวยาแล ฯ ขันตั้งขืน บ่ได้กิน เรียนแต่ครูมา เป็นฉันนี้แล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๘)

{ยาแก้พิษงู}

"ยาแก้พิสูงตอด จักแข็บ เอาหนาดจิง รากเลา ต้มกิน ฯ

ยาแก้พิสูง พาก ๑ เอาหย้าแฝก ฝนใส่กิน สะน่อยแล ฯ

แก้พิสูง พาก ๑ เอาหันแดง ต้มกิน ใส่ปากบาด บ่ทันต้มก็หื้อเคี้ยวกินทังดิบเทอะ ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๙๘ ตำรายา น.๖)

---

[๑] คอบ – พอก

[๒] อ่อย – โปรย, เติมลงไปเล็กน้อย

[๓] ตองง้ม – ใบตองที่โน้มงอลง

[๔] แหลว – เหลว, ละเอียด

{แมลงสัตว์กัดต่อย}

"คันว่าสัตว์ตัวมีพิสขบ คือว่างู เสือ หมี หมา สัพพะตัวพิสขบนั้น หื้อเอาตองเท่าเผาไฟ บดอ่อน เอาน้ำมันงาตัด ทาดีแล ฯ

งูตอด หื้อเอารากคอมค่อ ฝนใส่ใบไม้มัน ตำคอบแล ฯ

งูตอด หื้อมนต์คาถา ๕ บทนี้เป่าเสก่อน ว่า โอม นลนฺเตหํ สฺวาหาย ๗ ที เป่า โอมรูดิ ตนุ สฺวาหาย ๗ ที เป่าแล้วเยียะใส่ยาเทอะ เอาขี้ชิ่งดิน แช่ ใส่น้ำกิน เอาข่าแคง ตำปั้นเอาน้ำ ทาดีแล ฯ"*

(หนังสือตำรายา น. ๒๕)

{ตะขาบกัด}

"ตักแข็บขบ สัพพะตัวพิสขบ เอาดูกกาแก ฝนใส่แล ฯ"

(หนังสือตำรายา น.๒๗)

{ยาออกลูกง่าย}

"ออกลูกง่าย ไปพลีเอารากขัดมอนต้น พอยแล้ว ดก[๑] คำเดียวหื้อได้ ผ่อดู คันหันรากมันเป็นสองแง่มไว้ เป็นยิง ฯ คันมีรากเดียวนั้นเป็นผู้ชายแล ฯ คันได้แล้วเอามนต์อันนี้สรูปต้นยานั้น ปักเกล้าผมไว้เทอะ สรูปด้วยมนต์อันนี้ว่า ขันดูเวนดู ว่า ๓ เที่อ แล้วจือว่า พฺรหฺมสุทฺโธ มหาสุทฺโธ ฯ ลำบาก ใจร้าย ใส่น้ำอุ่นกินแล ฯ"

(CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา น.๑๐)

{ยาออกลูกยาก}

"ออกลูกยาก เจ็บหัว เอาพิดพิวแดงบาท รางคาวบาท ซู่ชะเลง (ซุ่งซาลิง) บาท พริกน้อยเฟื้อง ขิงแคงเฟื้อง บดไว้ ใส่น้ำอุ่นกิน ฯ"

(หนังสือตำรายา น.๑๓)

{ยาเขี้ยวหมั้น}

"ยาเขี้ยวหมั้น หื้อเอาไควงูทัง ๒ มาเผาเป็นดั่ง หวดเอาน้ำมาหุง แล้วเอาใบผีเสื้อทังต้นทังรากมาฟัก แล้วตำ แช่น้ำหวด เอาหุงเขี้ยวเอาด้วย..ไว้แล้ว คันลุกมามือจือสบจือทุกวัน หมั้นแท้แล ฯ"

(ARP-พิเศษ-๐๗๓ น.๒๙)

{ไฟไหม้}

"ไฟไหม้ ยาทานี้เอาดีควาย ฯ พาก ๑ ฝนรากส้มป่อย ใส่น้ำเข้าอาน ทาแล ฯ"*

(หนังสือตำรายา น.๒๘)

{แมลงคาเข้าหู}

"แมลงคาเข้าหูนี้ เอาหัวเหนี้ยวหมู ตำเป็นน้ำหล่อ ออกมาแล ฯ"

(หนังสือตำรายา น.๒๘)

---

[๑] ดก – หลก (ถอน)

{ตาฟางต่ำ[๑]}

“ตาฟางต่ำ เอาดีกบ บดด้วยน้ำผึ้ง ทา ๓ เดือนดับ ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๒๑)

{ตามืดตาต้อ}

“ตามืดนี้ หื้อเอาเขี้ยวอุ้น (อ้น) ฝนใส่น้ำหมากนาว ทาแล ฯ
ตาต้อนี้ หื้อเอาปลายเขากวาง ฝนใส่ หายแล ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๒๑)

{กินง้วนสาน}

“ได้กินง้วนสานนี้ หื้อเอารากดีด รางพิ่ง รากตางต่อ รากหอมบ้าน ต้มเขี้ยว พริกน้อย ขิงแคง บดอ่อนตัด สะน่อยแล กินแล ฯ ยาอาบนี้ เอาพูเลย กล้วยตีบ กล้วยงวนน้อย หนาดตายแขวน ต้มอาบแล ฯ”

(หนังสือตำรายา น.๒๓)

****

[๑] ตาฟางต่ำ – ตาฝ้าฟาง โดยเฉพาะตอนที่หัวค่ำหรือแสงน้อยจะมองไม่ค่อยเห็น

บรรณานุกรม

จีรเดช มโนสร้อย และคณะ. **ศัพทานุกรมชื่อโรคในล้านนา.** เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและพัฒนาวัตถุดิบยาเครื่องสำอางและผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

ชวนากร จันนาเวช. **ตำรายา วัดท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**. มหาสารคาม: โครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓.

สถาบันการแพทย์แผนไทย. **ประมวลทฤษฎีการแพทย์แผนไทย เล่ม ๑ พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย.** กรุงเทพฯ: กรมการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๗.

เรี่ยม ศรีทองเพชร. **ตำราเวชศาสตร์ (ยาโบราณ) จากสมุดข่อย**. พระนครศรีอยุธยา: หอศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๓๑.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง.** เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๗.

สำนักงานการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณคดีโบราณชาติพันธุ์. **หนังสือตำรายา.** มณฑลยูนนาน : สำนักงานการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณคดีโบราณชาติพันธุ์ ๑๙๘๖.

Viggo Brun and Trond Schumacher. **Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand.** Bangkok: White Lotus, ๑๙๙๔.

http://www.culture.cmru.ac.th/manuscript_database/
(ฐานข้อมูลคัมภีร์ใบลาน พับสา และเอกสารอักษรตระกูลไท สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่)

****

ภาคผนวก

(ตัวอย่าง คัมภีร์ตำรายาสมุนไพรไทลื้อ-ไทขึน)

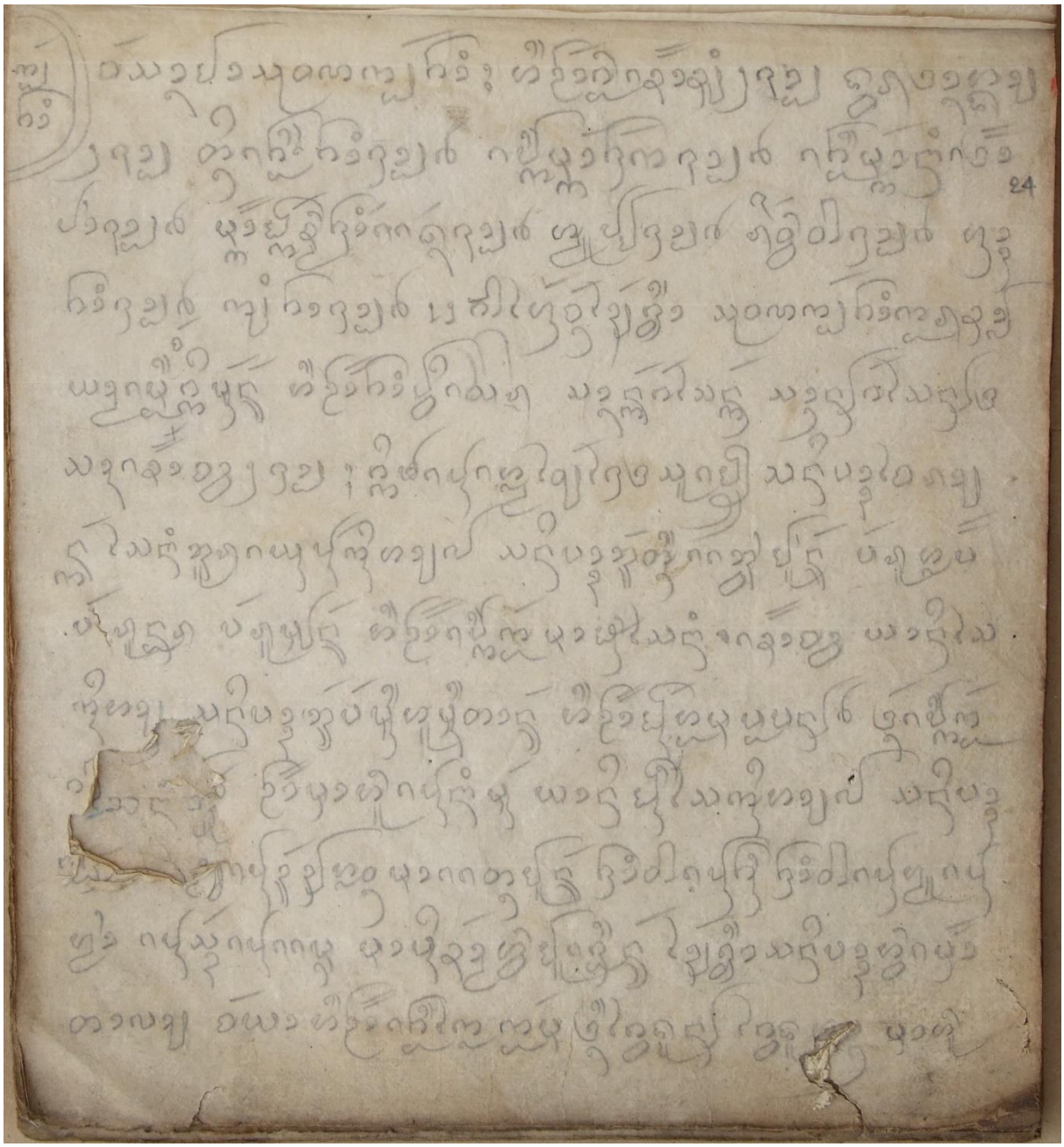

ARP-พิเศษ-๐๒๗ ตำรายา

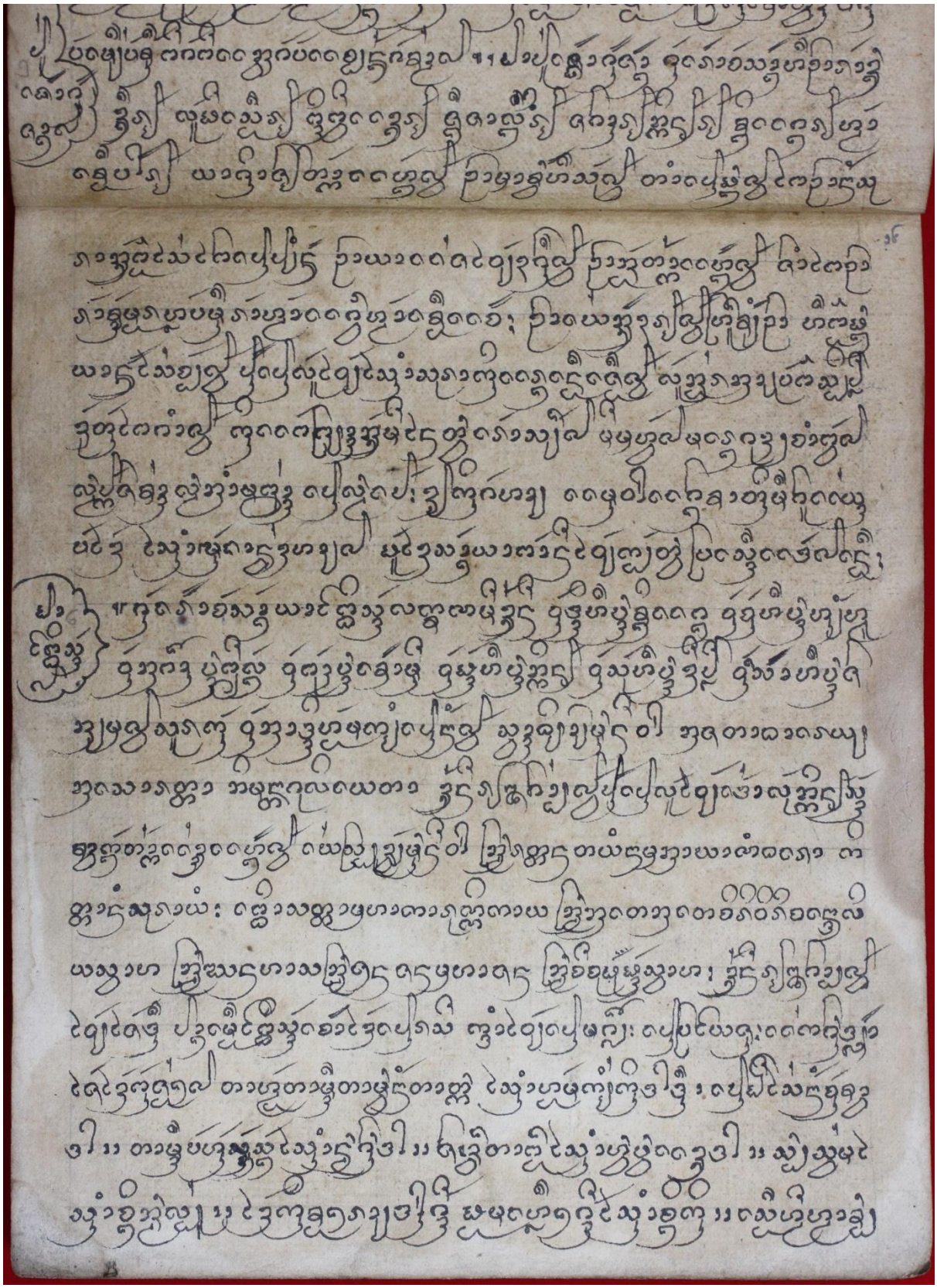

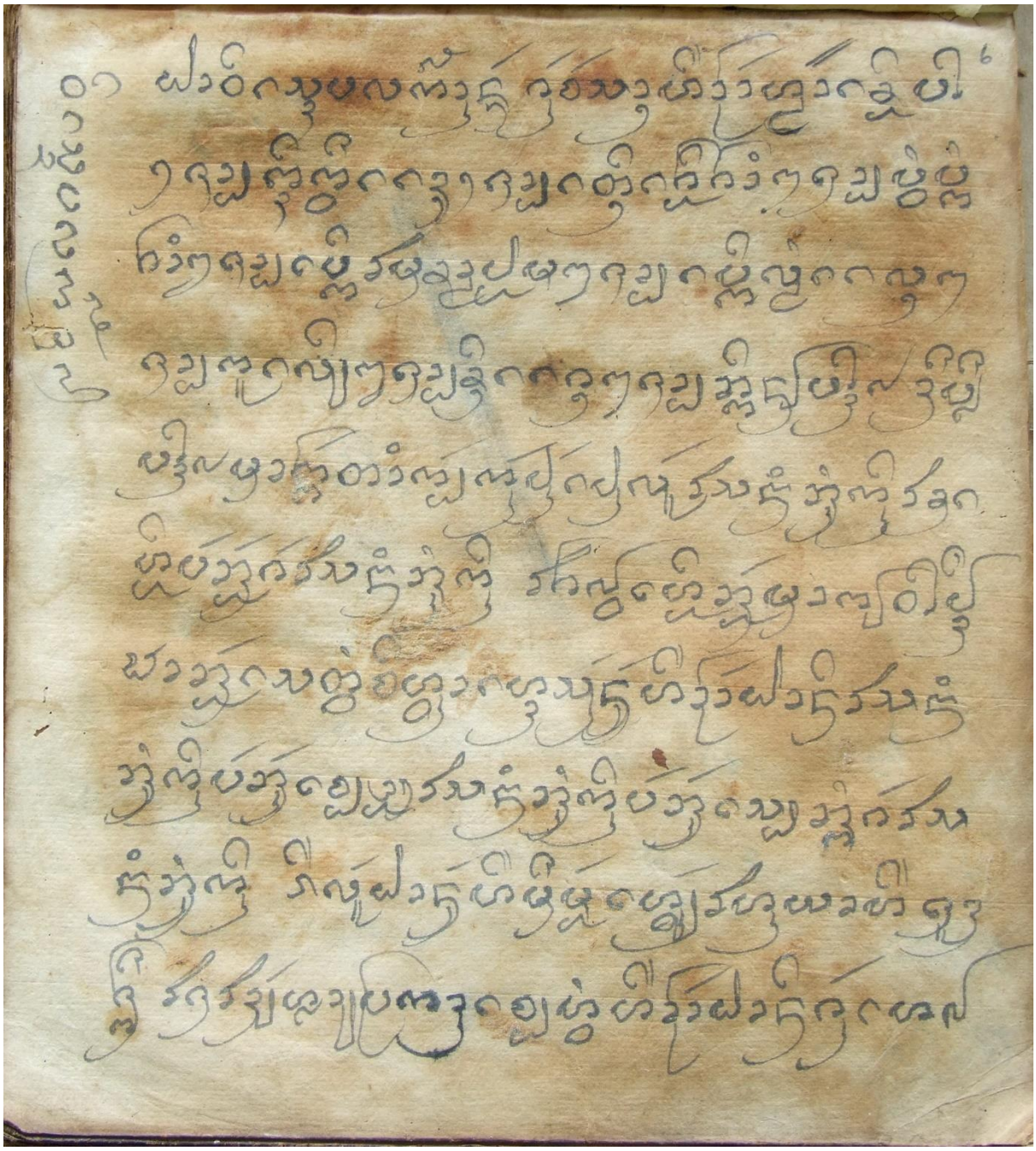

ARP-พิเศษ-๐๔๓ ตำรายา

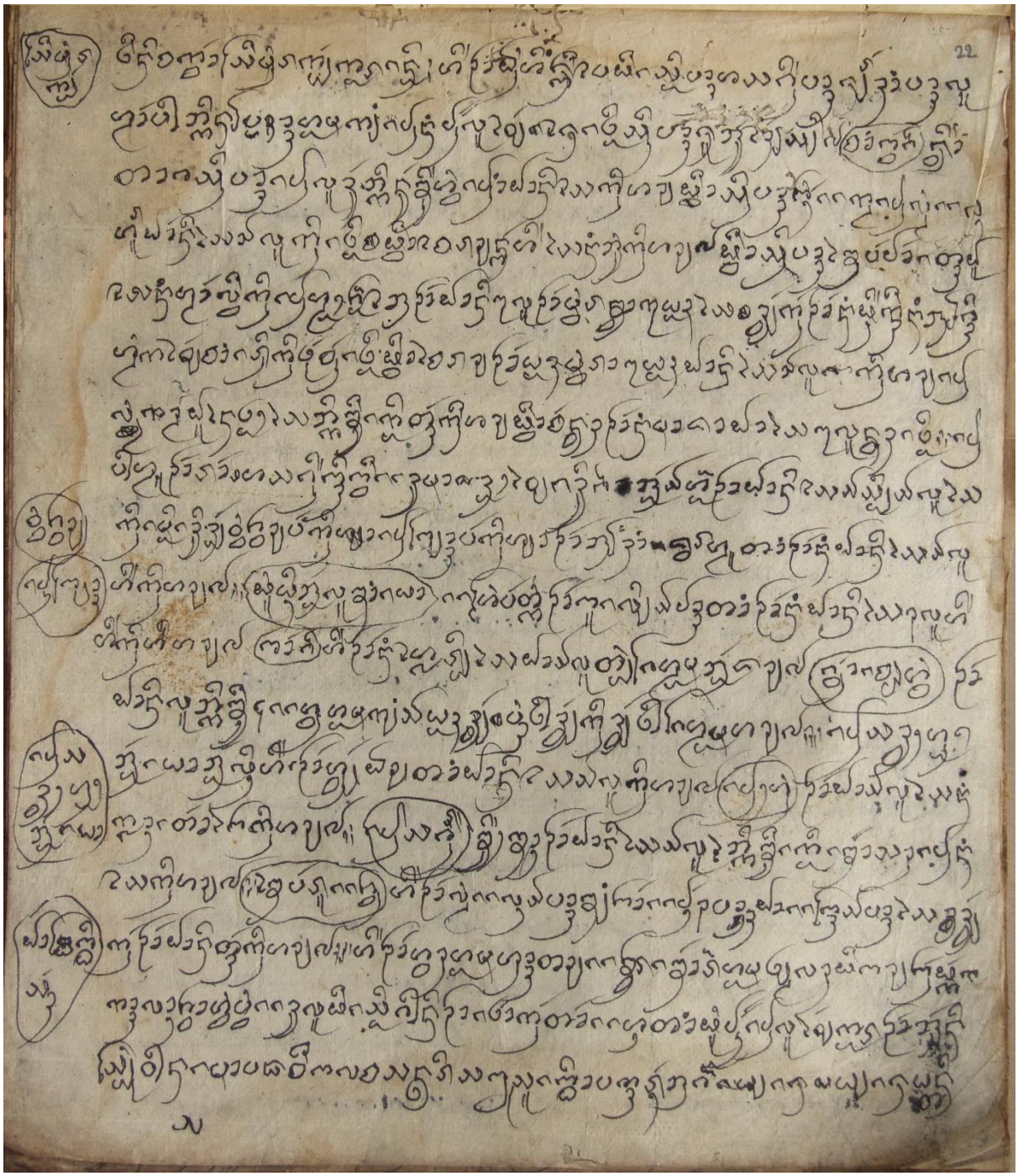

ARP-พิเศษ-๐๕๑ ตำรายา

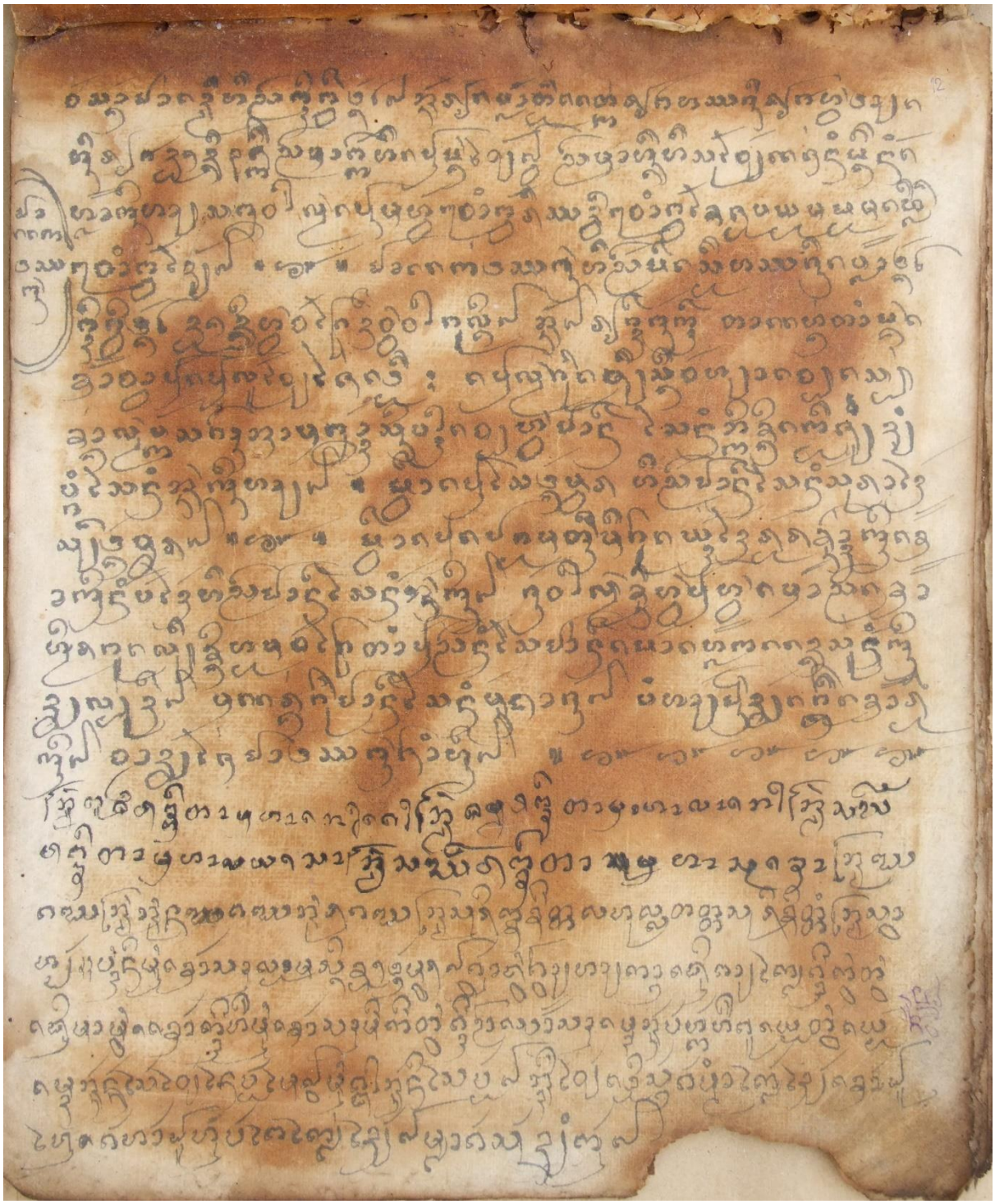

ARP-พิเศษ-๐๕๘ ตำรายา

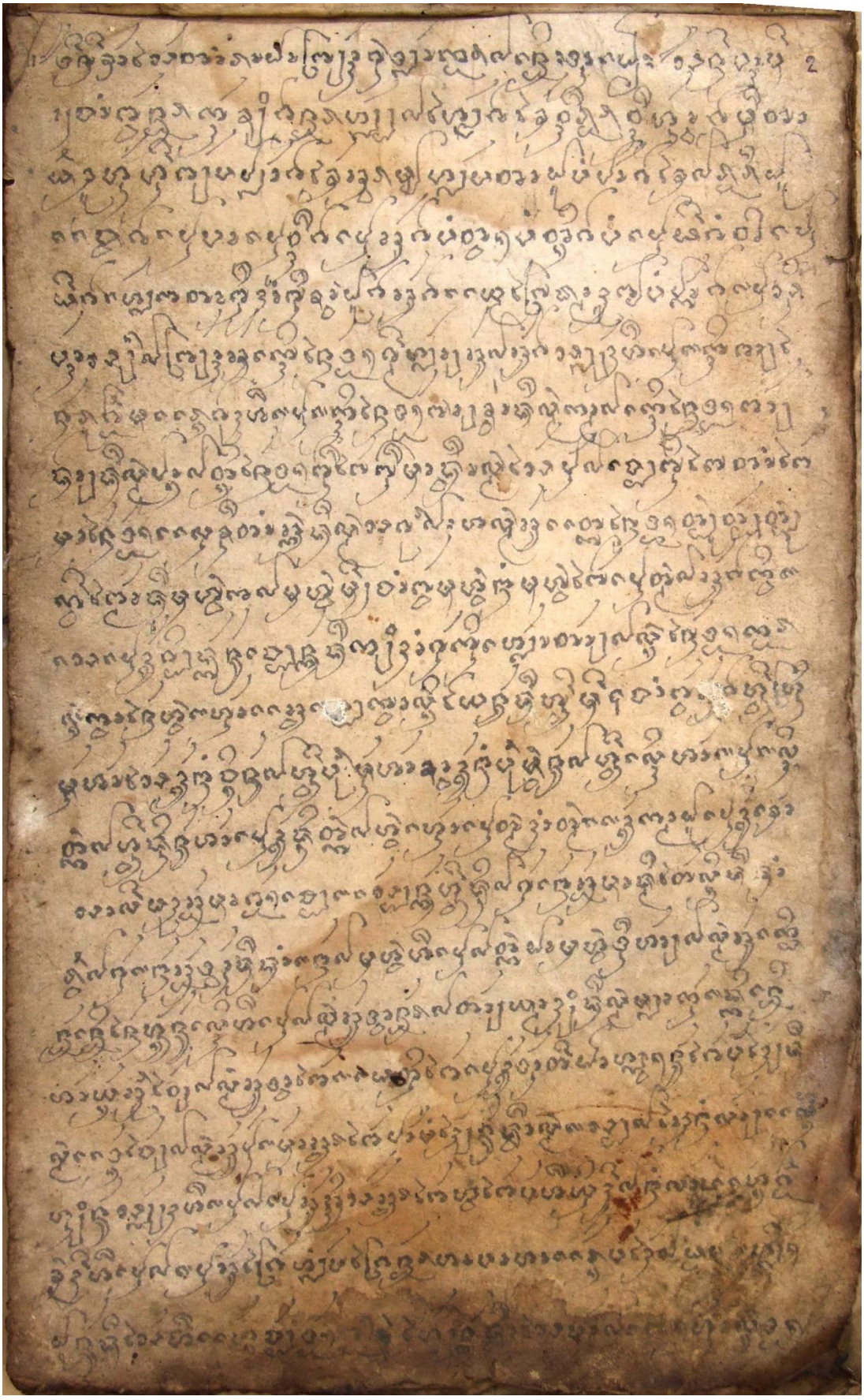

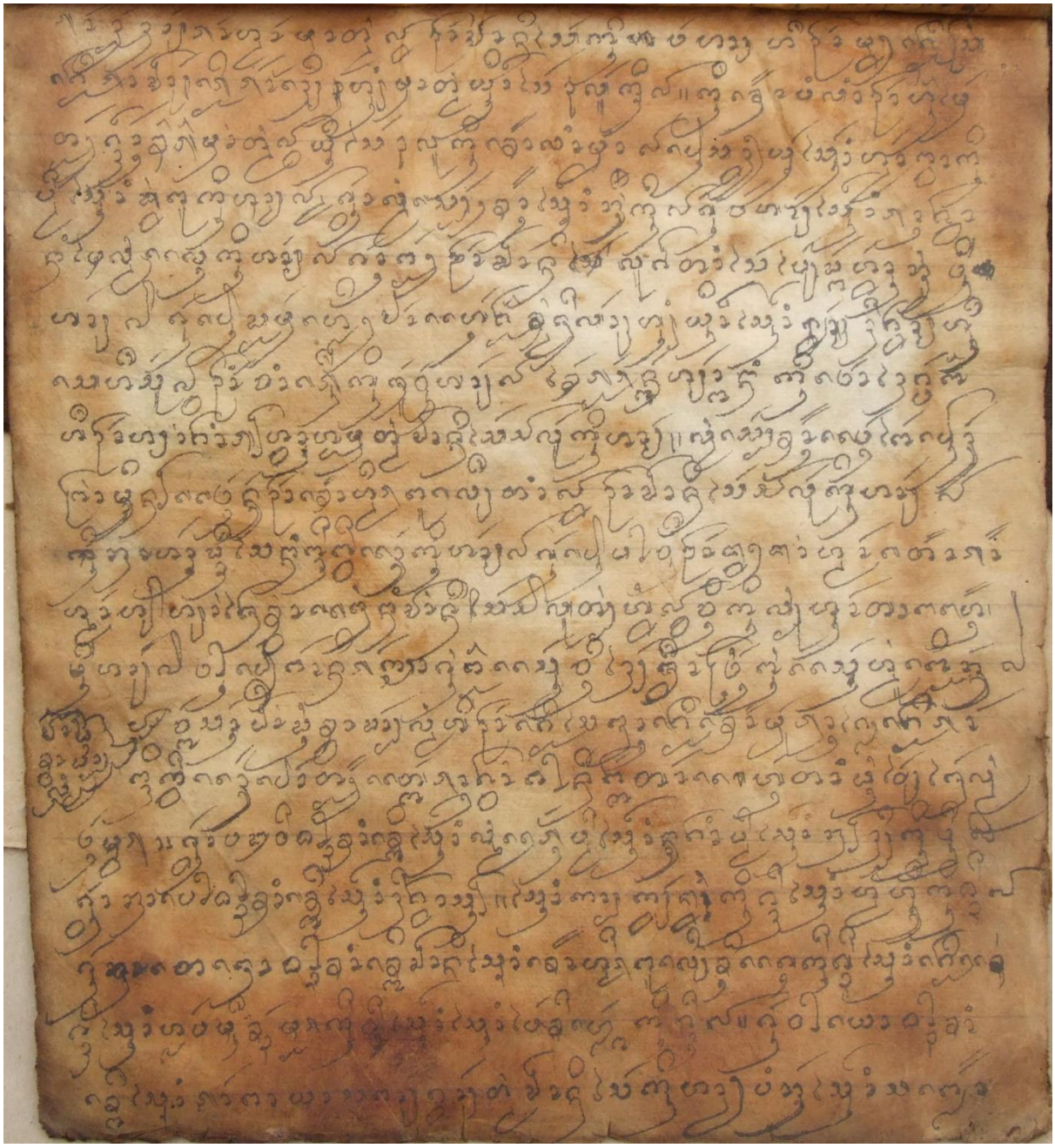

ARP-พิเศษ-๐๗๓ ตำรายา

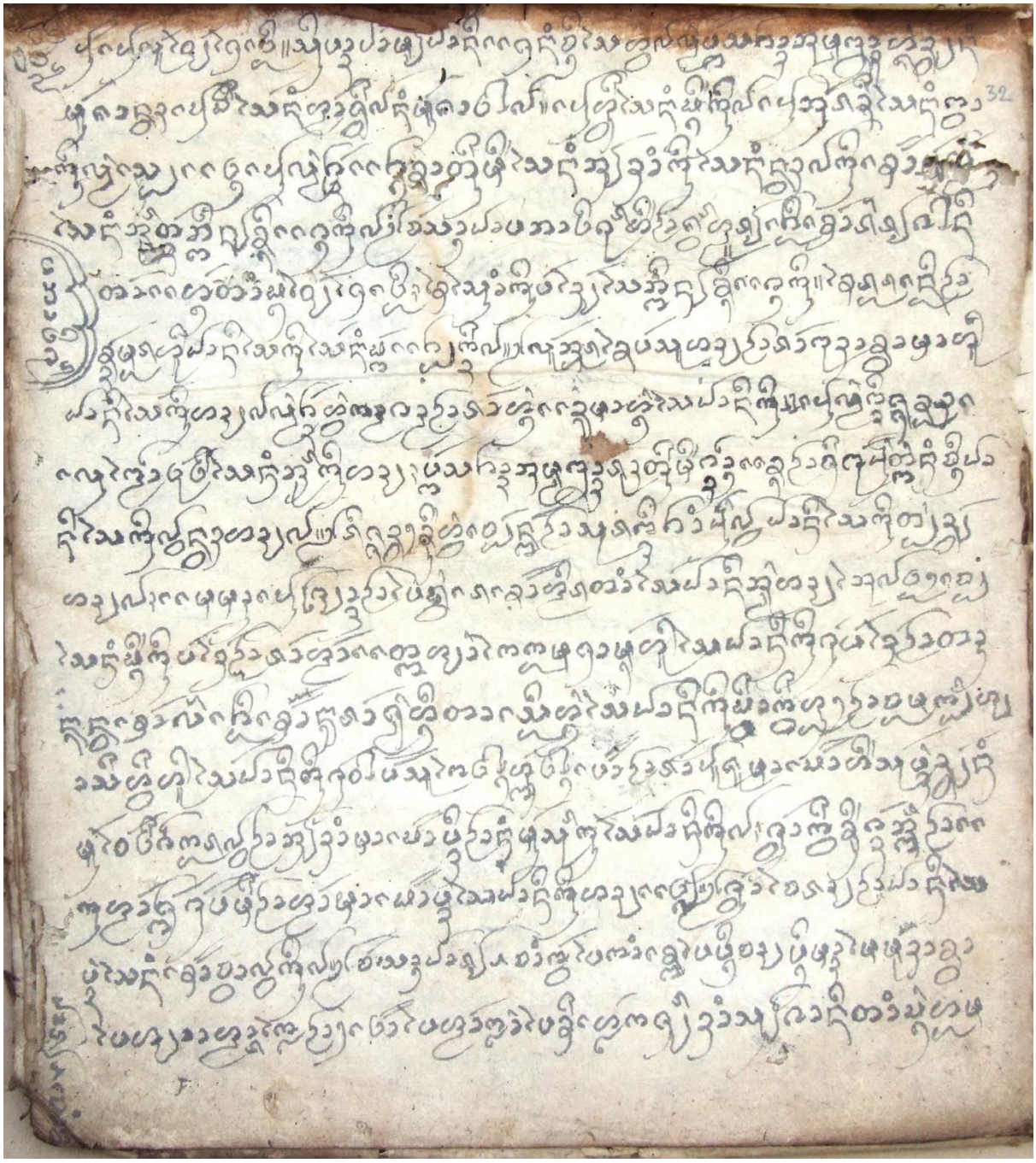

ARP-พิเศษ-๐๗๔ ตำรายา

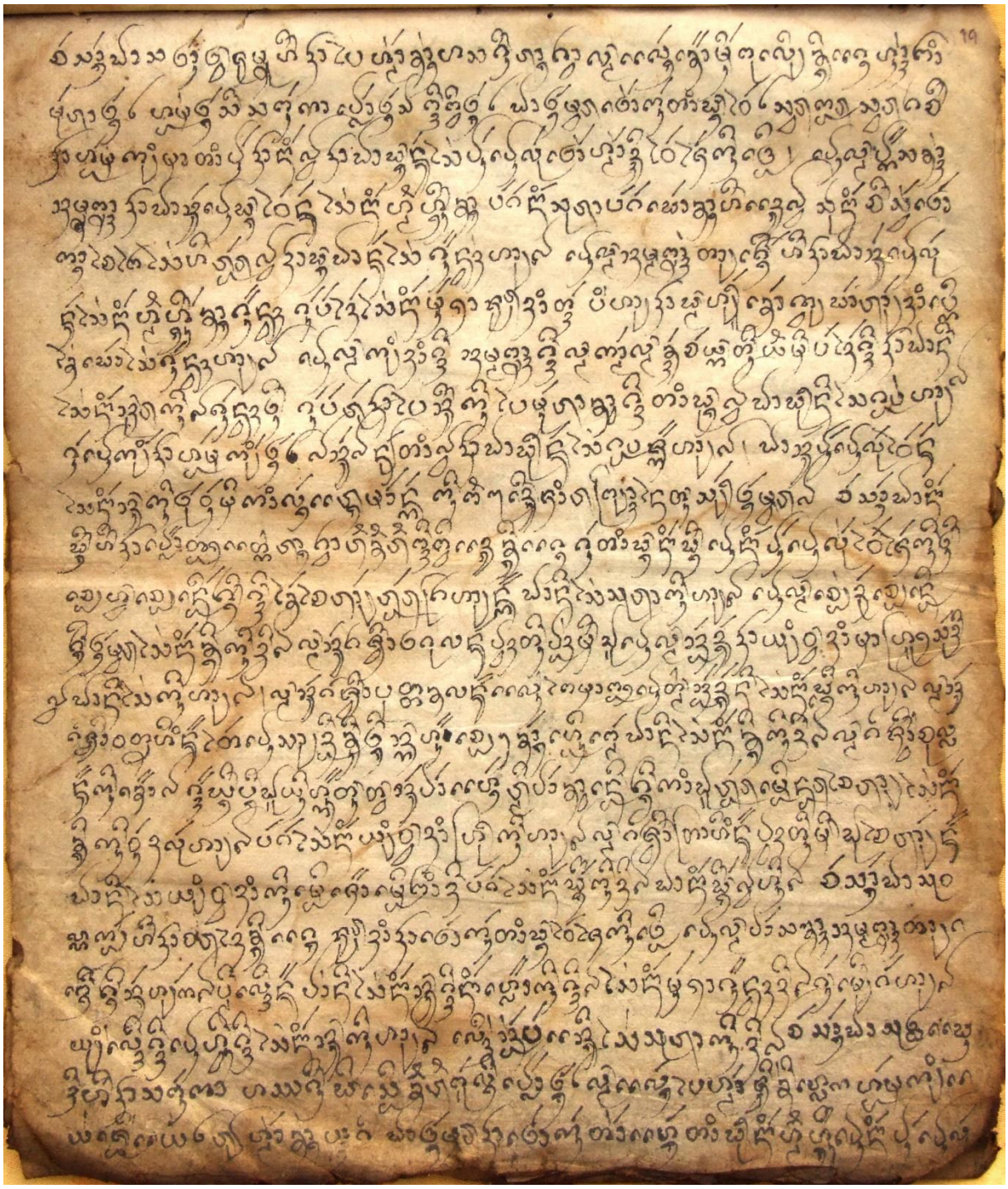

ARP-พิเศษ-๐๘๕ ตำรายา

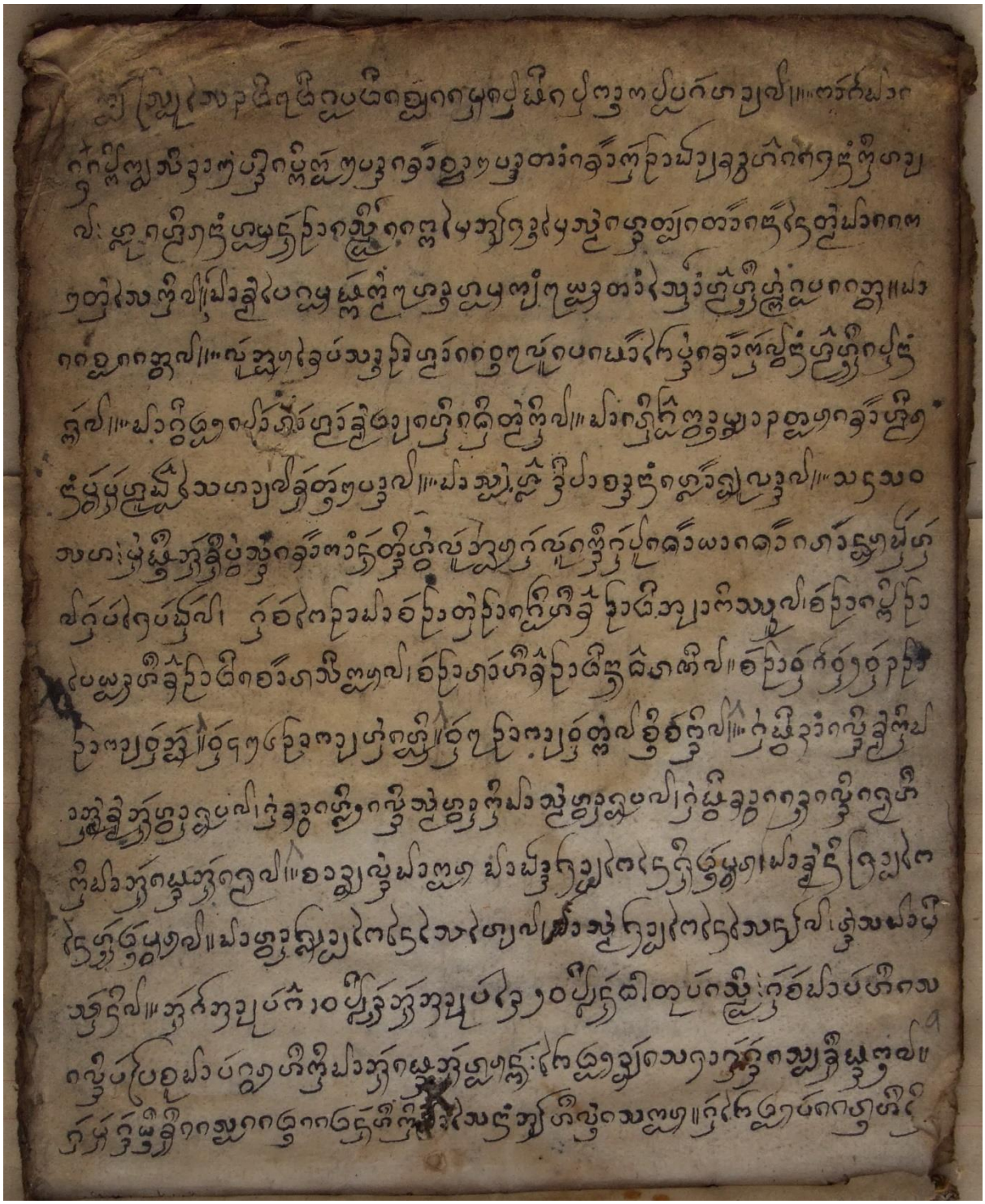

ARP-พิเศษ-๐๙๒ ตำรายา

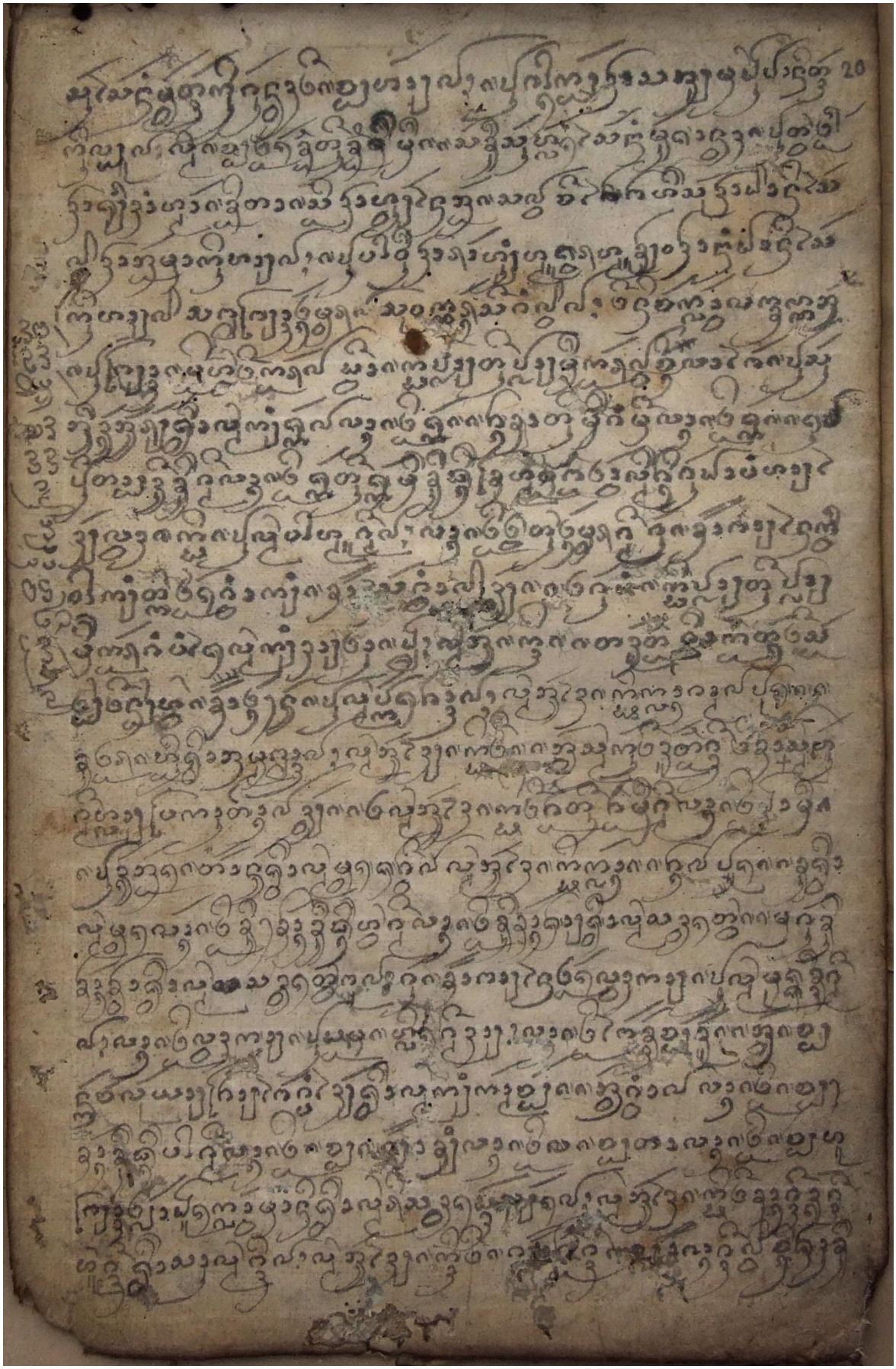

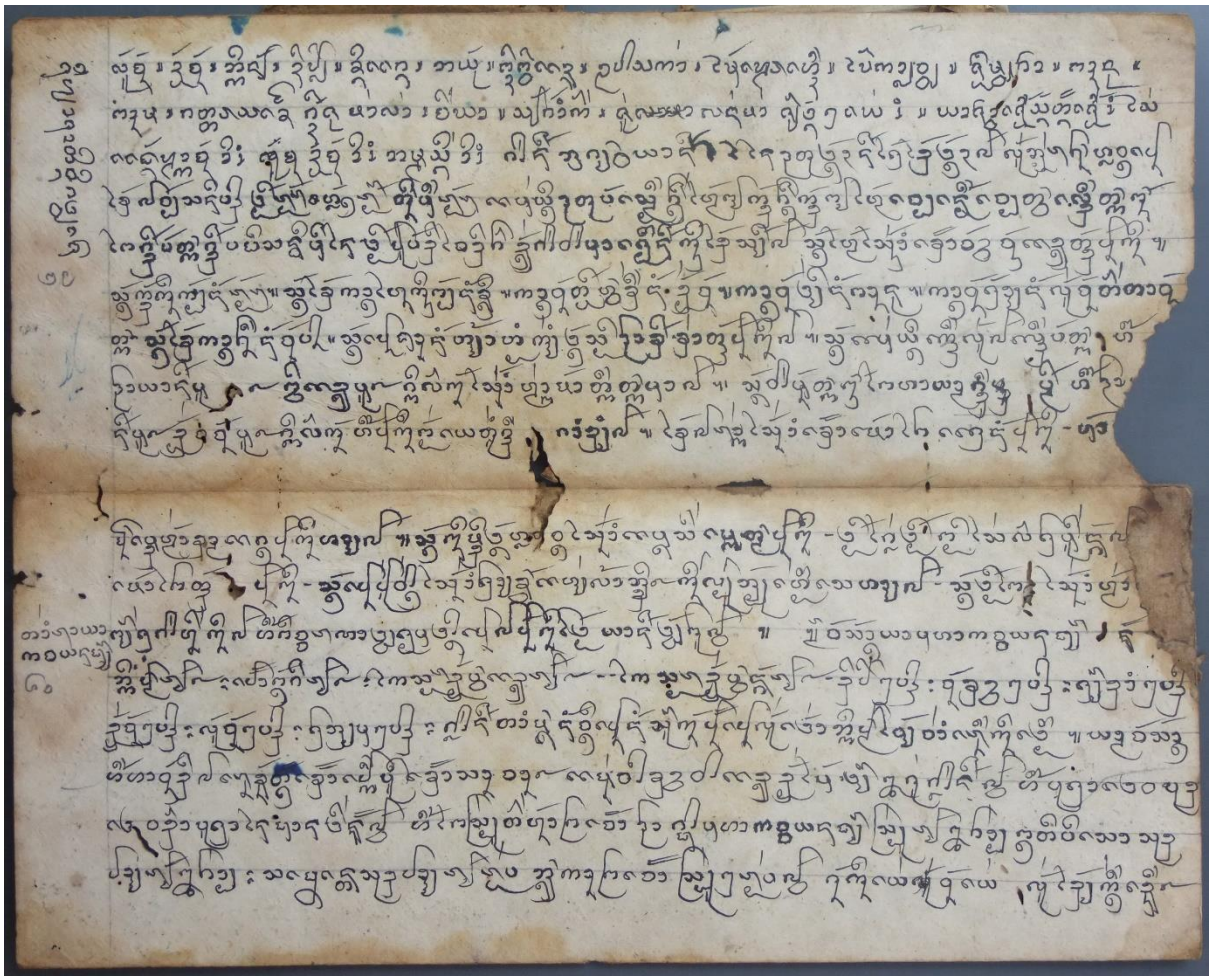

CT-๐๒-B-๑๐๐ ตำรายา

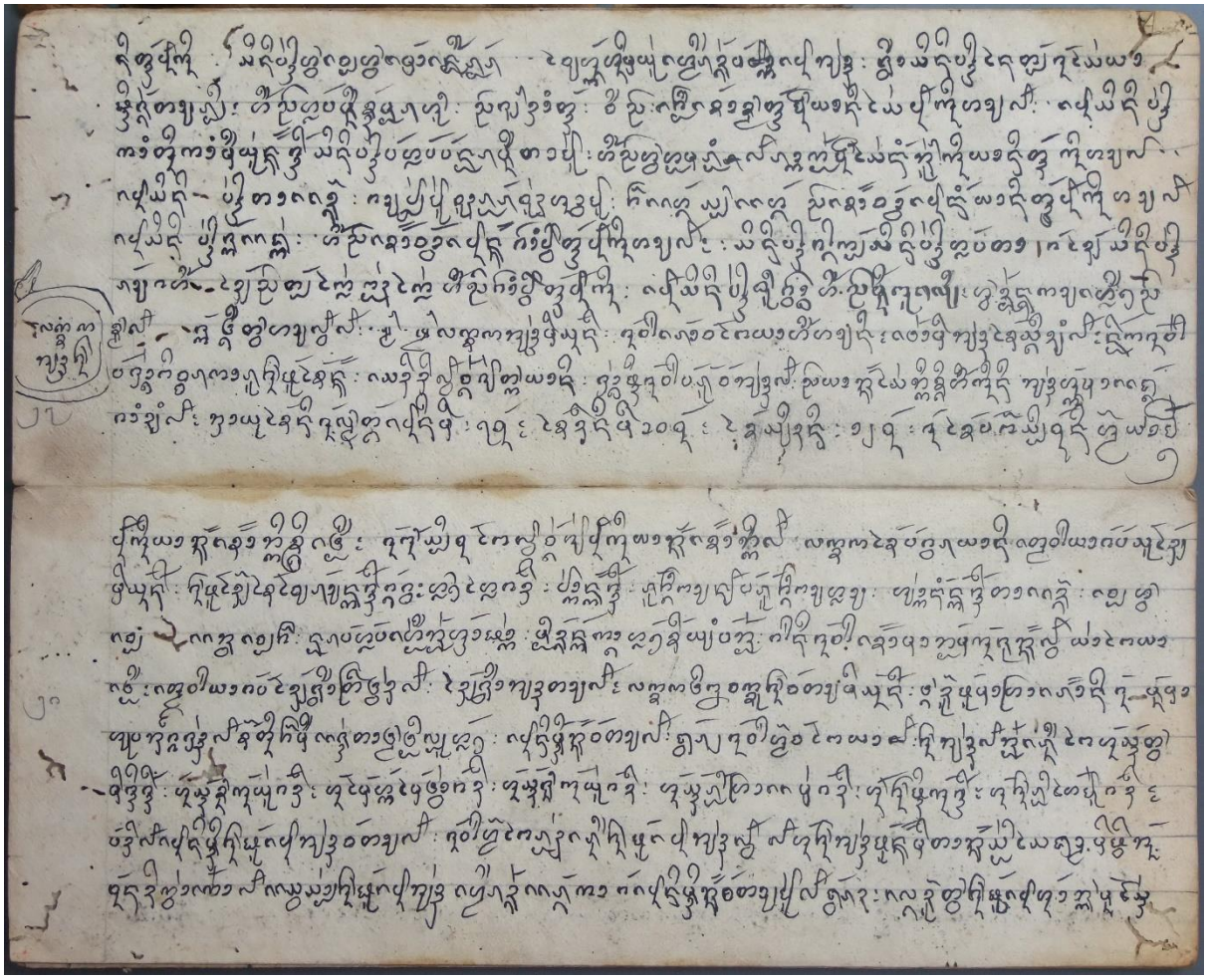

CT-๐๒-B-๑๐๑ ตำรายา

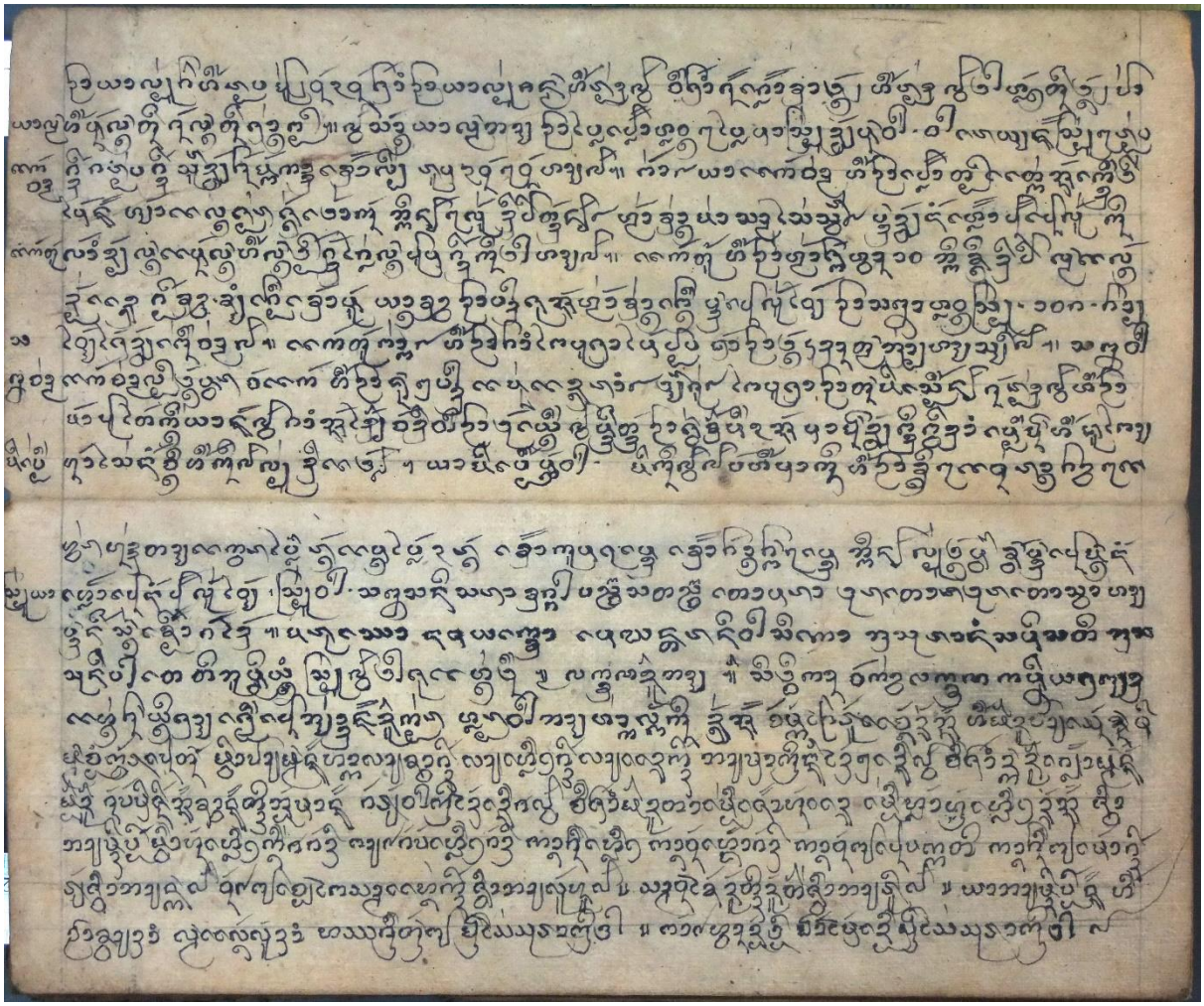

CT-๐๒-B-๑๒๒ ตำรายาหมอชีวกะ

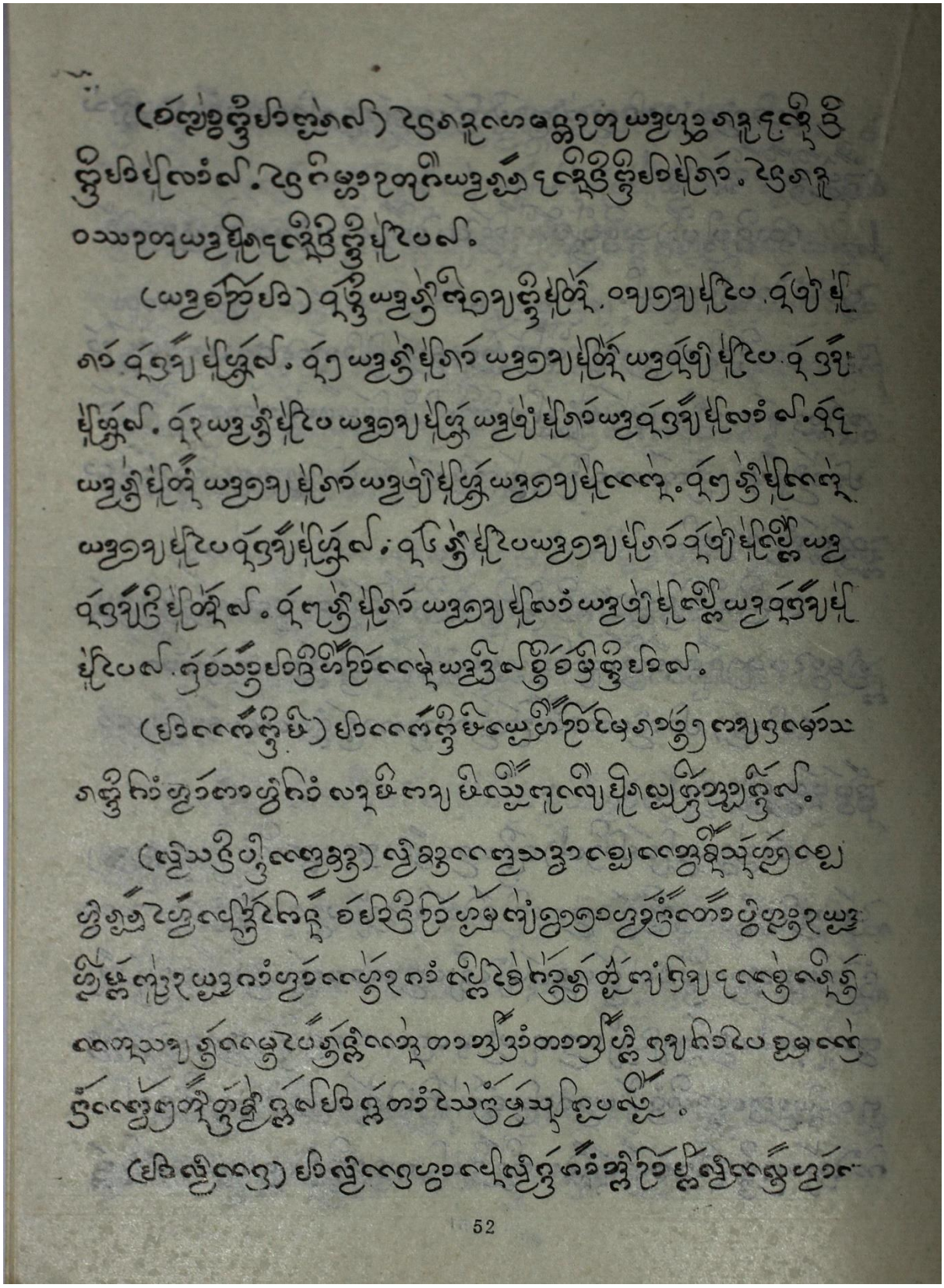

หนังสือตำรายา
(สำนักงานการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณคดีโบราณชาติพันธุ์ คุนหมิง มณฑลยูนนาน, ๑๙๘๖.)